

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**“CUMHURİYET DÖNEMİNDE SANAYİLEŞMEDE MODEL ARAYIŞLARI:
İKTİSADİ VE SİYASİ DÖNÜŞÜMLERİN ETKİLERİ (1923-1950)”**

Yüksek Lisans Tezi

Murat GÜNGÜL

İstanbul, 2015

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**“CUMHURİYET DÖNEMİNDE SANAYİLEŞMEDE MODEL ARAYIŞLARI:
İKTİSADİ VE SİYASİ DÖNÜŞÜMLERİN ETKİLERİ (1923-1950)”**

Yüksek Lisans Tezi

Murat GÜNGÜL

Danışmanı: Doç. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Murat Güngül'nün CUMHURİYET DÖNEMİNDE SANAYİLEŞMEDE MODEL ARAYIŞLARI: İKTİSADİ VE SANAYİ DÖNÜŞÜMLERİN ETKİLERİ (1923-1950) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.07.2015 tarih ve 2015-26/12 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....
19/2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. RAHMİ DENİZ ÖZBAY	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. YAŞAR BÜLBÜL	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. FAHRİ SOLAK	

ÖZET

Bu çalışmada 1923-1950 yılları arası Türkiye'de sanayileşme çabaları, model arayışları ile iktisadi ve siyasi dönüşümün bu model arayışına etkileri incelenecektir. Özel dönem ayrımları yapılarak kronolojik bir yöntem kullanılmış ve çalışma sayısal veriler ve tablolar ile desteklenmiştir. Ayrıca bu kronolojik akışı belirleyecek parametreler üzerinde tek tek durulmuştur. Siyasi olaylar ve yorumlamalar çalışmanın başında ana öge olarak kurgulanırken, çalışma tamamlandığında ana öge olmaktan çıkıp yardımcı öge olmuştur.

Sanayileşme çabaları Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal politikalar ve özel sektör üzerine kurgulanmaya çalışılırken, Dünya Buhranı'ndan sonra bu kurgu değiştirilerek, devlet öncülüğünde sanayileşme politikasına geçilmiştir. Gerekli altyapı ve kurumlar oluşturulduktan sonra Rusya'dan örnek alınan planlı sanayileşme modeli İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar uygulanmıştır. Savaş tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birçok faktörü olumsuz etkilemiş ve sanayileşme atılımları askıya alınmıştır. Savaş sonrası tekrardan devlet öncülüğünde planlı sanayileşme modeline dönülmek istenilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında istenilen hedeflere ulaşılamasa da Büyük Buhran'dan sonra uygulanan planlı sanayileşme modelinde başarılı olunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet öncülüğünde planlı sanayileşme modeli uygulanmak istenilmiş fakat siyasi konjonktürün değişmesi, dış yardım ve müdahalelerle uygulanacak bağımlı bir sanayi planını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Buhran, İkinci Dünya Savaşı, Planlı Sanayileşme, Süleyman Vaner Planı, 1946 Devalüasyonu

ABSTRACT

In this study, industrialization efforts, model researches and effects of the financial and political transformation on such model researches between 1923 and 1950 in Turkey shall be reviewed. Special periodic separations are conducted, and a chronological method is used and the study is supported by numerical data and tables. Furthermore, emphasis is individually on parameters, which shall determine this chronological flow. While any political events and comments are determined as main members at the beginning of the study, when the study is completed, they cease to be main members and become secondary members.

While industrialization efforts are setup by liberal policies and private sector in first years of the Republic, such setup changes after the World Crisis, and they pass to the industrialization policy under the guidance of the government. After necessary infrastructure and facilities are established, this model is implemented by the planned industrialization model, which is taken as an example in Russia, until the Second World War erupts. The war affects most facts adversely in Turkey as well as in the world and the industrialization efforts are suspended. They desire to return to the planned industrialization again under the guidance of the government after the war.

Even if the targets are not achieved in first years of the Republic, they accomplish in the planned industrialization model after the Big Crisis. They desire to implement the planned industrialization model under the guidance of the government after the Second War, and the changed political conjuncture reveals a dependent industrial plan to be implemented by foreign aids and interventions.

Key Words: Big Crisis, Second World War, Planned Industrialization, Suleyman Vaner Plan, 1946 Devaluation.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞMELER VE SANAYİLEŞME ÇABALARI (1923-1940)	4
1.1. CUMHURİYETİN İLK YILLARI	4
1.1.1. Nüfus	4
1.1.2. Ulaşım	5
1.1.3. Tarım	6
1.1.4. Sanayi	7
1.1.5. Borçlar	10
1.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK DÖNÜŞÜM	10
1.2.1. Milli İktisat Kongresi	11
1.2.2. Bankacılık Faaliyetleri	12
1.2.3. Tarım Faaliyetleri	14
1.2.4. Kamu Maliyesi ve Gsmh'nin Sektörel Dağılımı	15
1.2.5. Dış Ticaret	16
1.3. EKONOMİK GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRMESİ	18
1.3.1. 1929'a Kadar Ekonominin Genel Değerlendirmesi	18
1.3.2. 1930-1939 Aralığı Ekonominin Durumu	21
1.3.3. Dönemlerle İlgili Bir Çıkarım	27
1.4. SANAYİLEŞME ÇABALARI VE MODEL ARAYIŞLARI	28
1.4.1. Büyük Buhran ve Devletçilik	29
1.4.1.1. Büyük Buhran	29
1.4.1.2. Geçmişin Mirası "Devletçilik"	33
1.4.2. Planlı Sanayileşme	37
1.4.2.1. Ekonomide ve Sanayileşmede İlk Faaliyetleri	37
1.4.2.2. Bir Planlama Deneyimi "Şakir Kesebir Planı"	41
1.4.2.3. Milli Tasarruf Cemiyeti ve Sanayi Kongresi	43
1.4.2.4. 1930 İktisadi Programı	45
1.4.3. Beş Yıllık Sanayi Planları	46

1.4.3.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938)	46
1.4.3.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	53
1.4.3.3. Üçüncü Dört Yıllık Plan.....	57
1.4.3.4. Beş Yıllık Sanayi Planlarının Değerlendirmesi.....	59
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK, SİYASİ VE TOPLUMSAL GELİŞMELERİN SANAYİLEŞMEYE ETKİLERİ VE SONUÇLARI (1940-1945)	61
2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	61
2.1.1. Türkiye'de Savaş Psikolojisi	61
2.2.SAVAŞ DÖNEMİ HÜKÜMETLERİ.....	64
2.2.1. Refik Saydam Hükümeti	65
2.2.1.1 Milli Korunma Kanunu	66
2.2.1.2. Karaborsacılık ve Karne Uygulaması	70
2.2.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti	74
2.2.2.1. Varlık Vergisi.....	76
2.2.2.2 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu.....	77
2.3. SAVAŞIN SONUÇLARI	79
2.3.1. Savaşın Siyasal Toplumsal Gelişmelere Etkisi	79
2.3.2. Ekonomik Politikaların Etki ve Sonuçları.....	81
2.3.3. Savaşın Sanayiye Etkisi Ve Üretim Durumu.....	85
III. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SANAYİ KALKINMA POLİTİKALARI VE DIŞ MÜDAHALELERE BAĞIMLILIK SÜRECİ (1945-1950).....	92
3.1.İLK DEVALÜASYON	92
3.1.1. 1946 Devalüasyonu.....	92
3.1.2. Devalüasyonun Üretim ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	93
3.2. YENİ SANAYİ POLİTİKALARI.....	95
3.2.1. Rafa Kaldırılan Bir Kalkınma Planı (İvedili Sanayi Planı).....	95
3.2.1.2. İvedili Sanayi Planı'nın Pasif Hale Gelmesi.....	98
3.2.2. 1947 Vaner Planı.....	100
3.2.2.1 Planın Genel Özellikleri.....	100
3.2.2.2. Planın Uygulanması	103
3.2.3. İvedili Sanayi Planı ve Vaner Planı ile İlgili Çıkarım	104
3.3.DIŞ MÜDAHALELERE BAĞIMLILIK SÜRECİ.....	105
3.3.1. Savaş Sonrası Dış İlişkilerde Denge	105
3.3.2. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları	107
IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	111

V. EKLER	114
1.Sümerbank Kuruluş Kanunu	114
2.Bakanlar Kurulu Kararları, Kararnameler Ve Tebliğler	120
3.İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	135
4.İvedili Sanayi Planı	139
5. Vaner Planı.....	143
KAYNAKLAR.....	148

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1927 Sanayi Sayımı.....	8
Tablo 2: Bankacılık Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Mevduat Payı (%).....	13
Tablo 3: 1923-1932 Kamu Maliyesi Verileri, Sektörel Oran; GSMH Verileri.....	15
Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (1923-1930) (Milyon TL).....	17
Tablo 5: Bitkisel Üretim (1924-1939).....	22
Tablo 6: Başlıca Parasal Göstergeler 1923-1939 (Milyon TL.).....	23
Tablo 7: 1932-1939 Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (Milyon TL).....	25
Tablo 8: 1933-1939 Türkiye'nin Gelir Gider Dengesi (Milyon TL).....	26
Tablo 9: 1933-1940 Döneminde Kamu ve Özel Sektör Toplam Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (milyon T.L).....	27
Tablo 10: Teşviki- Sanayi Kanununa Giren Tüm Sanayi Kuruluşları Ve Devlet Kuruluşlarının Yüzdesi.....	42
Tablo 11: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Çerçevesinde Sümerbank'a Devredilen Fabrikalar.....	56
Tablo 12: Üçüncü Dört Yıllık Plan'daki Projeler.....	62
Tablo 13: Kesin Hesap Kanunlarına Göre Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının değişmesi.....	66
Tablo 14: 1938-1943 Arasındaki Ortalama Fiyatları ve Artış Oranları.....	77
Tablo 15: 1 Numaralı Cetvel.....	83
Tablo 16: GSMH ve Sektörel Hasıllar (1938 Faktör Fiyatları ile).....	87
Tablo 17: Türkiye'nin Dış Ticareti (1938-1948).....	90
Tablo 18: Sanayi Mallarının Üretimi (Bin Ton) (1938-1947).....	92
Tablo 19: Sanayi Mallarının Üretim Endeksi (Ton) (1938-1947).....	93
Tablo 20: Başlıca Maden Üretimi (1933-1945) (Bin Ton).....	96
Tablo 21: Üretim Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla (1939-1947).....	97
Tablo 22: Dış Ticaret Verileri (1946-1962).....	101
Tablo 23: Vaner Planı Yatırım Miktarları.....	110

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.d: Adı geçen dergi

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.s: Adı geçen sunum

BBYSP: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

GSÜD: Gayri Safi Üretim Değeri

İBYSP: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

s: Sayfa

S: Sayı

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TMV: Toprak Mahsulleri Vergisi

GİRİŞ

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye'de sanayileşmede model arayışlarının sonuçları, zor iç ve dış koşullar içinde uygulanmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yükü altında kurulan ve ilk yıllarında hemen hemen her üründe dışa bağımlı bir Cumhuriyet'in kalkınması ve sanayileşerek kendi kendine yetebilen bir yapıya ulaşması zor ve uzun bir süreç gerektirmekteydi.

Bu çalışmanın ana fikri; Cumhuriyetin 100. yılına yaklaşırken ve daha üstün bir teknoloji için mücadele edilirken, ülke olarak bu sürecin daha geriden takip edildiğinin sorgulanmasıyla oluşmuştur. Bu sorgulamayı da siyasi faktörlerden elde edilen yorumlar tetiklemiştir.

Sanayileşmemizin düzeyi sorgularken Türkiye-Güney Kore otomotiv ilişkisi üzerinde örneklendirme yapılabilir. Türkiye 1961 yılında Devrim arabasını üretti. Güney Kore ise büyük bir savaştan çıkıp sıfırdan Hyundai üretti. Sonuç olarak günümüzde Hyundai yılda 5,7 milyon araç üretimi ile dünyanın 4. büyük otomobil üreticisi iken Devrim arabası seri üretime dahi geçmeden proje olarak kalmıştı.

Siyasi sorgulama için 1946 devalüasyonu örnek olarak gösterilebilir. Türkiye savaştan tüm ülkeler gibi zararlı çıkmıştı. Fakat biriktirdiği gıda, altın ve döviz stoğu ile belli bir rezerve de sahipti. Dünyada ise savaş dolayısıyla başta gıda olmak üzere her türlü temel tüketim ürünlerinde eksiklikler bulunmaktaydı. Ülkede ki mevcut gıda stoğu hemen hemen istenilen her fiyattan, dünyaya pazarlanma imkanı varken devalüasyon yapılması o dönem için eleştirilen ve anlam verilemeyen bir politika olmuştu.

Çalışmamız, bu ve benzeri olaylar üzerinde tek tek durmak yerine daha geniş bir perspektiften bakıp Türkiye'nin sanayileşme (ya da sanayileşememe) sürecinin irdelenmesi üzerine kurgulanmıştır. İlk başlangıçta 1923'ten, 1970'lere kadar kapsayan geniş bir süreç ele alınmıştır. Fakat araştırma ve kaynak taramaları sonucunda bu süreç 1923-1950 yılları arasını alacak şekilde daraltılmıştır. Araştırmalarda elde edilmek istenen sonuçlardan bir tanesi, sanayileşme sürecinde iplerin nerede koptuğunu tespit edebilmektir. Bu amaç çalışmayı bu dönem aralığına yönlendirmiştir.

Çok sayıda incelenen kitap, makale ve dergilere ilk baş elde edilen herhangi bir kaynağın iyice irdelenmesi ile ulaşılmıştır. Kaynak kaynağı doğurmuş matruşka gibi kaynaklar bir birlerinin içlerinden çıkmıştır.

Literatür taraması sonucunda, üzerine çok şey yazılmış bir dönem olarak algılansa da aslında Cumhuriyet'in ilk yılları ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar ki süreç için birkaç ana kaynak dışında, yorumlar kaynaklar üzerinden sağlanan alıntılar veya bilgilerle, farklı kişiler tarafından aynı düzen içinde değerlendirilmiştir. Dolayısı ile ve genel olarak bu dönemin klasik bir akışla irdelenmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin sanayileşme sürecine veya ekonomik yapısına ilişkin kaynak araştırmalarında genelde aynı düzende yer verilen klasik akış; Cumhuriyetin kuruluşu, mevcut durum, büyük buhran, devletçilik, planlı sanayileşme dönemi, İkinci Dünya Savaşı, savaşın sonuçları, 1946 devalüasyonu, dış ilişkilerde yeni dengeler şeklinde ilerlemiştir. Yazarın işlemek istediği ana başlık, bu sıralamada kendine yer bulan konuya göre ağırlık kazanmıştır. Fakat bütün olarak kaynak taramalarında ki akış değişmemektedir. Literatür taramalarında elde ettiğim sistem bu çalışmanın da benzer şekilde oluşmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin ilk yıllarında en zor şartlar altında kalkınmaya ve sanayileşmeye çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı yıkıcı etki, iş gücü kaybı, sermaye eksikliği, savaşın borçları, yeni kurulan Cumhuriyet'in benimsenme süreci ve savaş sonucu imzalanan antlaşmalarının bağlayıcı maddeleri bu süreci zorlaştırmıştır.

İlk yıllar dışı açık ekonomik koşullarda ülkenin inşası ve sanayileşme için model arayışları ile hareket edilmiştir. Bu dönemde durum tespitleri (sanayi sayımı, nüfus sayımı), kongreler, liberal politikalarla sanayi teşvikleri, bankacılık faaliyetlerinin artırılması, tarımın iyileştirilmesi üzerine çalışılmıştır. Bu çalışmalar daha sonra uygulanmaya konulacak beş yıllık sanayi planlarının alt yapısını oluşturacaktır.

1929 Büyük Buhran'ın tüm dünyada hissedilmesine kadar devlet yeniden inşasını ılımlı bir politika ile gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Büyük buhran ile birlikte yeni iktisadi anlayış tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanmıştır. Liberal politikalara olan yakınlık, Büyük Buhran'dan sonra aşamalı olarak devlet öncülüğünde kalkınma politikalarına dönüşmüştür. Devlet yerli sermayedar oluşturma ve bu şekilde kalkınmaya çalışmak yerine kendi ağırlığını ve gücünü koruyarak iktisat politikaları üretmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in inşası ve kalkınması için devlet tekelinin gücüne ihtiyaç duyulduğu düşünülmüştür. Doğal olarak sanayileşme hamleleri bu anlayış doğrultusunda değişmektedir. Büyük Buhran'ın yıkıcı etkisine rağmen gücünü yitirmeyen Sovyet Rusya üzerinden model arayışlarına devam edilmiştir.

Yeni dönemde sanayileşme hamleleri daha teknik ve daha planlı bir zemin üzerinde gerçekleşmiştir. Rusya'dan örnek alınan planlı sanayileşme politikası büyük öneme sahiptir. Türkiye Büyük Buhran'dan sonra sanayi kongreleri, iktisat programları ve planları ile alt yapısını oluşturduğu sanayi modeli; beş yıllık süreleri kapsayan sanayi planları olmuştur. 1934 yılında birincisi, 1938 yılında ikincisi uygulamaya konulan beş yıllık sanayi planları ile 1934-1938 arasında sanayide ilerleme kaydedildiği söylenebilir.

Devlet öncülüğünde sanayileşme politikaları başarılı bir şekilde uygulanıp yeni beş yıllık sanayi planları hazırlanırken İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu süreci durdurmuştur. Bunun sonucu olarak 1939 yılında beş yıllık sanayi planlarının çoğu yürürlükten veya ya da rafa kaldırılmıştır.

İkinci dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1939-1945 yılları arası dönemde idareci kadronun önceliği ve tercihi halkı kıtlıklara karşı korumak ve ülkeyi savaş dışında bırakmaya çalışmak olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın başlaması halkın ağır savaş tedbirlerine maruz kalmasından dolayı savaş sürecini yokluk içinde geçirmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin iktisadi durumu ana hatları ile anlatılmaya çalışılmış, daha sonra bu ekonomik yapıdaki dönüşüm ve sanayileşmede model arayışlarına değinilmiştir.

I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞMELER VE SANAYİLEŞME ÇABALARI (1923-1940)

1.1.CUMHURİYETİN İLK YILLARI

Türkiye geçmişten devraldığı miras ile kurulan bir cumhuriyettir. Bu mirası devreden Osmanlı devleti son zamanlarında ağır savaşlar yaşayan, teknolojik olarak devrin gerisinde kalan, sanayileşemeyen ve borç içinde kendini idame ettiren bir devlet konumundaydı. "1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman yeni devletin sınırları içinde Batı anlamında sanayi tesisleri yok gibi idi. 19. yüzyıl boyunca ve 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu Batıdaki sınaî gelişmelerin tümünden uzak kalmış, çok mahdut sayıda bazı kolları sanayi tanımı içine zorlukla alınabilecek birkaç hafif imalat işletmesinin kurulmasından başka herhangi bir gelişme kaydedilmemişti."¹

Osmanlı devletinin son yüzyılında yaşadığı siyasi, ekonomik ve toplumsal sıkıntılar bir bütün olarak yeni kurulan Cumhuriyetin genel tablosunu oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına ait bazı önemli göstergeler ile bu tablo daha iyi anlaşılacaktır. Bu göstergelerle Cumhuriyet döneminde sanayileşme faaliyetlerine nasıl bir temelde başlandığı ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar hangi modellerle nasıl bir seviyeye geldiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu göstergeler:

1.1.1.Nüfus

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir nüfus kaybı olmuştur. "Türkiye peşi sıra gelen ve uzun süren savaşlar sonucunda başta nüfus (özellikle eğitilmiş insan gücü) olmak üzere büyük ölçüde kaynak kaybına uğramıştır. 1923 Türkiye'sinin 1914'te 16,3 milyon olan nüfusu 1927'de 13,6 milyona düşmüştü."² Ancak 13 yılda nüfusta bir artış olmamasını sadece savaşta verilen kayıplara bağlamak yanlış olacaktır.

Savaşlar sonucu nüfus değişimleri ve göç kaynaklı nüfus azalışları olmuş ve istihdam dengesi bozulmuştur. "Lozan Anlaşması'na göre Anadolu'da 1 milyon, Doğu

¹ Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Apa Obset Basım evi, 1980, s.177.

² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet dönemi İktisat tarihi*, Yurt yayınları, 1994, s.97.

Trakya'dan 190 bin, İstanbul'dan 70 bin Rum asıllı Osmanlı vatandaşı Yunanistan'a gönderilirken, bu ülkeden Türk asıllı 400 bin Yunan vatandaşı Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakıldılar. Gidenlerin büyük çoğunluğunu tüccar, sanayici, sanatkâr, serbest meslek sahibi olan nitelikli kişiler ve aileler oluştururken, gelenlerin hemen hemen tamamına yakını tarımsal kökenli kişi ve ailelerdi."³

Nüfus kaybının özellikle savaşa giden genç ve erkek nüfustan oluşması savaş sonrası için hem nüfus artış oranının düşmesine hem de istihdamın sağlanması için gerekli iş gücü eksikliğine neden olmuştur. İstihdam eksikliğinin giderilmesi için adi suçtan hüküm giyenlerin geçici bir süreliğine tahliye edilmesi yoluna bile gidilmiştir.

1.1.2. Ulaşım

Gelişmiş bir ulaşım ağı hem ülke içi ticaret için hem de dış ticaret için çok önemli bir faktördür. Bu faktör tarım ülkesi konumunda olan Cumhuriyet için ayrı bir öneme sahiptir. Dört bir yanında farklı tarımsal ürünlere sahip bir ülke için iyi bir ulaşım ağı, piyasalar arası ürün değişimi ve bu ürünlere pazar bulunması için gerekli bir unsurdur.

"Cumhuriyet Türkiye'si, İmparatorluktan miktar bakımından çok yetersiz, kalite bakımından çok düşük bir ulaştırma sistemi devralmıştır. Ülkenin zaten eksik ve bozuk olan ulaştırma şebekesi, uzun süren harplerin sebebiyet verdiği aşırı kullanma, bakımsızlık ve ihmal eksikliğinden dolayı yıpranmış, büyük ölçüde bozulmuştur. İmparatorluğun büyük fedakârlıklara katlanarak inşa ettirdiği demir yolları ve kara yollarının en oneli kısımda önce Balkan sonra Birinci Dünya Savaşı mağlubiyetlerinde kaybedilen topraklarda kalmıştır."⁴ Bu kötü tabloda Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşım çok meşakkatli bir şekilde yapılmaktaydı. Örneğin, kara yolu için, Ankara-İstanbul arası otomobille 80 saatte gidildiği düşünüldüğünde yolların kalitesi anlaşılmaktadır.

Ulaşım bakımından Cumhuriyet dönemi öncesinden kalma bir takım demir yolu hatları bulunsa da ülke pazar alanının gelişmesi ve ulaşımın hızlı yapılması açısından çağın standartlarından uzaktı. Demir yolları ülkenin her bölgesine

³ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Dış Politika Enstitüsü, 1991, s.23.

⁴ Yaşa, s. 270.

ulaşamamakta ve 1923'te sadece 4100 kilometre demir yolu hattı bulunmaktaydı. Kara yolu ise topraklı ve dayanaksız olmakla beraber 1923 yılında 18.335 kilometre kadardı.

Ülkenin çok uzun bir kıyı şeridi olmasına rağmen deniz ulaşımı çok cılız bir durumdaydı. Sahip olunan limanlar yabancı sermaye denetiminde bulunuyordu. İstanbul ve İzmir'de bulunan iki önemli liman dışında ikame başka liman bulunmamaktaydı. Deniz ulaşımında 1923 yılında 54.000 eşya tonajı ve 254.000 yolcu kapasitesi vardı. Deniz ulaşımı için bu rakamların 1967 yılında 9.583.000 ton eşya tonajı ve 1.489.000 yolcu sayısına çıkması önceki mevcut durumun yetersizliğini göstermektedir.

1.1.3. Tarım

Osmanlı'da yapılan tarım, modern tarım yöntemi açısından devrin gerisinde kalmıştır. Yaşanan savaşlar, savaşta kaybedilen erkek nüfus ve savaşa yönelik harcamalar nedeniyle yeterli yatırımın yapılamamasından dolayı üretim seviyesi çok düşük kalmıştır. Bu durumun sonucu olarak üretim seviyesi çok düşük kalmıştır. Ayrıca nadas usulüne göre arazinin bir yıl dinlendirilip bir yıl ekilmesi ile bu üretim seviyesi daha düşük düzeyde kalmıştır.

Tarım sektöründe savaş sonrası ekili arazi alanı ve hayvan sayısında yarı yarıya düşüş yaşanmıştır. Üretim de büyük ölçüde iç pazara yönelikti. Ulaşım sorunundan dolayı da tarım ürünleri ülke geneline tam anlamıyla ulaştırılamamaktaydı. Ülke pazarı bütünlüşmemiş ve bunu sağlayacak demir yolları yetersizdi. "Bu nedenle büyük pazar için üretim ancak Trakya, Batı Anadolu, Çukurova gibi deniz kıyıları ve demir yolu güzergâhları üzerindeki alanlarda yapılmaktadır. Ülkenin diğer kesimlerinde üretilen ürünün pazara intikal eden kesimi çok küçüktür. Örneğin böyle bir il olan Erzincan'da ürünün ancak %2'si pazara sürülmektedir."⁵ Böyle ulaşım sıkıntıları yaşanıp pazar alanı oluşmayan yerlerde, tarım üretimi geçimlik yapılmaktadır ve pazarlar arası ürün ticareti oluşmadığından kurak geçen dönemlerde yaşanan sıkıntı ulaşım ağı oluşan yerlere göre daha derinden hissedilmektedir.

Ülke geneli demir yolları büyük çoğunlukla yabancıların elinde bulunmaktaydı. Deniz ulaşımında ise yük taşımacılığı yeterince gelişmemiştir.

⁵ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 1. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009, s.38.

"Ulaştırma dışında ülkenin altyapı sermaye stoku daha da yetersizdi. Konya'da Alman'ların yaptırdığı küçük bir sulama şebekesi dışında tarım arazisinin verimliliğini artırıcı hiçbir drenaj ve sulama yatırımı yapılmamıştı."⁶ Dönemin tarım teknolojisi motorlu güce bağlı olmayan sapan ve pulluğa bağlıydı. Bu da geleneksel bir yol olan hayvan gücü ile gerçekleştirilmekteydi.

1.1.4. Sanayi

Savaş psikolojisinden dolayı ülkede üretim, askeri malzemelerin artırılması ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması yönünde yapılmaktaydı. "Sanayi önemli ölçüde ordunun kumaş ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş olan dokuma fabrikalarında oluşuyordu."⁷ Ülkede şeker, demir, makine, çelik hatta iğne üretimi dahi yapılmamaktaydı. Bunun dışında ülke de bulunan fabrika ve atölye sayısı çok az olup savaştan çoğu zarar görmüş durumdaydı. Üstelik motor gücü kullanımı sadece %5 civarındaydı.

Ülkede üretim yapılamamakta; üretim yapacak makine ve teçhizatın yanında kalifiye eleman bile bulunamamaktaydı. 1921 yılında Maliye Bakanı Ferit Bey Ülkenin mevcut durumu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır;

Bize en lazım şey... Fabrika, gine fabrikadır. ... Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yaralanıyor. ... alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri... Yok, pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.⁸

"Cumhuriyet kurulduğu sırada memlekette mevcut modern sanayi işletmeleri kömür, bakır, kurşun v.s. Madenlerinden; daha ziyade askeri ihtiyaçlar için çalışan Feshane, Hereke, Zeytinburnu gibi devlet fabrikalarından ve özel şahıslara, bilhassa yabancılara ait mensucat, çimento, zeytinyağı fabrikaları gibi bazı müesseselerinden

⁶ Tezel, s.95.

⁷ Sabahattin ÖZEL, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, S.2, 2012, s.236.

⁸ Tezel, s.132-133.

ibaretti." ⁹ Böyle bir durumda hızlı sanayileşme ve bunu sağlamak için gerekli donanımlar dışında, kalifiye eleman yetiştirilmesi hayati derecede önem taşımaktaydı.

Sanayi açısından ülkenin genel durumu ile ilgili 1927 yılında yapılan sanayi sayım sonucu elde edilen veriler her ne kadar net bilgiler vermese de mevcut durum hakkında bazı istatistikler yapma imkânı sunmuştur.

Sanayi sayımı sonucu ülkede 65.245 iş yeri, 256.855 çalışan bulunmaktaydı. Bunun sektörel dağılımında en çok iş yeri (28.439) ve çalışan (110.480) tarım sektöründe bulunmaktaydı. Tarım sektörünü, metal ve dokuma sektörü takip etmekteydi. Kâğıt ve karton sanayi, kimya sanayi ve elektrik sanayinde iş yeri ve çalışan sayısı ülkenin genel ihtiyacına göre çok düşük bir seviyede bulunmaktaydı.

Ülkenin mevcut durumuna bakıldığında; 65 bin civarı iş yerinin üçte birinde (23.316) tek kişi, yani sadece iş sahibi çalışıyordu. Toplam işletmelerinin neredeyse yarısının ücretli çalışmanı yoktu. O yıllarda ülke nüfusunun 13 milyon olduğu göz önünde bulundurulduğunda sanayi kollarında çalışan sayısının 256 bin civarı olması farklı bir kategoride sanayinin durumunun ne seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: 1927 Sanayi Sayımı

<u>Sanayi Kolları</u>	<u>İş Yeri Sayısı</u>	<u>Çalışan Sayısı</u>	<u>GSÜD (1000)</u>
Maden Sanayi	556	18932	12380
Tarım Sanayi	28439	110480	281605
Dokuma Sanayi	9353	48025	76366
Ağaç Sanayi	7896	24264	15961
Kâğıt, K. Sanayi	348	2792	4238
Metal Sanayi	17752	33866	14444
Bina ve İnşaat Sanayi	2877	12345	3816
Kimya Sanayi	697	3107	17244
Elektrik Sanayi	106	1805	122
Çeşit Sanayi	221	1239	7364
<u>Toplam</u>	<u>65245</u>	<u>256855</u>	<u>432740</u>

Kaynak: Yalçın ACAR, **Tarihsel Açından Türkiye ekonomisi ve İzlenen Politikalar (1923-1963)**, 1999, s.33.

⁹ Yaşa, s.13.

Sanayi sayımı net bilgiler sunamamaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında sayımın, üretimin düşük bir seviyede olduğu kış mevsiminde yapılması ve ev sanayinin geniş bir şekilde kapsam dışı bırakılması olarak gösterilebilir.

"Sanayinin gelişme hızı da bu dönem için yıllık %10,2 gibi küçümsenmeyecek bir ortalamaya ulaşmaktadır. Ancak 1920'li yıllarda sanayi, milli gelirin öncü bir sektörü olabilecek boyutlar taşımıyordu; dönem ortalaması olarak GSMH içindeki payı sadece %11'i oluşturmaktaydı. Gerçekleşen yüksek büyüme hızı dinamik bir sanayileşme temposuna değil, yeniden inşa sürecini yansıtmaktadır."¹⁰

Genel olarak Cumhuriyetin ilk yıllarına ait Türk ve yabancı imalat sanayi alt dallarında dokuma sanayinde, yünlü ve pamuklu sanayi için Hereke ve Bakırköy tesisleri ile Adana ve Tarsus'ta pamuk ipliği tesisi bulunmaktaydı. Ayrıca halıcılık ve el tezgâhları da çok yaygındı. Gıda sanayinde basit imalathaneler mevcuttu. Deri sanayinde Beykoz deri tesisleri ve küçük çaplı işletmeler, toprak ürünleri sanayinde ise iki çimento fabrikası mevcuttu. Tuğlacılık ise dağınık bir şekilde yapılmaktaydı. Savaş sanayinde Zeytinburnu barut tesisleri ile top ve diğer silah bakım ve onarım tesisleri bulunmaktaydı. İmalat sanayi yetersiz ve küçük olmasına rağmen madencilik sektörü bazı ilerlemeler kaydetmiştir.¹¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticaret, yapılan antlaşmalardan kaynaklı sabit gümrük tarifeleriyle 1929 yılına kadar devam ettirilecekti. İlk yıllarda savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak üretim yapılmadığı ve kapitülasyonların etkisi ile ithalat oranı çok yüksek seviyede bulunmaktaydı. İğneden ipliğe birçok ürün ithal edilmekteydi. Aynı şekilde ihracata konu malların azlığı ithalatı karşılayamayacak kadar düşüktü.

Dış ticaret dengesinde ithalat; temel tüketim malları üzerine yoğunlaşmış sanayi malları (%60), tahıl ve çok az ham maddeden oluşuyordu. İhracat ise büyük oranda tahıl ve ham madde üzerineydi. Sanayi; hafif sanayi olan gıda, dokuma, dericilik gibi alanlara yoğunlaşmış ve sanayinin ekonomi içindeki payı %13 civarında bulunuyordu. Bu yüzden ithalat, sanayi malları; ihracat ise tarım ürünleri ve sanayi üretimi olmadığı için ham madde üzerineydi. Dış ticaret bu döngüde sürekli açık vermekteydi.

¹⁰Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 13. Basım, Ankara: İmge Kitap Evi, 2009, s.51.

¹¹Yaşa, s.179-180.

1.1.5. Borçlar

Osmanlı'dan kalan borçların Lozan antlaşması ile devletler arasında borç taksimi yapılmış ve Yeni Cumhuriyet'e kalan borç 82 milyon anapara 25 milyon faiz toplam 107 milyon altın lira olmuştur. Anlaşma ile birlikte borcun kaç taksit halinde ve ne kadar zaman aralığında ödeneceği belirlenmiştir.

"Bu anlaşmada kabul edilen 82 milyon altın lira borcun hesaplanmasında yanlışlık yapıldığı Dünya Buhran'ı sırasında yapılan ihbarlar sonunda anlaşılmıştır. Buhran sırasında borç taksitlerinin ödenmesi kesildikten sonra yapılan yeni müzakerelerde bu ihbarlardan yararlanarak borçlar daha da düşürülmüştür."¹² Yaklaşık % 20 oranında indirilen bu borcun 50 yılda ödenmesi kararlaştırıldı. Bazı kaynaklarda bu borcun 29 yıl erken 1954'te kapandığı, bazı kaynaklarda ise borçların tamamının 1980 yılında bittiği yazılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarının mevcut durumu belli başlı göstergelerden anlaşılacağı üzere devrin çok gerisinde kalmıştır. Bu miras üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir an önce toparlanmak, kalkınmak ve güçlü bir devlet konumuna gelmek zorundaydı.

Bu mevcut durumla birlikte, ülke ekonomisinde göstergelerin değişimi ve nasıl bir yol izlendiği, sanayileşme çabalarını anlamada daha açıklayıcı olacaktır. Bu bağlamda oluşturulmaya çalışılan kurumlar, yapılan kongreler, uygulanmaya çalışılan iktisadi politikalar ve mali faktörler sanayileşme çabalarının bir nevi temellerini oluşturmuştur.

1.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK DÖNÜŞÜM

Bu başlık altında Cumhuriyetin kuruluş yıllarından Büyük Buhran'a kadar geçen zaman aralığında ekonomik dönüşüm ve bunu etkileyen faktörler irdelenecektir. Daha sonra Cumhuriyetin sanayileşme süreci içerisinde nasıl bir alt yapıya sahip olduğu ifade edilmeye çalışılacaktır.

¹² Tekeli- İlkin, 2009, s.44.

1.2.1. Milli İktisat Kongresi

Atatürk'ün ekonomiye verdiği önemin bir sonucu olarak Cumhuriyet kurulmadan önce iktisat kongresi yapılması fikri oluşmuş; ekonomiyi sıkıntı ve eksikliklerden kurtarmak ve neler yapılabileceğini tartışmak için İzmir İktisat Kongresi (17.02.1923) yapılmıştır.

"İktisat Kongresi'nde, Osmanlı'dan devir alınan ekonomik yapı, ulusalcı bir anlayışla onaylanıyor ve ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülüyordu."¹³ Kongre; tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinden birçok delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongre yönetmeliğine göre her ilçeden 8 kişi katılacaktı ve bu katılımın meslek gruplarına göre dağılımı; bir tüccar, bir işçi, bir sanatkâr, bir bankacı, bir şirket ve üç çiftçiden oluşacaktı. Farklı birçok kesimi temsil eden delegeler kendi alanları ile ilgili sıkıntı, ihtiyaç ve önerileri sundular.

Kongrede sanayi, tüccar, işçi ve çiftçi gibi birçok grup için kararlar alındı. Alınan kararlardan bazıları:

İşçi grubu için:

- Amele yerine işçi kelimesinin kullanılması,
- 12 yaşını doldurmamayan çocukların çalıştırılmaması veya hafif işlerde dört saat çalıştırılması,
- İşçi izinlerin senede bir ay olması,
- Haftada bir gün izin verilmesi,

Çiftçi grubu için:

- Aşarın ve rejinin kaldırılması,
- Kırsal kesimde telgrafla, telefonla haberleşme imkânının sağlanması,
- Ziraat makinelerinin yaygınlaştırılması, tamir ustaları yetiştirilmesi, zirai alet ve basit makine imal edilecek fabrikaların kurulması,

Tüccar grubu için:

- Adında ticaret geçen ticaret bankasının kurulması,

¹³ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 17. Basım, Remzi kitapevi, 2005, s.34.

-Limanlarımızda başka bayrak altında ticaret yaptırılmaması ve kabotaj hakkının tam kullanılması,

-Karadeniz ve Akdeniz de yeni limanlar açılması,

Sermaye grubu için:

-Ülkede yeterli derecede üretilen malların dışarıdan ithaline engel olunması,

-Sanayicilere kredi verilecek bir sanayi bankasının kurulması,

-Sanayiye ait makine ve teçhizatın gümrükten muaf olması,

İktisat kongresinin eksik yanı birbirleri ile çelişen ve uyuşmayan kararların nasıl sonuçlanacağına belirsizdi ve alınan kararların hükümet için tavsiye dışında bir yaptırımını bulunmuyordu.

Kongre yapıldıktan bir yıl sonra bankacılık alanı için yarı resmi olarak özel sermayeli ilk mali kuruluş İş Bankası kuruldu. İki yıl sonra 17 Şubat 1925'te çiftçi üzerinde ağır bir yük olan aşar vergisi kongre kararında olduğu gibi kaldırıldı. Altı yıl sonra da yerli malı ile ilgili ülkede yabancı malların hâkimiyetini kırmak ve yerli mallarını teşvik etmek amaçlı 18 Aralık 1929' da Milli Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Cemiyet sayesinde ilk olarak 1930'da yerli malların yaygınlaşması amaçlı yapılan yerli malı (Tutum yatırım ve Türk malı) haftası günümüze kadar her sene yapılan bir organizasyon haline gelmiştir. Ayrıca yerli malı anlayışı ileride uygulanmaya çalışılacak ithal ikameci sanayileşme politikası fikirlerinin doğuş kaynağıdır.

1.2.2. Bankacılık Faaliyetleri

Bankacılık sektöründe Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı bankaların hâkimiyeti vardı. Bu yabancı bankalar verimli alanlarda kendine yer bulmuş dış ticaretin finansmanını sağlıyordu. Yeni yerli bankaların kurulması ve var olanların sermayeleri artırılarak, bu oran 1938'e kadar ciddi bir şekilde azaltıldı. "Cumhuriyetin ilk yıllarında, banka sistemi içinde yabancı bankaların hâkim konumu ülkenin dışa bağımlılığının bir

göstergesiydi. Dolayısıyla para politikaları hükümetin belirlediği esaslardan çok yabancı mali çevrelere bağımlı halde yürütülebiliyordu."¹⁴

Milli iktisat kongresinde bu konu üzerinde durularak, alınan kararlar gereği milli bankacılık alanında çalışmalara başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk on yılında milli sermayeli otuza yakın banka kurulmuş ve var olan yabancı sermayeli bankaların belli bir oranı piyasadan çekilmiştir. Bu da milli bir bankacılık sektörünün oluşmasının yollarını açmıştır. Milli bir bankacılık sisteminin oluşturulmaya çalışılmasında, sanayi yatırımları için uzun vadeli kredi veren banka yapısı bulunmaması da etkili olmuştur.

Tablo 2: Bankacılık Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Mevduat Payı (%)

<u>Yıllar</u>	<u>Yabancı bankalar</u>	<u>Özel Türk bankaları</u>	<u>Devlet Bankaları</u>
1924	78	12	10
1924-1929	57	20	23
1930-1934	30	27	43
1935-1938	22	35	43
1939-1945	19	33	48
1946-1950	17	39	44
<u>1950</u>	<u>14</u>	<u>41</u>	<u>45</u>

Kaynak: Yahya S.Tezel, Cumhuriyet döneminin İktisat Tarihi, Yurt Yayınları, s.114.

Milli bankacılık alanında kurulan ilk banka 1924 yılında ana ticaret bankası olarak kurulan Türkiye İş Bankası'dır. Bir milyon sermaye ile kurulan bankanın 250 bin liralık kısmını Atatürk bizzat karşılamıştır. Bankanın çok geniş ve kapsamlı bir çalışma alanı bulunmaktaydı. Bir diğer banka 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'dır. "Bankanın kuruluş amaçları kendisine devredilmiş olan sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek; iştirak suretiyle sanayi kurmak ve işletmek; bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve iştiraksiz maden işletmek; Türk sanayici ve madencilerine ve maden mültezimle amillerine kredi vermek; kuruluş amaçlarına uygun olmak üzere her türlü banka işlemleri yapmak olarak tespit edilmiştir."¹⁵ Dönemin diğer önemli bankaları 1927

¹⁴İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009, s.52-53.

¹⁵Yaşa, s.468.

yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası ve 1930 yılında kurulan Merkez bankasıdır. Eski merkez bankası görevini sürdüren Osmanlı Bankası yabancı sermaye tekelinde bulunması istenilen hareket alanını kısıtlamıştı. Bu yüzden Merkez bankasının kurulması, bağımsız para politikası ve yönetimi için büyük bir hamle olmuştur

Tablo 2'ye bakıldığında 1924 yılında yabancı bankaların mevduattaki payı %78 iken İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu oran %20'nin altına kadar düşmüştür. Aynı şekilde özel Türk bankalarının ve devlet bankalarının 1924'te mevduat payları %10'dan, 1940'lı yıllarda %40'ın üstüne çıkmıştır.

Görüldüğü üzere milli bankacılık yolunda Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hâkimiyeti çok yüksek seviyelerde olan yabancı bankalara karşı milli bir bankacılık atılımı ile bu hâkimiyet yıllar itibari ile kırılmıştır.

1.2.3. Tarım Faaliyetleri

Tarım sektörünün gelişmesi ve üretim potansiyelinin artırılması için iyileştirme çabaları dâhilinde; aşar vergisi kaldırılmış, 1925 İsviçre medeni kanunun kabulü ile toprak mülkiyeti kanunlaşmış ve ek olarak çıkarılan kararlarla topraksız köylü topraklandırılmış ve tarımda makineleşmenin artırılması gibi çalışmalarla desteklenmiştir. Ziraat Bankası aracılığıyla tarımı destekleme amaçlı krediler verilmiştir.

Aşar vergisinin kaldırılması bazı kesimlere özellikle büyük toprak sahiplerine verilen taviz olarak düşünülmüştür. "Aşarın kaldırılması elbette büyük toprak sahiplerinin vergi yükünü hafifliyordu. Ancak yeni devletin bu adımı atarken taşıdığı en önemli kaygı, on yıl boyunca bir savaştan diğerine sürüklenen ve kırsal nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan küçük üreticilere destek olmak, onların vergi yükünü hafifleterek üretimi artırmalarına olanak sağlamaktı."¹⁶ Bu sayede köylü üzerinde büyük toprak sahiplerinin hegemonyası kırılmış, büyük toprak sahipleri en büyük dayanaklarından birini kaybetmiş ve kırsal alanda güç dengeleri değişmiştir.

Bununla beraber 1927'de tarım sayımı yapılmış ve tarımda genel durum netleşmiştir. "Hükümet, tarımsal gelişmeyi sağlamak üzere ayrıca tarım tekniği okulları

¹⁶ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, s.177.

açmış ve örnek çiftlikler, deney istasyonları gibi yöntemlerle üretim teknolojisinin geliştirilmesine yardımcı olmaya çalışmıştır." ¹⁷ Tarım kredi kooperatiflerinin kurulmasıyla tarımda üretim değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Savaş sonrası sağlanan barış ortamı ile erkek nüfusunun tekrar toprağa dönmesi ve yapılan çalışmalarla birlikte tarım sektöründe toparlanma gözlemlenmiştir. Fakat istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

1.2.4. Kamu Maliyesi ve Gsmh'nin Sektörel Dağılımı

"Cumhuriyetin ilk on yılının kamu maliyesi alanındaki gelişmeleri, kamu gelir ve giderlerinin denkleştirilmesi ve bunların denetiminin kesin kurallara bağlanması ilkelerine dayanmıştır. Gelirlerin içinde dolaylı vergilerin payı artmıştır. Harcamalarınsa, iç ve dış borç ödemeleri, demir yolları, merkezi yönetimin oluşturulması ve buna bağlı alanlara yapıldığı söylenebilir."¹⁸

TABLO 3: 1923-1932 Kamu Maliyesi Verileri, Sektörel Oran; GSMH Verileri

(Cari fiyatlarla, milyon TL)

<u>Yıl</u>	<u>Gelir</u>	<u>Gider</u>	<u>Acık(-)/Fazla(+)</u>	<u>Tarım(%)</u>	<u>Sanayi(%)</u>	<u>Ticaret(%)</u>	<u>Gsmh</u>
1923	111,3	105,9	+5,4	39,8	13,2	7,8	952,6
1924	138,4	131,6	+6,8	47,6	9,9	7,1	1023,8
1925	170,7	202,3	-31,6	48,6	9,7	7,2	1525,6
1926	180,2	172,5	+9,1	49,0	10,1	7,0	1650,5
1927	201,6	199,1	+2,1	41,4	13,0	8,0	1471,2
1929	224,2	212,8	+11,4	51,9	9,9	6,3	2073,1
1930	217,5	210,1	+7,4	45,8	11,4	6,5	1580,5
<u>1932</u>	<u>214,4</u>	<u>212,0</u>	<u>+2,4</u>	<u>40,2</u>	<u>14,1</u>	<u>7,2</u>	<u>1171,2</u>

KAYNAK: Kamu maliyesi verileri, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Bütçe kesin hesap kanunları, c. I. Ankara, 1992.

Sektörel Oran; Bulutay, Tezel, Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923-1948)

GSMH verileri; Bulutay, Tezel, Yıldırım, Türkiye Milli Geliri (1923-1948) Aktaran: Kepenek, Yentürk,

¹⁷ Kepenek, Yentürk, s.44.

¹⁸ Kepenek, Yentürk, s.40.

Dönemin gelir gider dengesi ve ekonominin sektörel oranları tablo 3'te görüldüğü gibi gelir gideri arasında denge sağlanmış ve bütçe de açık (1925 hariç) verilmemiştir. Denk bütçe ilkesi olan "denk bütçe, düzgün ödeme" prensibi uzun yıllar taviz verilmeyen bir ekonomi politikası anlayışına dönüşmektedir. "Atatürk her yıl Meclis'in açılış konuşmasında Hükümet'ten ve milletvekillerinden >Denk Bütçe< ilkesine olanak verecek bir kamu maliyesi politikası izlenmesini istemiştir."¹⁹

Dönemin para politikası ilkesi "sağlam para, istikrarlı para" prensibi ekonomide para arzının sabit veya çok az miktarda artırılması üzerine oluşturuluyordu.

Bir tarım ülkesi olan Cumhuriyette tarımın ekonomi içindeki oranı %45, yeni yeni sanayileşme çabalarıyla sanayinin ekonomi içindeki oranı % 12 ve sadece belli bir kesimde ağırlıklı yürütülen ticaret sektörünün ekonomi içindeki oranı % 7 bandında görülmekteydi.

Ülkenin milli hâsılasına baktığımızda 1923'te GSMH 952,6 milyon TL, 1926'da 1.650,5 milyon TL, 1929'da 2.073,1 milyon TL ve buhran sonrası 1932'de neredeyse yarı yarıya bir düşüşle 1.171,2 milyon TL olmuştur.

1.2.5. Dış Ticaret

Dış ticaret dengesinde ithalat 1923'ten 1930 yılına kadar sürekli olmasa da bir artış göstermiştir. Bu ithalat artışının yanında ihracatta gerçekleşen artışın yeterli düzeyde olmamasından dolayı dış ticaret, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1930 yılına kadar açık vermiştir. Bu açıktaki en büyük pay üretim sıkıntısından dolayı zorunlu olarak %70'e varan temel tüketim mallarının ithalatı olmuştur.

Katma değeri tarım sektöründen yüksek ithal malların yanında ihracatın da tarım sektörü ağırlıklı olması açığı kapatma imkânı vermemiştir. "Birçok mamulün ithal zorunluluğu devam ederken, başlıca ihracat ürünlerin fiyatları, dünyada tarımın makineleşmesinden doğan fazla üretim dolayısıyla, 1920'lerin ikinci yarısından itibaren düşmeye başlamış, dolayısıyla Türkiye'de ticaret dengesinin her yıl verdiği açık

¹⁹Tokgöz, s.65.

büyümüş, hele 1929'da yeni tarife yürürlüğe girmeden yapılan aşırı ithalat yüzünden 101 milyon liraya (ihracatın %65'ine) varmıştır."²⁰

Ekonomide düşük ve istikrarsız üretim yapısından kaynaklı dışa bağımlılık haricinde, Lozan Antlaşması'ndan dolayı gümrük tarifeleri üzerinde ki kısıtlamalar 1923-1930 arası dış ticaret açığında etkili olmuştur. Bu açıktan dolayı sürekli bir döviz ihtiyacı doğmuş ve bundan kaynaklı Türk parasının değeri düşmüştür.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (1923-1930) (Milyon TL)

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat</u>	<u>İhracat</u>	<u>İhracat/İthalat</u>	<u>Dış Denge</u>
1923	144,8	84,7	58	-60,1
1924	193,6	158,0	82	-34,7
1925	241,6	192,4	79	-49,2
1926	234,7	186,4	80	-48,3
1927	211,4	158,4	83	-53,0
1928	223,5	173,5	89	-50,0
1929	256,3	155,2	67	-101,1
1930	147,6	151,5	109	+3,9

Kaynak: Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, İBÜ Yayınları, 2008, s.55.

Ülke içi ve ülke dışı ticaret alanını kısıtlayan ulaşım sıkıntısı için yeni kara ve demir yolları yapıldı. "Osmanlı imparatorluğundan ve yabancı şirketlerden 4018 kilometrelik demir yolu devir alındı. 1923-1933 döneminde 2213 kilometrelik yeni demir yolu yapıldı. 13.885 km.lik iyi kötü şoseler, 27.850 km.ye çıkarıldı."²¹ Ulaşımın ülke içinde kolaylaşması, pazar alanlarını genişletmesinin yanı sıra bir bütün olarak yurt savunması için de önemli olmuştur.

²⁰Yaşa, s.81.

²¹ Ülken, s.19.

1.3. EKONOMİK GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRMESİ

1.3.1. 1929'a Kadar Ekonominin Genel Değerlendirmesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında "1923-29 döneminde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların da etkisiyle Türkiye'nin klasik tarım kültürü ve ekonomisinden çıkarak sanayileşme yolunda hızlı değişimler öngörülmüştür."²² Devlet liberal bir politika ve özel girişim vasıtasıyla sanayileşme ve iktisadi politikalar uygulamıştır. Devlet, özel sektörün gelişmesi için sermaye oluşturma ve personel yetiştirilmesi üzerinde durmuş; fakat özel sektör tüketim sanayi üzerinde durarak ağır sanayiye yönelmemiştir.

Hükümetin bu dönemdeki en önemli amacı yabancı şirketlerin sahip olduğu ayrıcalıkları satın alarak millileştirmek ve sanayileşirken ulaşım ağını kuvvetlendirmektir. Bu amaçla birçok yeni demir yolu yapımına başlandı ve yabancıların elindeki demir yolları millileştirildi.

Devlet, liberal politikalarla tamamen atıl durumda kalmamakta; özel sektörü destekleyecek ve özel sektörün yetersiz kaldığı yerde müdahale edecekti. İktisat bakanı Mahmut Esat'ın ilk defa "karma" sözcüğünü kullandığı İzmir İktisat Kongresi'nde mevcut tüm iktisat ekollerinden farklı "Yeni Türkiye Ekonomi Ekolü" tabirini kullanarak hiçbir ekole tabi olmayıp aynı şekilde ülke ihtiyaçlarına göre tüm ekollerden faydalanacaklarının ve "Yeni Türkiye karma bir iktisat sistemi izlemelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet kısmen özel teşebbüs tarafından üstelenilmelidir." sözleriyle Yeni Cumhuriyetin ekonomi politikası açısından nasıl bir yol çizeceğinin işaretleri vermişti.

Bu dönemin ana hatlarını oluşturan gelişmeler ve ekonomideki bu dönüşüm yönetici kadronun politikalarına yön vermiştir. "1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan Büyük Buhran'dır. İlginç bir tesadüf sonucu Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin

²² Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal B. Dergisi**, Numara 17, S.19, Mayıs 2009, s.246.

ödenmeye başlayacağı yılda Büyük Buhran'ın başlangıç yılı olan 1929 olacaktı."²³ Elbette Büyük Buhran'la birlikte büyük bir borç yükü ile mücadele etmek daha farklı bir tutum gerektirmekteydi.

Büyük Buhran'ın etkisi ile değişmeye başlayan iktisadi politika anlayışı, 1929 yılında hükümetin hareket alanını sınırlayan Lozan Antlaşması'nda beş yıllık sürenin dolması müdahaleci bir devlet anlayışının iktisat politikasında hâkim olmasının kapılarını açmış ve devletin rahatça ekonomide rol almasını sağlamıştır. "Bu dönemde sıkı sıkıya bağlı kalınan iktisat politikaları maddeler halinde sıralandığında;

1. Türk Lirası'nın değerini koruyan anti-enflasyonist para-kredi politikası,
2. Gerçek kamu kaynaklarına dayanan >Denk Bütçe< politikası,
3. Devalüasyonsuz dış ekonomik ilişkiler politikası,
4. Ulusal kaynakların etkin kullanımını sağlayan >Planlı Kalkınma Politikası< ..."²⁴

"1925-1928 döneminde yeniden düzenlenen Ticaret Sanayi Odaları ve yeniden kurulan Ali İktisat Meclisi, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ekonomi Bakanlığı, ekonominin yönlendirilmesi için gerekli kurumlar bütününün oluşumu göstermesi bakımından ilginçtir. Başka bir deyişle Türkiye Dünya buhranına girerken ekonomik politikalarını yönlendirmek için gerekli bir kurumsallaşma yönünde önemli adımlar atılmıştı."²⁵

Liberal ekonomik politikaların uygulandığı 1923-30 döneminin ilgi çekici hareketlerinden biri devletçi bir politika ile devlet tekelleşmeleridir. "İktisat kongresinde alınan kararların aksine devlet Tütün tekeli kaldırmamıştır. Yabancı Sermayeye ait olan tütün tekeli millileştirilmiş ve buna yeni devlet tekelleri eklenmiştir. İspirto, kibrit üretimi, şeker ithali devlet tekeline alınmıştır."²⁶ Bu tekelleşme çalışmalarının kaldırılan vergiler yerine devlete gelir kazandırmak amaçlı yapıldığı söylenebilir.

Yönetici kadro bu dönemde planladıkları hedeflere ulaşmaya çalışırken yeni bir kurumsal yapıya ihtiyaç duymamış eski kurumsal yapı üzerinde ilerlemeye çalışmıştır. "Ama sanayileşmenin ilk basamaklarında ki bir gelişme düzeyinde olan ülkede, böyle bir kurumsal yapının, ekonominin sorunlarını çözmediğini, gelişmeyi

²³Boratav, s.43.

²⁴Tokgöz, s.67.

²⁵Tekeli- İlkın, 2009, s.56.

²⁶Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi kitapevi, 2007, s.40.

hızlandırmadığını ve üstelik dışa bağımlılığı azaltmadığını anlamak için, belirli bir zamanın geçmesine, güçlülere karşılaşmasına ve dolayısıyla deneylerin birikmesine ihtiyaç vardır."²⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmaya çalışılan politikalar ve amaçlanan hedeflerde istenilen başarı sağlanılamamıştır. Bunun başlıca nedenleri:

- "Ülkede sermaye birikimi yok denecek kadar az seviyeydi ve yeni sermaye birikimi ise oldukça yavaş seyrediyordu. Milli gelir seviyesi tasarruf yapmaya imkân vermeyecek düzeydeydi.
- Teknik bilgi seviyesi düşük ve yetişmiş işçi ve teknisyen sayısı azdı.
- Girişim seviyesi ve iş tecrübesi yok denecek kadar azdı. Nüfus mübadelesi sonrası tüccar sanayici ve zanaatkârlardan oluşan azınlıklar ülke dışına gönderilmiş, bunun yerine daha çok çiftçi ve işçi durumundaki Türk'ler gelmişti.
- Bu kötü koşulların üzerine 1929 Buhranının etkileri hissedilmeye başlanmıştı. Dış ticaret hacmi daralmış ve dış açıklar artmıştı."²⁸

Ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılan "1923-30 tarihleri genç cumhuriyetin kuruluş ideolojisinin şekillendiği yıllar olmuştur. Bu dönemin resmini çektiğimizde karşımıza şunlar çıkmaktadır: Milli iktisat bağlamı içinde yerli bir teşebbüs sınıfı yaratma "otoriter yönetim" anlayışı ile "medeniyet" için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, işçilerin ve köylülerin ve toplumun diğer kesimlerin homojen bir "Türk" kimliği sayesinde "ortak çıkarlar" ülküsü etrafında birleştirilmesi ve son olarak güçlü bir merkezi yönetimin inşası."²⁹

Yeni Cumhuriyet'in yöneticileri tıpkı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında olduğu gibi yabancılara verilen imtiyaz ve kolaylıklardan rahatsızdı. Yabancı sermayedar ve yabancı yatırımcı yerine "Milli Tüccar" oluşturma gayreti içindelerdi. "Ziya Gökalp'ın işaret ettiği yönde, Müslüman-Türk bir müteşebbis sınıfın yaratılması ve sanayileşme, milli ekonominin gelişmesi için temel unsurlar olarak kabul ediliyordu. Yeni devleti kuran kadrolar Avrupa sermayesi ve devletleri karşısındaki iktisadi ve mali bağımlılığın, özellikle de dış borçların Osmanlı Devleti için çok büyük siyasal sorunlar

²⁷Tekeli- İlkin, 2009, s.34.

²⁸Özkan Karataş, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Türkiye'de Devletçilik Politikası", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010) s.42.

²⁹Hasan Güler, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", **HİTİT Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 4, S.1, Haziran 2011, s.79.

yarattığını da yakından izlemişlerdir."³⁰ Bu da yönetici kadronun iktisadi, siyasi ve toplumsal alanlarda oluşturacakları politikalarda belirleyici bir faktör olmuştur.

1.3.2. 1930-1939 Aralığı Ekonominin Durumu

Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede yıkık bir ekonomi ile başlayan süreç 15 yılda büyük değişimler yaşamıştır. Hem kurumsallaşma hareketleri hem mevcut üretim faktörlerinde gerçekleşen pozitif artış bu süreçte daha sağlam bir ekonomik yapının oluşmasını sağlamıştır.

Bir tarım ülkesi olan Türkiye'de tarım sektörü için mevcut potansiyele ulaşılabilmiştir. Başlıca sebepler olarak makineleşme eksikliği, yeterli eğitim düzeyinde çalışan bulunmaması, yatırımların eksik kalması ve Büyük Buhran'ın negatif etkileri gösterilebilir.

TABLO 5: BİTKİSEL ÜRETİM (1924-1939)

<u>YILLAR</u>	<u>BUĞDAY</u> (BİN/TON)	<u>FİYAT</u> (Krş/Kg)	<u>TÜTÜN</u> (BİN/TON)	<u>FİYAT</u> (Krş/Kg)
1924	821,2	10,6	51,8	68,2
1925	967,7	14,4	56,2	70,3
1926	2.222,0	12,4	54,3	64,1
1928	1.476,0	13,5	43,0	56,3
1929	2.446,0	12,5	36,5	71,8
1931	2.693,0	4,0	51,1	35,7
1932	1.741,0	4,2	18,0	34,8
1933	2.404,0	3,7	40,1	30,2
1934	2.442,0	3,6	35,6	44,9
1935	2.269,0	4,6	36,0	53,7
1936	3.467,0	4,7	75,9	52,8
1938	3.850,0	4,3	58,8	43,3
1939	3.772,0	4,4	65,4	46,1

Kaynak: T. Bulutay – Y. Tezel – N. Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri.**

³⁰Pamuk, s.180.

Tarım sektörü için "1927 nüfus sayımına göre aktif nüfusun %80'inden fazlası çiftçilikle uğraşıyordu. Tarım aynı zamanda Türkiye'nin ihraç mallarının çoğunu sağlıyor, mesela; 1925'de toplam ihracatın yaklaşık %82'sini canlı hayvanlarla tütün, pamuk, kuru üzüm, incir, fındık gibi ürünler oluşturuyordu."³¹

Tablo 5'te sadece iki kalem üzerinden üretim/fiyat parametrelerinde gerçekleşen değişim göz önüne alındığında 1929 yılından sonra fiyatlarda aşırı bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 1929 yılında kilogramı 12,5 kuruş olan buğday ve 1930 yılında kilogramı 71,5 kuruş olan tütün hemen bir yıl sonra fiyatı yarı yarıya düşmüştür. Tarım sektöründe üretim belli bir seviyede istikrarsızlığını korurken gözle görülür iyileşme 1936 yılına kadar gerçekleşmemiştir.

Tarım sektörü için daha geniş bir zaman aralığında kıyaslama yapıldığında her ne kadar bir tarım ülkesi olursa da 1923-1936 arası milli hâsılaya katkı olarak bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bunun başlıca nedeni bu dönemde sanayi planları ağırlıklı bir iktisat politikası izlenmesinden dolayı tarım sektörünün ikinci plana atılmasıdır. 1930 yılında cari fiyatlarla 718,7 milyon TL olan tarım sektörünün milli hâsılaya katkısı 1938 yılında 759,5 milyon TL olmuştur. Bu yıllarda tarım sektöründe sanayi sektöründe olduğu gibi planlamalar yapılmamış sadece acil sorunlara yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Bu çalışmaların en önemlisi 1932 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıdır. Tarım sektörünün kendisini toparlaması 1936 yılında ancak gerçekleşmiştir.

Para politikasında buhrandan sonrada önemli bir değişim olmamıştır. Ülke içi para arzı artışı buhran öncesi gibi çok az miktarda artış göstermiştir. Merkez Bankası eksikliği, buhrandan sonra da yönetici kadronun tutuk bir para politikası izlemesi ve para arzında ki bu tutumun başlıca sebepleri olmuştur.

1924 ile 1938 arası para arzı artışı ortalama %2 civarında iken savaş dönemine girildiğinde bu oran ortalama %30'u bulmuştur. Para arzı artışının buhrandan İkinci Dünya Savaşı'na kadar iki döneme ayırarak kıyaslaması yapıldığında 1933-1939 yılları arası 6 yıllık dönemde toplam artış hızı %30'larda iken 1939-1945 arası ikinci 6 yıllık dönemde bu artış hızının yüksek bir sıçramayla toplamda %300'lere vardığı görülmektedir.

³¹Yaşa, s.132.

Milli gelir ise buhranda bir kesintiye uğramışsa da, buhrandan sonra savaş dönemine kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir.1934'te 1.200 milyon TL olan milli gelir 1939 başında 2.000 milyon TL'ye yaklaşmıştır. Ulusal gelir içinde 1934'te cari fiyatlarla tarım alanı 417,4 milyon TL, sanayi alanı 218,1 milyon TL ve ticaret alanı 98,7 milyon TL iken 1939'da ulusal gelir içinde sanayi alanı %172 ve ticaret alanı %168 artış göstermiştir.

Tablo 6: Başlıca Parasal Göstergeler 1923-1939 (Milyon TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Dolaşımda ki Kağıt ve Madeni Para</u>	<u>Yıllık Değişim</u>
1924	156	-
1926	159	0
1928	165	3
1930	169	1
1932	167	-2
1934	155	1
1936	175	7
1938	191	2
1940	365	43
1942	636	26
1944	939	23

Kaynak: Yahya S.Tezel; **Cumhuriyet döneminin İktisat Tarihi,**

Yurt yayınları, 1994, s.111.

Yıllık GSMH büyüme oranı 1930-1939 yılları arası %5 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına milli gelir ise 1930 yılında 109 TL iken 1939 yılında 119 TL olmuştur. Bu değişim de Büyük Buhran'dan sonra devletçilik gibi müdahale anlayışı ile uygulanmaya çalışılan planlı sanayileşme çabalarının etkisi çok büyüktür. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çok iyi bir sanayileşme trendi yakalanmış ve bu da gerek büyüme olarak gerek GSMH olarak ekonomik göstergelere yansımıştır.

Büyük Buhran'dan sonra özellikle gümrük politikalarına engel olan uluslararası antlaşmaların sona ermesi, serbest bir politika yapma imkânı elde edilmesi, dış ticarete açık verilmemesi üzere bir yol izlenmiş ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu politikalar devam etmiştir.

Dış ticaret dengesinde Tablo 7'de görüldüğü gibi 1930-1945 yılları arası (1938 hariç) dış ticarete açık verilmemiştir. "Dış ticaret açığını gidermek amacıyla Kambiyo Kontrolü'nde başka, ithal yasaklarına ve kontenjan, takas, kliring usulleri gibi olağanüstü yollara başvurulmuştur. Hükümet 22.7.1931 tarihli kanunla, belirli malların ithal miktarını kontenjan denilen hadlerle sınırlamak yetkisini almış ve bu yetkisini geniş ölçüde kullanmıştır."³²

Tablo 7: 1932-1939 Türkiye'nin Dış Ticareti ve Dengesi (Milyon TL)

<u>YIL</u>	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Acık(-)/Fazla(+)</u>
1932	86,0	101,0	+15,0
1933	96,2	74,7	+21,5
1934	92,2	86,1	+5,3
1935	95,8	88,8	+7,0
1936	117,7	92,5	+25,2
1937	138,0	114,4	+23,6
1938	144,9	149,8	-4,9
<u>1939</u>	<u>127,4</u>	<u>118,2</u>	<u>+9,2</u>

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ve 50 yıl, **TTOB yayınları**, Ankara: 1973, s.52.

"Dış ticaret dengesinin sağlanmasında ithalatın yarı yarıya kısılması temel faktör olmuştur. İthalatın milli gelirdeki payı 1923-1929 döneminden %15'e yakın gerçekleşirken, 1930-1930 döneminde bu pay %7 dolaylarına düşmüştür."³³ Dış ticarete fazla verme politikası ülkede altın ve döviz stokunun oluşmasını sağlamıştır.

Maliye politikası olarak buhrandan sonrada denk bütçe politikasından taviz verilmemiş; gelir kadar harcama yapılmaya gayret edilmiştir. Gelirde sürekli ve istikrarlı bir artış sağlanmış, aynı şekilde harcamalar da gelirle orantılı arttırılmıştır.

³² Yaşa, s.85.

³³B. Ali Eşiyok, "İktisadi Dönemler İtibari İle Türkiye Ekonomisinde Kalkıma", **Türkiye Kalkınma Bankası, Ekonomik Araştırmalar**, 2006, s.8.

Bütçede buhran kaynaklı 1933'te verilen açık kapatılmış ve savaş dönemine kadar bütçe fazla vermiştir.

Tablo 8'de görüldüğü gibi gelirin artış oranına göre giderler artırılmış ve bu politikadan uzun süre taviz verilmemiştir. 1933 yılında 198,9 milyon gelire karşı 205,4 milyon lira gider yapılmıştır. 1939 yılına gelindiğinde ise 388,3 milyon lira gelire karşı 394,4 milyon lira gider yapılmıştır. Geçen 6 yıllık süreye rağmen gelir gider dengesinde gerçekleşen oran neredeyse hiç değişmemiştir.

Tablo 8: 1933-1939 Türkiye'nin Gelir Gider Dengesi (Milyon TL)

<u>Yıl</u>	<u>Gelir</u>	<u>Gider</u>	<u>Acık(-)/Fazla(+)</u>
1933	198,9	205,4	-6,5
1934	241,2	228,8	+12,1
1935	266,8	259,5	+7,3
1936	270,8	265,8	+5,0
1937	317,0	310,7	+6,3
1938	329,3	314,7	+4,6
1939	388,3	394,4	-6,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı; Bütçe Kesin hesap Kanunları cilt I. Ankara

Türkiye ekonomisinin 1930-1940 dönemi devletin ve özel sektörün ülke ihtiyaçlarına göre yaptığı yatırımlar bir bütün olarak Yeni Cumhuriyet'in yıkık, dökük ve eksik zeminine sağlam bir temel oluşturduğu dönem olmuştur.

Devlet yatırımlarının %71'i özel sektörün uzak durduğu ve yapamadığı demir yolları, kara yolları, altyapı, mahalli idare yatırımlarına yapılmıştır. Özel sektör yatırımlarının %88'i ise devletin yatırımda öncelik vermediği konut, ticaret, hizmet kesimleri ve tarım sektörü yatırımlarına yönelmiştir. Özel sektör ve devlet bir bütün olarak 1933-1940 döneminde hedeflenen amaçlara göre farklı alanları öncelikli tutarak yatırımlar yapmıştır.

Bu dönemde işletmelerde pozitif gelişmeler yaşanmıştır. "Tek kişilik işletme sayısı 1932'de 831 iken, 1939'da 522 olmuştur. Firma başına sabit sermaye 1932'de %60 iken, 1939 da bu oran %147'ye çıkmıştır. Firma başına beygir gücü 1932'de 72 iken 1939 da 309 'a yükselmiştir. Artış oranı %344'tür. Söz konusu dönemde firmaların

kullandığı yerli ve yabancı ham madde miktarı %221 düzeyinde bir artış göstermiştir. Dönem içerisinde işçi ücretlerinde önemli bir artış görülmemiştir. Yapılan bir hesaplama göre artı değer oranı 1932 yılında %172 iken 1939 da %318,2'ye yükselmiştir."³⁴

Tablo 9: 1933-1940 Döneminde Kamu ve Özel Sektör Toplam Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Milyon TL)

Sektör	Devlet Yatırımları	Özel Kesim Yatırımları	Toplam Yatırımları
Sanayi Yatırımları	154,0 (%29,1)	58,4 (%11,2)	212,8 (%20,2)
Demiryolu Yatırımları	147,5 (%27,8)	-	147,5 (%14,0)
Karayolu, Alt Yapı Yatırımları	132,4 (%25)	-	132,4 (%12,6)
Mahalli İdare Yatırımları	94,4 (%18,3)	-	94,4 (%9,0)
Tarım Sektörü Yatırımları	-	104,0 (%19,9)	104,0 (%9,9)
Konut Yatırımları	-	240,0 (%45,9)	240,0 (%22,8)
Ticaret /Hizmet Yatırımları	-	120,0 (%23,0)	120,0 (%11,4)
Toplam Yatırımları	528,7 (%100)	522,4 (%100)	1051,1 (%100,0)

Kaynak: Osman Okyar, L'industrialization en Turquie, s.1903-1094.

"1933-1939 döneminde, devletçilik rejimi ile sanayide ve buna paralel olarak bankacılık ve ulaştırma sektörlerinde kayda değer merhalelere varılmıştır. Bu ve müteakip dönemlerde en basit seviyedeki ithal- ikamesi sanayi kolları, bazı temel sanayi maddeler ve ara malları üretimi ve madencilik geliştirilmiştir. Dokuma, şeker, çimento,

³⁴Teyfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, Ankara: İmge kitapevi, 2003, s.279-280.

cam ve toprak ürünleri, demir-çelik, kâğıt bu dönemde üretimi artırılan sanayi kollarının başında gelmektedir."³⁵

1.3.3 Dönemlerle İlgili Bir Çıkarım

Türkiye'nin ekonomik yapısına ve geçmişten devraldığı ekonomik mirasa baktığımızda dünyadaki konumu gelişmemiş bir tarım ülkesi olmasıdır. Böyle ülkeler gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerin sömürsünde, sermayesi altında veya bu ülkelere bağımlı bir şekilde kendilerini yönetirler. Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetici kadro bunun farkında olarak tarım ağırlıklı bir ekonomik kalkınma yerine sanayileşmiş bir ülke konumuna gelmeye yönelik adımlar atmaya çalışmıştır. Bu anlamda sanayi modeli olarak uygulanmaya çalışılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sunuş bölümünde şunlar kaydedilmiştir;

*Büyük sanayici ülkeler, aralarındaki tartışma ve anlaşmazlıklara karşılık, tarımcı ülkeleri her zaman için ham madde üreticisi ve satıcısı durumunda bırakmak ve bu ülkelerin piyasalarına hâkim olmak konusunda kolayca anlaşırlar. Bu nedenle tarımcı ülkelerin silkinme hareketlerini engellemek için birleşeceklerdir, siyasi nüfuzlarını kullanacaklardır. Bazı tarım ülkeleri ufak taviz karşılığında bunu kabulleneceklerdir. Bu gerçek muhtaç olduğumuz sanayi zaman kaybetmeden kurmak için en büyük teşvikimizdir. Türkiye, kendisine verilmek istenen tarımcı ülke rolüne kesinlikle karşıdır.*³⁶

Paragrafta atılacak adımların nasıl bir amaç beslediği görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda tarım sektörü yerine sanayileşme üzerine çok ciddi adımlar atılsa da İkinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşananlar Türkiye'yi korkulan (sömürge kalmış tarım ülkesi) konumun eşğine getirmiştir.

İki dönem halinde bakıldığında Türkiye ekonomisinde 1923-1930 yılları arası özel sektör ağırlıklı liberal bir iktisat politikası, 1930-1939 arasında ise devletçi bir politika ile devlet girişimi ağırlıklı sanayileşmeye yönelik bir iktisat politikası uygulanmıştır. Fakat her iki dönemin temel karışımı liberal bir iktisat programı ağırlıklı karma bir ekonomik yapının Türkiye ekonomisinin temel felsefesi olacaktır.

³⁵Yaşa, s.184.

³⁶Şahin, s.57.

1.4. SANAYİLEŞME ÇABALARI VE MODEL ARAYIŞLARI

Sanayileşme, toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, ileri teknolojiyi kullanarak halkın sağlık, eğitim, barınma ve kültür gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak, işsizliği önlemek ve toplumun refah seviyesini yükseltmek için bir vasıta olarak görülmektedir.³⁷ Bu amaçla özellikle 19. yy ve sonrası dünya gelişim sürecinde sanayi olmazsa olmaz büyüme faktörü olmuştur.

Osmanlı Devleti geç de olsa sanayi gelişim sürecine girmiş ve bu amaçla bazı adımlar atmıştır. Örneğin, 1913 Teşviki Sanayi Kanunu gibi. Osmanlı'dan sonra kurulan Yeni Cumhuriyet'in yöneticilerinin en büyük amacı güçlü bir ekonomi ve gelişmiş bir sanayi ülkesi olup kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir yapıya ulaşılmasıydı.

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk on yılında ekonomik kalkınma için iktisadi politika arayışlarında bulunulmuş, gerekli hamleler ve planlar için alt yapı ve kurumlar oluşturulmuş ve ayrıca yasal zemin ile desteklenmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılından sonra 1930'lu yıllar, devlet eliyle ilk kez ciddi sanayileşme adımlarının atıldığı ve ciddi başarıların sağlandığı yıllar olmuştur.

1930'lu yılların başında Büyük Buhran'dan dolayı ülke içi üretim ve gelişme durma noktasındaydı. Devletin ekonomiyi harekete geçirebileceği bir alana ihtiyacı olmakla beraber, ülkenin bir tarım ülkesi olmasına rağmen bu alanın tarım sektörü olması olanaksızdı. Çünkü tarım sektörü kendi içinde kısır bir döngüye sahip ve kalkınma kapsamında ihtiyaç duyulan sıçrama hamlesini gerçekleştirebilecek potansiyele sahip değildi. Geçmişten beri geri kalmışlığın sebebi olarak görülen yetersiz sanayileşmeden dolayı devletçe adım atılacak tek sektör sanayi sektörü kalmıştı. Sanayi sektörünün canlandırılacak elin devlet olmasının sebepleri sıralanacak olursa; özel sektörün bu konuda yetersiz, eksik ve kıt sermaye imkânlarına sahip olması ve kısa dönemde kar beklenti kaynaklı uzun dönem getirisi olan sanayi yatırımlarından uzak durulması söylenebilir. Bir diğer sebep ise yukarıda değinildiği gibi buhrandan önce uygulanmaya çalışılan liberal politikaların başarılı olmaması ve buhranla beraber değişen iktisadi düşünce yapısıdır.

³⁷ Kadir Kasalak, "Teşviki Sanayi Kanunları Ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2012/27, s. 66.

Büyük Buhran'dan sonra işlevini yitiren liberal ekonomik politikalar Türkiye'de kendini müdahaleci bir devlet anlayışına bıraktı. Birkaç yıllık geçiş sürecinden sonra sanayileşme modeli olarak kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kabulü ve bu plan dâhilinde atılmaya başlanan adımlar, "Devletçilik" modelinin resmen uygulanmaya başlandığının göstergesi olmuştur. Zaten Atatürk dönemi iktisat modelinin ana ögesi devlet öncülüğünde planlı sanayileşme olmuştur.

Türkiye'nin kalkınması ve sanayinin gelişmesi için çalışmalarda bulunan devrin Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Önay'a göre de "Türkiye'nin çeşitli kaynaklarının ve iç pazarının, gümrük duvarları ile korunarak sanayileşmenin gerçekleşebileceğini, bunun için mutlaka bir planın olması gerekliliğini ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın yetersizliğini dile getirmiştir. Ona göre; devletin kuracağı sanayiler, daha çok yerli hammaddeyi üretme niteliğindeki temel sanayiler olmalıydı. Bu fikirler, ancak Sovyetler ve İtalya'dan alınan krediler ile uygulama alanı bulacaktır."³⁸

Büyük Buhran'ın etkileri ve sonuçları ile 1930'dan sonra Türkiye'de sanayileşme hamleleri daha hızlı ve kararlı bir şekilde atılmıştır. Daha önce İktisat Kongresi'nin toplanması (1923), Türkiye İş Bankası (1924), Sanayi ve Maadin Bankası (1925) ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın (1925) kurulması, sanayi sayımının yapılması (1927), Ali İktisat meclisinin kurulması (1927) ile sanayi ve ekonomide gelişme hamleleri yapılmıştır. Daha sonra Şakir Kesabir Planı'nın oluşturulması (1930), Milli Sanayi Numune sergisinin açılması ve ardından 1930 sanayi kongresinin toplanması ile sanayileşme hamlelerin neler olacağı ve nasıl adımlar atılacağı belirlenmiştir. Bu birikimle Rusya'dan esinlenerek ve Rusya'nın yardımları ile Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturmuş ardından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile sanayileşme çabaları devam ettirilmeye çalışılmıştır.

1.4.1. Büyük Buhran ve Devletçilik

1.4.1.1. Büyük Buhran

Uzun süren savaşlar sonucu 1920 ile 1929 arası dünya ekonomisinde tekrar bir canlanma görülmüştür. Her ne kadar dengesiz de olsa dünya ekonomisi hızlı bir büyüme trendi yakalamıştır.

³⁸Tekeli- İlkin, 2009, s.145-146.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaştan az etkilenen ülkeler üretim seviyesini artırmıştır. 1929 yılına gelindiğinde üretim artışı toplam arzın toplam talebin üzerine çıkmasına neden olması piyasalarda uzun süreli bir durgunluk oluşturmuştur. Bu uzun süreli durgunluk üretimin yavaşlamasına, işsizliğin artmasına neden olmuştur. Aynı şekilde spekülâtif para hareketlerinin artması ve bir seviyeden sonra tıkanması ile 1929 yılında büyük bir kriz yaşanmıştır. Krizle birlikte dünya ekonomisi parçalanmış ve ülkeler arası ticaret gerilemiştir.

Büyük Buhran'ın çıkış yeri Amerika Birleşik Devletleri'dir. İlk etkisini Kara Cuma olarak adlandırılan 24 Ekim 1929'da hisse senedi, bono ve tahvil gibi değerli kâğıt piyasasında göstermiştir. Daha sonra yavaş yavaş diğer ülkelere yayılmıştır. Buhrandan sonra ABD devlet müdahalelerini artırmıştır. Çünkü kriz sonucu klasik ekol görüşü gerçekliğini yitirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri buhrandan sonra gümrük duvarları koymuş, sermaye giriş çıkışını kısıtlamıştır. Almanya da aynı gümrük duvarlarını koymuş ve ticareti sadece takas ve ikili antlaşmalar üzerine devam ettirmiştir. Hem ABD'nin hem de Almanya'nın krize karşı tutumları Büyük Buhran'ın çok uzun dönem ve etkili bir şekilde kendini göstermesine ve dünyanın birçok ülkesine güneyden kuzeye, doğudan batıya dalga dalga yayılarak büyük bir ekonomik kriz olmasına yol açmıştır.

Ekonomik istikrarsızlık, üretim seviyesinin düşmesi, mevcut ekonomik sistemin bu krize çözüm üretememesi, devrin iki büyük gücü Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın resesyona girmesi birçok ekonomik göstergelyi olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz etkiler; fiyat düşüşleri, üretim hacminin düşmesi ve işsizlik olarak sıralanabilir. "Büyük Buhran, sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük kısmı için kitlesel işsizliğe neden olurken ilgili ülkelerde alınacak siyasi ve ekonomik kararlar üzerinde büyük ve yaralayıcı etkiler meydana getirmiştir."³⁹ Kitlesel işsizliği ortadan kaldırmak yani dar anlamda istihdamı sağlamak hükümetlerin ekonomi politikalarının ana hedefi haline gelmiştir.

Daha önce klasik ekolün "görünmez el" gücü ve mantığı ile işletilen ekonomik sistem 1929 krizi ile kilitlenmiş ve bu krize çözüm üretememiştir. Hâlbuki Büyük Buhran'a kadar son yüzyılda istikrarsız fakat sürekli bir büyüme sağlamıştır. Krizden kurtuluş için yeni yollar aranmışsa da bu politikalar tek başına işe yaramamıştır. Bu

³⁹ Bakırtaş ve Tekinsen, s.89.

belirsizlik Keynes'in "General Teory of Employment, Interest and Money" isimli kitabını yayınlayıp iktisatta devrim yaratana kadar devam etmiştir. Keynes bu kitabı ile "modern iktisat düşüncesinin gelişmesi yolunda önemli bir adım atılmasını sağlamış ve işsizliğin kendiliğinden ortadan kalkmayacağını, tam istihdam sağlanabilmesi için ekonomiye müdahalenin gerekli olduğunu iddia ederek, Liberalizm akımına karşı ilk ciddi fikir akımını başlatmıştır."⁴⁰

"1929 yılında kendini hissettiren Büyük Buhran'dan kurtulmak için yapılan faaliyetler Birinci dünya savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde dünya ülkeleri altına girdiği büyük borç ve savaş tazminatlarının dünyada uyandırdığı milliyetçilik akımları dünyayı daha büyük bir felakete sürüklemiştir."⁴¹

Büyük Buhran da tıpkı değişen siyasi politikalar gibi etkileri ve ekonomik yeni oluşumlarıyla İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen bir unsur olmuştur. Krizin genel sonucu olarak ekonomiyi kendi haline bırakmak yerine devletin ekonomik hayata karışması ve ona yön vermesi şeklindeki düşünce yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye ise zorlu kuruluş döneminden sonraki ilk sınavlarından birini buhranla vermiştir. Büyük Buhran Türkiye ekonomi politikası açısından dönüm noktasıdır. Ekonomide 1929'a kadar işleyen liberal politikalar, yerini yavaş yavaş müdahaleci bir anlayışa bırakmış ve karma ekonomik sistemde devletçiliğin payı oldukça artmıştır.

Büyük Buhran'ın etkileri ve sonuçları ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Türkiye buhrandan diğer ülkelere göre daha az etkilenmiştir. Burada ülkenin Pazar hacminin düşük olması, ticaretinin iyi gelişmemiş olması ve sermaye sahipleri tarafından çok ilgi görmemesi etkili olmuştur. Türkiye diğer ülkelere göre buhrandan az etkilense de yeni kurulan ve büyümeye çalışan bir Cumhuriyet için çok büyük zararlar vermiştir.

Bir tarım ülkesi olan Türkiye'de ekonomik sorunlara çözüm arayışı da tarım politikalarından yana olmuştur. Krizden en çok etkilenen tarım sektörü için alınan tedbirler ve yapılan politikalar Büyük Buhran için yeterli olmamıştır. Tarım ürünlerinde dibe vuran fiyat düşüşleri yaşanmıştır. Buğdayın kilogram fiyatı 12 kuruştan kademeli olarak 7 kuruşa daha sonra 3 kuruşa, tütün fiyatı ise 70 kuruştan 30 kuruşa kadar

⁴⁰A. Necip Ünal, **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988**, Ankara: T.O.B.B. Yayınları, 1989, s.18.

⁴¹Bakırtaş ve Tekinsen, s.98.

düşmüştür. Aynı şekilde fındık, kuru üzüm, pamuk ve diğer tahıl ürünlerinde %50'den fazla fiyat düşüşleri yaşanmıştır. Bu çiftçi üzerinde büyük bir yük oluşturmuş ve çiftçi Büyük Buhran'la daha da yoksullaşmıştır.

Gayri safi milli hâsılada % 40 civarında düşüş yaşanmıştır. 1929 yılında cari fiyatlarla 2.073 milyon lira olan GSMH 1931 yılında 1.391 milyon liraya düşmüştür. Dış ticaret dengesi de 1928 yılında 50 milyon lira açık varken 1929 yılında bu açık 101,1 milyon liraya çıkmıştır.

Büyük Buhran'ın bütçe dengesini bozması sonucu birçok yeni vergi getirilmiş, mevcut vergilerde ise düzenlemelere gidilmiştir. Devlet tasarrufları yeterli görmeyip 1930 yılında İktisadi Buhran Vergisi Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur.

Buhranın etkilerine yönelik Türkiye de Almanya ve ABD gibi dış ticarete ikili antlaşmalar yapmış, ithalatta miktar sınırlandırmasına gitmiş ve gümrük tarifelerini artırarak kendi parasının değerini korumaya çalışmıştır. Daha önce Türk parasının değerini koruyacak yasal donanım bulunmadığından paranın değeri piyasa ekonomisinde belirleniyordu. Para arzının sabit tutulmasından dolayı ithalat ve ihracatın değer olarak dengesizliğinin çözümü için hükümete yasal bir dayanak vermek amacıyla Merkez Bankası (1930) kurulmuştur. Aslında kurulması bir zorunluluk halini almıştı. Çünkü yeni kurulan Cumhuriyetin bir merkez bankası olmamasına karşı ikamesi olarak kullanılan Osmanlı Bankası yabancı sermaye tekelinde bulunuyordu. Bu da para politikası için hükümete yeterli yasal güç vermiyordu.

Dünya buhranı içinde alınan ekonomik önlemlerin Türk ekonomisi üstündeki etkileri şöyle özetlenebilir:

- "Türk parasının değeri dış paralara göre sabit tutulmuştur.
- Dış ödemeler dengesi sağlanmıştır.
- Dış ödemeler dengesinin, sağlanması için alınan önlemler ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır.
- İhracat ise miktar olarak artmasına karşın fiyatlardaki düşüş dolayısıyla değer olarak düşmüştür.
- Ülke dışında ve içinde tarımsal ürün fiyatları hızla düşmüştür.
- Ülke dışında sanayi ürünleri fiyatlarında düşme olmakla borçlar, ülke içindeki sanayi ürünleri fiyatları sabit kalmıştır.

➤ Devlet bütçesinde ve harcamalarında, bütçe dengesini sağlayıcı kısıntılar yapılmıştır."⁴²

Özet olarak "1929-1930 Dünya ekonomik bunalımını takip eden dönemde dünya ekonomisindeki daralma Türkiye'de etkisini göstermiştir. Tarım ürünlerinin ihraç fiyatları ithal mallarının fiyatlarında daha hızlı düşmüştür. Üretim azalmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gerek dış borç gerek ve gümrük vergilerinden doğan sınırlamalar gerek ülke içindeki politik tercihler sebebiyle oldukça liberal bir ekonomi politikası takip etmeye çalışan Türkiye, bunalım ardından devletçilik ilkesini benimsemiştir. "⁴³ Özel sektörün ve sermayenin yetersizliği devletin rahatça ekonomiye müdahale etmesinin de yolunu açmıştır.

Büyük Buhran'da tıpkı değişen siyasi politikalar gibi etkileri ve ekonomik yeni oluşumlarıyla İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen bir unsur olmuştur.

1.4.1.2.Geçmişin Mirası "Devletçilik"

Cumhuriyetin ekonomi yönünde şekillenmeye başladığı 1923-1930 döneminde özel girişimciliğe dayalı liberal bir iktisadi gelişme politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Sanayileşme hareketleri de bu sistem üzerine uygulanacaktır. Devlet daha çok özel sektörün yetersiz kalacağı alanlarda sınırlı müdahalede bulunmakta ve öncelikli olarak yeni Cumhuriyetin gelişmesi açısından alt yapı çalışmaları yapmaktadır.

Fakat zamanla liberal politikalarla özel sektöre dayalı sanayileşme hareketinde istenilen başarı sağlanamayınca sistemde değişiklik başladı. 1929 yılında patlak veren kriz ve Rusya'dan devletçilik yapısının ağırlıklı olduğu planlı sanayileşme modelinin örnek alınması 1933'ten sonra ülkede yeni bir sistemin kapısını açmıştır. Bu sistem sanayileşmede devletin rolünün ağırlıkta olacağı planlı bir kalkınma modeli olmuştur. Bu model devletçilik politikalarının resmi başlangıcı sayılabilir.

Aslında devletçilik politikası uygulanmaya çalışılan yeni bir sistem veya deneme amaçlı yapılan yenilikçi bir harekette değildir. Bu sistemin temeli bu topraklarda yaşayan insanların geçmişten beri devraldığı itaatkâr ve her sıkıntının çözümünü iktidardan bekleme mirasına dayanmaktadır.

⁴²Tekeli-İlkin, 2009, s.153.

⁴³Yaşa, s.470.

Yine Osmanlı da sanayileşmeye bakıldığında devletçilik politikasının izleri görülebilir. "XVII. Yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 1100 esnaf birliğine bağlı 25 000 iş yeri vardı. Bu iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak olarak toplam 80 000 kişi, ortalama 3-4 kişi, yine İstanbul'da ki 29 devlet işletmesinde toplam 10 000'den fazla kişi, ortalama 300 kişi çalışmaktaydı. Bu da büyük sanayi işletmelerinin doğrudan devlet tarafından kurulup işletildiğini gösterir."⁴⁴

Lozan Anlaşması'nın hükümlerinin 1929 sonrası yıllarda sona ermeye başlaması ile gümrük imtiyazlarının son bulmaya başlaması, devletin yerli sanayi ve işletmeleri koruması ve geliştirmesi için imkân tanımıştır. "1929 sonrasında korumacılık sayesinde Üretim ve istihdam arttı, az sayıda büyük ölçekli devlet fabrikası üretime başladı, ancak imalat sanayinde küçük ölçekli, az sayıda işçi çalıştıran işletmeler çoğunluğu oluşturmaya devam etti."⁴⁵ Devletçilik anlayışı ile birlikte bu politikalar hem hızlı hem de etkili bir şekilde uygulama imkânı bulacaktır.

Devletçilik anlayışının sisteme girmesi ile bir takım kanunlar çıkarılmış ve bu anlayışa hem yasal dayanak oluşturulmuş hem de uygulanmaya çalışılmıştır. Devletçilik kapsamında çıkarılan kanunların kronolojik sıralaması şöyledir:

- 1567 sayılı Türk Parasının Korunması Hakkında Kanun (30.02.1930)
- 1705 sayılı Ticarete Tağışın Men'i ve İhracatın Murakebesi ve Korunması Kanunu (10.06.1930)
- 1715 sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu (11.06.1930)
- 2054 sayılı Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Tek Elden İdaresi hakkında kanun (02.07.1932)
- 2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisinin kuruluş kanunu (03.07.1932)
- 2064 sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası kuruluş kanunu (07.07.1932)
- 2262 sayılı Sümerbank'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (03.06.1933)
- 2804-5 sayılı bank'ın ve MTA Enstitüsünün kurulması kanunu (14.06.1935)
- 2819 sayılı Elektrik İşleri İdaresi (EİEİ) kurulması hakkında ki kanun (24.06.1935)

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tairihi**, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, s.256.

⁴⁵Pamuk, s.180.

- 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkında ki kanunu (21.10.1935)
- 3115 sayılı Anayasa'nın 2. Maddesinin değiştirilmesi (Devletçilik ilkesi anayasal statüye kavuşuyor) hakkında ki kanun (05.02.1937)
- 3331 sayılı Halk bankası ve Halk Sandıkları hakkında ki kanun (17.01.1938)
- 3460 sayılı Sermayenin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkında kanun (17.06.1938)

Özet olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal politikalarla uygulanmaya çalışılan iktisat politikaları "1930'lu yılların başında iç ve dış etkenler sonucu, devletin daha fazla rol aldığı dolaysız sanayi yatırımları ile sanayileşmeyi hızlandırmayı amaçladığı bir iktisat politikasına geçmiştir. Yine karma ekonomik iktisat politikaları uygulanmış, fakat modelde devletin iktisadi hayata katılımının ve müdahalelerin dozu artmıştır."⁴⁶

Büyük Buhran'dan sonra çıkarılan bu yasalar ile tarım, sanayi, dış ticaret ve kamu maliyesi alanları devletçilik anlayışı ile düzenlenmiş ve buna göre yapılandırılmalarında bulunulmuştur. Hükümet Lozan Antlaşması'nın son bulması ile gümrük ve tarifelere müdahale etme imkânı bulmuş ve ithalatı kısıtlayıcı yollara başvurma gücüne kavuşmuştur.

Gerek yasal düzenlemeler gerek oluşturulan kurumlarla kendine yer bulan "devletçilik uygulanmasının başlıca dört dönemde olduğu kabul edilebilir;

- 1392 yılı müdahaleci yasaların peş peşe çıktığı ve devlet kesiminin hızla yayıldığı dönem.
- 1392-1934, özel kesimi güçlendirici tedbirlerin alındığı dönem
- 1935-37, devlet müdahaleciliğinin >planlı ekonomi< biçimini alarak genişlediği dönem.
- 1937-1938 devletçiliğin önemini yitirdiği dönem"⁴⁷

Devletçilik bağlamında yabancı sermayeye bağlı bazı kuruluşlarda millileştirme yoluna gidilmiştir. Örneğin Ergani-Murgul bakır ve Divriği demir

⁴⁶Şahin, s.57.

⁴⁷DİE, *Türkiye'de Toplumsal Ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara: 1973, s.153.

madenleri banka aracılığı ile yabancı sermayeden satın alınmıştır. Diğer millileştirilen kurumlar:

- 23.12.1932'de 33 milyon Fransız Frangı karşılığında İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş. ,
- 20.05.1933'de 1.3 milyon Fransız Frangı karşılığında İstanbul T.A. Su Şirketi,
- 12.06.1933'de 7.8 milyon Fransız Frangı karşılığında İzmir Rıhtım Şirk ve Rıhtımdaki Tramvay İşletmesi,
- 31.05.1934'de 162 milyon Fransız Frangı karşılığında İzmir- Afyon ve Manisa- Bandırma demiryolu hattı,
- 13.06.1936'da 800.00 İngiliz lirası karşılığında İstanbul Telefon T.A.Ş. ,
- 31.03.1937'de 3.5 milyon TL. Karşılığında Ereğli Şirk,
- 26.04.1937'de 20.7 milyon İsveç frangı karşılığında Şark Demiryolları T.A.Ş.⁴⁸

Tek bir siyasi otoritenin bulunması devletin yasal dayanaklarla güç bulup ekonomiye müdahale etmesini kolaylaştırmış ve devletçilik faaliyetlerini daha rahat bir zeminde uygulama imkânı sunmuştur. "Devletçilik 1930'ların Dünya koşullarında desteklediği bir modeldi. Bu modelin rejimin siyasal tercihlerine uygun olduğu da söylenebilir. Çünkü korumacılık ve devletçilik yoluyla kendi içine kapalı ve daha merkezileşmiş bir iktisadi yapı yaratıldı."⁴⁹

Devletçilik uygulaması ile oluşan kurum ve kuruluşlar, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yönetici kadronun oluşturduğu alt yapı ve Rusya'dan alınan planlı sanayileşme modeli ile Türkiye için yeni bir sanayileşme modelinin kapısını aralanmıştır.

⁴⁸ Yaşa, s.84.

⁴⁹Pamuk, s.198.

1.4.2. Planlı Sanayileşme

1.4.2.1. Ekonomide ve Sanayileşmede İlk Faaliyetleri

Türkiye’de sanayi hafif sanayi üzerine kurulmuş genelde insan gücüne dayalı bir yapıya sahipti. Ülke ihtiyaçlarını karşılayacak üretim yapılamıyordu. "Gerek kapitülasyonlar gerek imparatorlukta ekonomik ve toplumsal şartlar, eskisi yerine geçecek modern bir sanayi kurulmasına da, türlü girişim ve çabalara rağmen müsaade etmemiştir. Dolayısıyla 19'uncu asrın ikinci yarısından itibaren memleket çividen makineye, kurşun kalemden şeker ve una kadar, muhtaç olduğu mamullerin tamamını veya büyük bir kısmını ithal zorunluluğuna düşmüştür."⁵⁰

Sanayinin gelişmesi amacıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren özel kesimin sanayide büyümesi için özendirici önlemler alındı. Bu bağlamda en önemli adımlar ilk kurumsallaşma hamlelerinden olan Sanayi ve Ticaret Odalarının kurulması, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması ve 1927'de Sanayi Teşvik Yasası'nın çıkarılmasıdır. Ayrıca ekonomik politikalar ve değerlendirmeler için doğru bilgi ve istatistiklerin elde edilmesi amaçlı İstatistik Umum Müdürlüğü (1926) kurulmuştur. İktisadi alanda ise Ali İktisat Meclisi (1927) oluşturulmuş, ticaret ve tarım vekâletleri birleştirilerek İktisat Vekâleti (1928) kurulmuştur.

Sanayi ve Maadin Bankası 1925 yılında 633 sayılı kanunla devlet tarafından kurulmuştur. Görevleri; Osmanlı'dan kalma bazı sanayi kuruluşlarına özelleşene kadar kredi açmak, fabrikada üretilen malların satılması için "Yerli Malları Pazarı" adıyla mağazalar açmak, yeni açılan veya açılacak sanayi kuruluşlarını parasal yönden desteklemektir. Ayrıca diğer bankacılık faaliyetleri ile uğraşacaktı.

Kuruluş amacı kapsamında Bakırköy Pamuklu Dokuma, Feshane Yünlü Dokuma, Beykoz Deri Ve Kundura İle Hereke İplik-Yünlü Fabrikaları Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir. "Kamu kesiminin kaynak aktarması sürecinin başlangıcı olan bu banka 1932'ye kadar faaliyette bulunmuş, 16 özel sermayeli girişime ortak olmuştur. Bu girişimlerin özel sektör ortakları sermaye taahhütlerini yerine getirmediği için beklenen sonuca ulaşamamıştır."⁵¹ Hedeflenen amaçlara ulaşamadığı için Sanayi ve Maadin Bankası 1932 yılında kapatılmıştır. Yerine Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi aynı yıl içinde kurulmuştur.

⁵⁰Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yy. Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, s.13.

⁵¹Kepek, s.38.

Üretim olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında çok yönlü bir ilerleme kaydedilmemiştir. Birkaç sektör dışında sanayileşme durağan kalmıştır. "Öte yandan sanayide istihdam sezilir surette artmamış, 1927 ile 1935 arasında yaklaşık 467 binden sadece 656 bine çıkmış ve memleketin ithalata bağıllığı birkaç mamul hususunda gerilemekle beraber, bir bütün olarak azalmamıştır. Bu durum o zamana kadar ki sanayileşme çabalarının yeterliliği hakkında şüphe uyandırmıştır."⁵²

Bu yıllarda iktisadi politikaların daha etkin ve kapsamlı araştırmalarla yapılması için oluşturulan kurumlardan biri Ali İktisat Meclisi olmuştur. İktisadi kalkınma ve ekonomide hükümete danışmanlık görevi yapması amaçlı 1927 yılında 1170 sayılı kanunla kurulan Ali İktisat Meclisi, 12'si Bakanlar Kurulunca 12'si Ticaret ve Sanayi odaları ile meslek teşekkülleri arasından seçilen toplam 24 üyeden oluşmuştur. Herhangi bir yaptırım gücü olmamasına rağmen altı ayda bir 15 günlüğüne toplanan bu meclisin görevi; hükümetin ekonomik konularda hazırladığı kanun, tasarı ve tüzükler hakkında görüş bildirmek, iktisadi ihtiyaçlarla ilgili araştırma yapmak, iktisadi akımları incelemek ve önerilerde bulunmaktır. İlk kapsamlı ödemeler bilançosu bu meclis tarafından hazırlandı. Sümerbank'ın kuruluşuna öncülük etmiş ve ithal ikameci politikalara zemin hazırlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin ilk planlı hareketi olan Şakir Kesabir Planı da bu meclisin meyvesidir. Danışma görevini tam yerine getiremeyen ve ticari sermayeye yakınlığı nedeniyle bazen çelişkiler barındıran Ali İktisat Meclisi 1935 yılına kadar hükümete iktisadi alanda yardımcı olmuştur.

Diğer bir çalışma temeli 1913'e dayalı Teşvik-i Sanayi Kanunu olmuştur. Yerli sanayiye teşvik etmek ve kolaylıklar sağlamak amaçlı 28.05.1927 yılında 1055 sayılı kanunla kapsamı genişleterek yürürlüğe kondu. Teşvik kanunu ile yerli üreticiye bazı konularda vergi muafiyeti, yatırım mallarının gümrüksüz ithali, taşıma ücretlerinde indirim gibi sanayiye teşvik amaçlı kolaylıklar sağlandı.

Yeni teşvik kanunu 1913 yılındaki kanun gibi 15 yıl yürürlükte kalacak şekilde çıkarıldı. Bir önceki kanundan farklı bir hedef odağı olan bu kanunda ayrıcalıklardan faydalanmak için farklı şartlar istenilmekteydi. Bir önceki kanun çok küçük işletmeleri bile kapsarken yeni kanunda daha büyük çaplı işletmelere yönelik kolaylıklar sunmaktaydı. "1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda işletmeler dört sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflama on beygirlikten büyük çevirici güç kullanan ve bir yıl içinde en az 1500

⁵² Yaşa, s.181.

günelik miktarında işçi çalıştıranlar, sağlanan ayrıcalıklardan en fazla yararlanan gruptur. Çevirici güç kullanmayan ve daha az işçi çalıştıranların yararlanacakları ayrıcalıklar sınırlı kalacaktır. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda girişimcileri, çevirici güç kullanmaya ve daha büyük ölçeğe itme amacı güdülmektedir."⁵³

Teşvik kapsamında kanundan yararlanacak olan işletmelere sağlanacak avantajlar ve imtiyazlar genel hatları ile şunlardır:

➤ "Belediye sınırları dışındaki arazi, işletme kuracaklara, devletçe ve parasız sağlanacaktı. Belediye sınırları içinde ise, taktir olunacak arazi bedeli 10 yılda ödenecektir.

➤ Teşebbüsler ve bunların buldukları arazi ve müştemilatı ve sair tesisleri, müsakkafat, arazi, kazanç, maktu zam vergilerinde ve belli belediye ruhsatlarında muaftır.

➤ Kanunda yararlanan teşebbüslerin hisse senetleri ve tahvilleri, damga resimlerinde muaftır.

➤ Teşebbüslerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli inşaat malzemesi üretim için gerekli ham madde, alet ve yedek parçalar, teşebbüslere ait taşıma, yükleme boşaltma, enerji üretim ve nakil tesisleri için gerekli malzeme, yurt içinde sağlanamıyorsa, ithalde gümrük ve duhuliye vergilerden muaftır.

➤ Teşebbüslerin ilgili malzeme, makine ve aletler, demir yolları ve deniz yollarında %30 indirimli taşınacaktır. Bakanlar Kurulu, ham madde ve mamul maddelerin taşınmasında da indirimli tarife uygulayabilir.

➤ Teşebbüslere, Bakanlar Kurulu kararı ile ürettikleri mamul maddeler değerinin %10'u oranında prim verilebilir.

➤ Teşebbüsün faaliyeti için gerekliyse, tuz, ispiro ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir.

➤ Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler, yerli malları, benzeri ithal mallarında %10 pahalıda olsa tercihen kullanmak zorundadırlar."⁵⁴

⁵³Tekeli- İlkın, s.66.

⁵⁴Dođan Avcioğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün- Bugün-Yarın**, İstanbul: Bilgi yayınevi, 1979, s.381-382.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun ne derece yararlı olduğu ve ne kadar işletmeyi kapsadığını saptama amaçlı İstatistik Umum Müdürlüğü'nce sayım yapılmıştır. Bu sayım sonucu 1932 yılından itibaren yapılan anketler her yıl yayınlanmıştır. 1942 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kaldırıldığından bu sayım durdurulmuştur.

Yapılan anket sonuçlarına göre Büyük Buhran'dan sonra ülkede Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren işletme sayısı İkinci Dünya Savaşı'na kadar azalan bir seyir takip etmiştir. 1927 yılında teşvikten faydalanan işletme sayısı 342 iken 1932'de yılında 1473'e yükselmiş, 1932 yılından sonra 1939'a kadar bu sayı 1144'e düşmüştür. Fakat devletin ekonomiye ağırlığı ile birlikte 1932'de 31 olan devlet kuruluşu 1939'da 111'e yükselmiştir. Devlet kuruluşlarının piyasalardaki yüzdelik payı da aynı seyirde artmıştır. Faydalanan iş yerleri içinde yüzde olarak ilk sırayı %44 ile tarım ve hayvancılık, ikinci sırayı %23 ile dokuma sanayi kapsamaktadır.

Tablo 10: Teşvik-i Sanayi Kanunu'na Giren Tüm Sanayi Kuruluşları ve Devlet Kuruluşlarının Yüzdesi

<u>Yıllar</u>	<u>Kuruluş Sayısı</u>	<u>Devlet Kuruluşları</u>	<u>Devlet Kuruluşlarının Yüzdesi</u>
1932	1473	31	2,1
1933	397	36	2,5
1934	1310	38	2,7
1935	1161	56	4,8
1936	1101	86	7,8
1937	116	89	7,9
1938	1103	104	9,4
1939	1144	111	9,7

Kaynak: Kadir Kasalak, *“Teşviki Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri”*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.2012/27, s.75.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan birkaç yıl sonra değişen iktisadi politika anlayışı kanunun yönünde ve uygulanışında değişiklik oluşturdu. Özel sektör ağırlıklı bir sanayileşme ön görüldüğü bir zamanda çıkan kanun daha sonra yaşanan buhran ve devletin ekonomiye ağırlığını koyması ile 1932 yılında kaldırılma noktasına gelmiştir. Özel sektör için ithalat ve gümrük ile ilgili önemli ayrıcalıkları kapsayan maddeler

kaldırılmıştır. Bu değişim, sanayi ve siyasi çevrelerde önemli tepkilere yol açtı. Yaşanan sıkıntılar Atatürk'ün müdahalesi ve özel sermaye çevresine yakınlığı ile bilinen Celal Bayar'ın İktisat Vekili olarak 1932 yılında atanması ile çözülmeye çalışılmıştır.

"Teşvik-i Sanayi Kanunu, sermaye gelirlerinin milli unsurlara aktarılarak yatırıma dönüşmesi şeklinde ifade edilen, Milli İktisat kavramının yansıtan en önemli belge niteliğindedir."⁵⁵

1.4.2.2. Bir Planlama Deneyimi "Şakir Kesebir Planı"

"1920'ler de süregelen ve sanayi sektörünü etkileyen ticaret açığı 1929 yılında ciddi bir dengesizlik halini almış, TL'nin yabancı paralar karşısında ki değer kaybı hızlanmıştır. Oluşan ödemeler dengesi açığının kapatılması amacıyla ithal ikameci olanaklarının araştırılmasına ve sanayileşmesinin hızlandırılmasına yönelik yeni öneriler getirmek üzere Ali İktisat meclisinden Türkiye'nin İktisadi Programı'nı hazırlanması istenmiştir."⁵⁶

Bu iktisat programın hazırlanmasını İktisat vekili Şakir Kesabir başkanlığında bir ekip üstlenmiştir. Heyet ülkenin çeşitli kesimlerinde inceleme yapmak üzere 3 grup oluşturup çalışmalara başlamıştır. "Birinci grup demiryolu güzergâhında; ikinci grup Karadeniz sahilleri üzerinden Trabzon'a oradan Erzurum ve çevresinde; üçüncü grup ise Akdeniz sahilleriyle Trakya'da incelemeler yapacaktı."⁵⁷

Komisyon tarafından yapılan incelemeler sonucu milletvekillerine dağıtılmak üzere "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" adında bir rapor hazırlanmıştır. Raporda tek tek zirai, sanayi, ticari vb ülkenin mevcut durumu kalem kalem tespit edilmeye çalışılmıştır. Her kalemle ilgili neyin nasıl yapılması gerektiği hususu ve alınması gereken tedbirler belirtilmiştir. Örneğin raporda sanayi bilgisi başlığında neler yapılması ile ilgili şu tavsiyelere yer verilmiştir:

... Sanayi bilgisinin daha ziyade fabrikalarda ameli surette kazanılacağı derkar olmakla beraber umumi seviyemizdeki yükselmenin ve muhtelif dereceli sanayi ve meslek mektepleriyle, kursların bu bilginin husulünü teshil ve tesri

⁵⁵ Karataş, s.29.

⁵⁶Özlem Yaktı, Perihan Ünlü Soylu, "İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı Ali İktisat Meclisi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.47,(2011), s.682.

⁵⁷Tekeli- İlkin, 2009, s.99.

*edeceği şüphesizdir. Elyevm mevcut sanayi mekteplerimiz bu ihtiyaca kâfi değildir. Meslek mektepleri için Maarif Vekâletince derpiş olunun programın tatbikatına geçilmesi, çırak mektepleri, teknikomlar ve imkân husulünde politeknikler açılması, mevcut sanayi mekteplerinin ıslahı ve miktarlarının artırılması, muvakkat veya daimi kurslara ve gece derslerine vüs'at verilmesi lüzumludur...*⁵⁸

Raporda para kıymetinin değişimine yönelik tedbirler, dış ödemeler dengesinin nasıl sağlanacağı, sanayinin gelişmesi, madenler ve limanlar gibi konular ağırlıklı işlenmiştir. "Bu rapor ihracatın geliştirilmesi ve özellikle ithalatın yerli üretimle ikame edilmesinin olanaklarını, tek tek mal grupları bazında ele alıyor ve bazı endüstrilerin geliştirilmesi öneriyordu... Sektörlerin geliştirilmesi için hükümetin korumayı artırması ve yeni önlemlerle özel yatırımları daha çok özendirilmesi istenmekteydi."⁵⁹

*... Harici ticaret vaziyetimizi alakadar eden, ithalat ve ihracatımızda haizi tesir görülen bütün mevadda temas edildi. İthalat azaltmak ve ihracatı çoğaltmak için alınması lüzumlu ve faydeli addedilen tedbirler yanında her madde dolayısıyla o maddenin dâhilindeki istihsal şerait ve imkânları mümkün mertebe tetkik ve tezyidi çareleri de taharri olundu...*⁶⁰

Ali İktisat Meclisi ve İktisat Vekâletinin ortak hazırladığı bu iktisat raporu daha sonra dönemin İktisat Vekili Şakir Kesebir adıyla Şakir Kesebir Planı veya Programı olarak adlandırılmıştır. Planın "en belirgin özelliği *ulusal ekonomi* kavramına yaptığı vurgudur. Programda; *devletin bütün yasaları, önlemleri, görevleri ulusun kişisel ve kitlesel, anlayış ve yaşayışı kendiliğinden ulusal ekonominin ihtiyaçlarını sezer ve ona uymaya çalışır bir anlayış ve yönde işlemek ve işletmek* gerekir denmektedir."⁶¹

Şakir Kesebir Planı buhran nedeniyle uygulanmamasına rağmen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın alt yapısını oluşturması ve yatırımların kaynağını oluşturması bakımından önemlidir. "Kesebir Planı'nda yer alan selüloz, kâğıt ve suni ipek fabrikası, pamuk üretimin artırılması için İzmir Pamuk İmalatı Türk Anonim Şirk ile Bakırköy

⁵⁸İktisat Vekili Şakir Kesebir, İktisat Vaziyetimize Dair Rapor, Ankara: TBMM Matbaası, 1930 Aktaran: Tezel, a.g.e.

⁵⁹Tezel, s.266.

⁶⁰İktisat Vekili Şakir Kesebir, İktisat Vaziyetimize Dair Rapor, Tbm Matbaası, Ankara 1930 Aktaran:Tezel, a.g.e.

⁶¹Perihan Ünlü Soylu ve Özlem Yaktı, "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı (Bbysp)", **History Studies**, (2012), s.370.

Bez fabrikasının tevsi... ve bir kendir fabrikası, ynl mensucat için acilen mevcut fabrikalar olan Defterdara 50, Herekeye 20, Karamürsel'e 20 Sreyye Paa fabrikasına 20 tezgah ilavesi, Kütahya ini fabrikası, Şişe ve cam fabrikası, Demir elik fabrikası, Ergani ve Kuvarsan – Murgul da bakır ishali, Kimya sanayi, Sünger ve gl yağı fabrikaları gibi öneriler 1934 planında yer alacak olan önerilerdir."⁶²

1.4.2.3. Milli Tasarruf Cemiyeti ve Sanayi Kongresi

1929 yılında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yarı resmi bir özellik taşımaktadır. Kurucularını TBMM başkanı, baŐkan vekilleri, Ziraat Bankası umum müdürü, Emlak Bankası umum müdürü gibi üst düzey idareciler oluşturmaktaydı. Halkı bilinçlendirerek hesaplı yaŐamaya, israfla mücadeleye ve yerli mallarını kullanmaya teşvik amacıyla bu cemiyet Atatürk'ün telkinleri ile kurulmuştur.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşundan kısa bir müddet sonra Ankara'da Milli Sanayi Numune Sergisi açılması ve ardından Sanayi Kongresi düzenleme kararı alınmıştır. 21 Nisan 1930 yılında önce Sanayi Numune Sergisi aılmıŐ, ardından 22 Nisan'da ise Sanayi Kongresi toplanmıştır.

Kongreye sanayiciler ve teknisyenler davet edilmiştir. Fakat bu davet "sanayi erbabı tarafından büyük bir ehemmiyetsizlikle karŐılandı. Temas edilen bütün sanayiciler hep bir ağızdan Şunu söylediler:

Şimdiye kadar yapılan kongrelerden mspet ne netice çıktı ki, bu kongreden bir Şey mit edebilelim?... İhtiyaçlarımız, dertlerimiz, dileklerimiz apaçık. Onları söyleye söyleye dilimizde tüy bitti. Aynı Őeyleri bir daha tekrarlamaktan ne çıkacak?"⁶³

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalıŐmalarıyla sanayinin gelişmesi ve eksiklikleri ile ilgili politikaları belirlemek üzere yapılan Sanayi Kongresi Şakir Kesebir Planı'nın basımından (04.03.1930) hemen sonra (22.04.1930) toplanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na Şekil veren kongrede sanayi sektöründe ham madde ihtiyaı, sermaye ve kredi sorunları, kalifiye eleman-teknik eğitim sıkıntısı ve ulaştırma sıkıntısı gibi sanayi sektörünü kısıtlayan sorunlar dokuz başlık ("1-Hammadde, 2-Sermaye ve

⁶²Tekeli- İlkin, 2009, s.110.

⁶³Serdar Şahinkaya, **1930 Sanayi Kongresi Sunumu**, 2007 ODTÜ

Kredi, 3-Vergi ve rüsum, 4-Teşviki Sanayi Kanunu ve uygulaması, 5-Standart meselesi, 6-Rasyonalizasyon meselesi, 7-Ticaret ve Sanayi Odalarında sanayicilerin temsili, 8-Sanayi eğitimi, 9- Nakliyat meseleleri"⁶⁴) altında kongre gündeminde ele alınmıştır.

Sektör esasına göre örgütlenilen kongrede "katılanlar; mensucat, gıda, deri, orman, taş ve toprak, kimya, maden mamulâtı sanayileri konusunda raporlar sunmuşlardır. Ayrıca sanayinin görece olarak geliştiği yer olan Bursa, Eskişehir, Edremit, Ayvalık, Uşak, Isparta, Elazığ, Kastamonu, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Ankara, Gaziantep, Kütahya ve İzmir'den, bu yörelerdeki sanayinin durumu ve sorunları hakkında Vilayet Raporları istenilmiştir."⁶⁵ Raporların mensucattan maden mamulâtına kadar olan sekiz sektöre ait kısmı kongre kitabının yarısını oluşturmaktadır. Bu da bu sektörlerin kongre açısından önem derecesini göstermektedir.

"Kongrede hazırlanan raporlar, sanayi konusunda; *neyimiz var? Neyimiz yok?* Sorunlarını da netleştirecek bir *Sanayi Envanteri*'nin çıkartılmasına yardımcı olmuştur. Bir anlamda bu sanayi envanteri, takip eden yıllarda ilk defa yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıkları, kronik dış borçlar ve mali esareti olmadan kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmesinin, ütopyik bir fantezi olmadığını ispat eden iktisat politikalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur."⁶⁶ Komisyon raporlarında Cumhuriyetin ilk on yılında harcanan sermayenin israfının nedenleri; kuruluş yerinin seçimindeki yanlışlık, işletme sermayesinin yetersizliği, makine teçhizatın çağın teknolojisine uyumsuzluğu, karlılık hesaplarının yanlışlığı, yönetim yetersizliği, teknik bilgi ve kalifiye eleman eksikliği olarak tespit edilmiştir. Bu da veri depolama, planlama yapma ve uzun soluklu strateji geliştirme ihtiyacını doğurmaktadır.

Bu ihtiyaçtan kaynaklı kongrede iki tespit ortaya çıkıyor. Birincisi; asgari on senelik bir sanayi programının tespitidir. Bu tespit Birinci ve İkinci Beş yıllık sanayi planlarının hazırlanmasının temelini oluşturmuştur. İkincisi; Bir sınaî tesisatı tetkik ve murakabe merkezi teşkilidir. Bu merkezin izni olmadan şahıs, grup ve belediye hiç kimse sanayi sektörü için fabrika kuramayacaktı. Yeni fabrika kurmak isteyenlerin fabrikanın sektörü, ürün konusu, üretim kapasitesi, planı, makine ve teçhizatı ile üretim akış şemaları, kuruluş yeri özellikleri, sermaye yapısı, karlılık hesapları hakkında tüm bilgileri merkeze vermek zorunlulukları vardı.

⁶⁴ Şahinkaya, 2007

⁶⁵ Tekeli- İlkın, 2009, s.122.

⁶⁶ Şahinkaya, 2007

1.4.2.4. 1930 İktisadi Programı

Şakir Kesebir Planı'nda aksaklıklardan sonra yeni bir çalışma hazırlandı. Sektörler ve ülkenin genel ihtiyaçları ile ilgili tespitlerde bulunan bu yeni program 12 Nisan 1930 tarihinde tamamlanmış olmasına rağmen sanayi kongresinden dolayı gecikmeli meclise gönderilmiştir. Daha sonrada siyasi sıkıntılardan dolayı birkaç madde dışında uygulama şansı bulamamıştır.

1930 yılında hazırlanan İktisat Programı; Mukaddime, Umumi mülahazalar, Milli İktisat Sahaları ve Neticeler başlıklarından oluşan 69 maddelik bir programdır. Mukaddime başlığında devletin görevleri ile ilgili birkaç konuya atıfta bulunulmuştur. *Madde 1: Halkın maişetini kolaylaştırıp, refahını temin etmeğe çalışmak, devletin başlıca vazifelerinden olmuştur...* Umumi mülahazalar başlığında ulaşım, tarım, gümrük, vergi, milli para gibi konularda görüşlere yer verilmiştir. *Madde 8: Türkiye için, müstacelen, beş altı limanın modern bir tarzda ıslahı ve vücuda getirilmesi ilk mübrem ihtiyaçlardandır.* Diğer başlıklarda programda ele alınan Ziraat, Sanayi, Orman, Madenler, Ticaret sektörleri ile ilgili tespitlerde bulunulmuş öneriler sıralanmıştır. *Madde 52: Mütehassıs ve meslek sahibi işçi yetiştirilmesi esashı milli sanayi için temel taşıdır. Bunun için Maarifin, İktisat Vekâletlerinin ve müesseselerin birbiri ile ahenktar bir sürette çalışmaları lazımdır.* Programın en son kısmında Neticeler başlığına yer verilmiştir. Ve Milli tasarruf ağırlıklı tespitlerde bulunulmuştur. *Madde 64: Milli iktisadın her şubede tesis, tevsi, inkişafına lazım olan sermayenin en kudretli, en becerikli Milli Tasarruftur.*

Programın içeriğine bakıldığında teknik anlamda neyin nasıl yapılacağını ayrıntılı düzenleyen bir plan yerine genel hatlarla tavsiye ve önerilere yer verilmiş kısa bir rapor niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Maddelere bakıldığında her maddenin aslında bir plan dâhilinde ana başlık olma özelliği taşıdığı görülmektedir.

Uygulama alanı bulmayan İktisat Programı "hazırlandığı dönemde programda yer alan bazı somut öneriler gerçekleşmiştir. Örneğin programın 33'üncü maddesi, 1705 sayılı >Ticaret Tağşisin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında ki Kanun'un < 10 Haziran 1930'da meclisten geçirilmesiyle uygulanmıştır."⁶⁷ Programın diğer maddeleri de tıpkı Şakir Kesebir Planı'nda olduğu gibi daha sonra hazırlanacak planlara alt yapı olacaktır.

⁶⁷Tekeli- İlkin, 2009, s.130.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren oluşturulan kurumlar, yapılan çalışmalar ve araştırmalar ile değişen iktisadi politika anlayışı 1934 yılında meyvesini verecek olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temellerini oluşturmuştur.

1.4.3. Beş Yıllık Sanayi Planları

1.4.3.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938)

Sanayi planları hamlesi Rusya'dan ilham alınmıştır. Bunun nedenleri arasında dünyada kriz yaşanırken Rusya'nın ekonomik olarak 3 kat büyümesi gösterilebilir. Rusya NEP adlı yeni sanayi politikası ile 1921 yılından itibaren sanayileşmede büyük başarı sağlamıştır. "Yapılan çalışmalar ve incelemeler Rusya'nın beş yıllık kalkınma planı sistemin temel esası olduğu ortaya koymuş ve içinde bulunan durgunluğun büyük ölçüde etkilediği ülkelerdeki sosyal demokrat partiler ve bu plan ve planlama anlayışını benimsemişler ve gündeme getirmişlerdir."⁶⁸ Rusya'nın planlama anlayışından etkilenip örnek alan birçok ülke olmuştur. Örneğin ABD' de buhrandan çıkış yolu olarak bir bölgesel planlama projesi olan "Tennessee Vadisi İdaresi" de bu planlama anlayışından ilham almıştır.

Türkiye Rusya'dan sonra planlama anlayışını benimseyen ve uygulayan ilk ülkedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya ile Türkiye'nin ilişkileri çok daha iyi bir seviyeye çıkmıştır. 1921 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması ve ardından 1925 yılında imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile iyi ilişkiler resmi bir statüye kavuşturulmuştur. Daha sonra 1930 yılında faizsiz verilen 8 milyon dolarlık kredi ve sürekli ekonomik ve siyasi sistemlerini göstermek üzere Rusya'nın davet teklifleri ile ikili ilişkiler daha da arttırılmıştır. Bu tekliflerin sonucu 1932 yılında İsmet İnönü birçok vekil ve müdürle birlikte Rusya gezisini gerçekleştirmiştir.

"Gezinin başlangıcında İsmet İnönü heyette bulunanlara ayrı ayrı görevler vermişti. Genel sekreter Recep Peker Sovyet anayasasını, yönetimin teşkilatlanması, Sovyet bürokrasisinde partinin yönetim metotları, topluma yönelik çalışmaları ve planlama meselesiyle görevlendirmişti. Bazı milletvekilleri ve gazetecileri ise Sovyet toplumsal ve kültürel çalışmalarının metotları, basın, müze, tiyatro, kulüp v.b.

⁶⁸ Bakırtaş, Tekinsen, s.91.

Çalışmaları; bir grup uzmana ise sanayi, ziraat ve ilmi enstitülerin çalışmalarını incelemesi vazifesi vermişti."⁶⁹

İsmet İnönü'nün kapsamlı Rusya gezisi ve ardından Prof. Orlof başkanlığında bir Rus heyeti belli bölgelerde sanayi kurulması amaçlı bir rapor hazırlanmak için 12 ağustos 1932'de Türkiye'ye gelmiştir. "20 Ağustos'ta başlanan gezide Sovyet ve Türk uzmanlar Afyon Tire, Ödemiş, İzmir, Adana, Sarayköy, Denizli, Burdur, Eskişehir, Konya, Malatya, Kayseri, Nazilli, Ereğli (Konya)'de, iki ila beş gün kalarak, buralarda mevcut tekstil tesislerini ve pamuk cinslerini, halkın tekstil tüketimini, fabrika kurulacak yerlerde ki enerji, su, ham madde, iş gücü, inşaat malzemesi, ulaşım konularını, incelemiştir."⁷⁰ Heyet bu bölgelerde pamuk, keten, kendir, kimya ve demir gibi alanlarda ayrıntılı araştırmalarda bulunulmuştur. Raporda en kapsamlı araştırma pamuk ipliği ve dokuması ile ilgili yapılmıştır.

Heyet raporlarında belirli şartlarda hangi işletmelerin nerede nasıl kurulacağı belirtilmiştir. Örneğin pamuk sektörü için Kayseri'de 32000 işçi, 900 otomatik tezgâhlı ve ıslah şubeli, 1700 işçi kapasiteli, Nazilli'de 69025 işçi, 1500 otomatik tezgâhlı ve ıslah şubeli, 2700 işçi kapasiteli, Afyon'da 66833 işçi, 1500 otomatik tezgâhlı ve ıslah şubeli, 3000 işçi kapasiteli fabrikalar planlanmıştır.

Hükümet kendi tespitleri, araştırmaları ve Rus heyetinin raporları dışında belli bir kesimin eleştirisine rağmen İktisat Vekili Celal Bayar'ın girişimleri sonucu Amerika Birleşik Devletleri'nden yeni bir uzman grubunu araştırma yapmak üzere Türkiye'ye çağırdı. "Uzmanlar, ülkenin iktisadi koşulları, doğal donanımı, sermaye birikimi, sanayi, ulaştırma yapısı, dış ve iç ticareti, maliyesi, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetleri ve kamu yönetimi hakkında hazırladıkları dört ciltlik çalışmayı, Mayıs 1934'te İktisat Vekâletine sundular."⁷¹ "Hines Raporu olarak bilinen rapor Walker D. Hines ve Edwin W. Kemmerer ve başka bazı uzman yabancılar ile Şükrü Baban ve Hazım Atıf Bey gibi Türk yardımcılarını hazırlamışlardır."⁷²

⁶⁹ Ömer Aymalı, "İsmet İnönü Moskova'ya Niçin Israrla Davet Edilmişti?" , Tarih Dosyası, **Dünya Bülteni**, s.3.

⁷⁰ Nurissina Göçer, "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Kalkınma Politikasına Bir Model: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası", (**Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi 2004), s.22.

⁷¹ Tezel, s.267-268.

⁷² Bülent Kara, "Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Alt Yapısı: 1930-1960 Yılları Arasında Yabancı Uzmanlarının Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporları", **Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, (cilt 30), S.2, (Aralık 2006), s.151-152.

Tüm bu çalışmaların ve raporların sonucunda Birinci Sanayi Planı "11 Nisan 1934 tarihli gizli Bakanlar Kurulu kararı gereğince, İktisat Vekâleti'nin Sümer Bank Genel Müdürlüğü'ne yazdığı 17.04.1934 tarihli gizli emirle yürürlüğe kondu."⁷³ Bu plan o yıllarda çıkan tüm kanun ve faaliyetlerin üstündeydi ve en öncelikli çalışmaydı. "Beş yıllık sanayi programı, iktisat politikası açısından bir dönüm noktasıdır. Ve yeni iktisadi kuruluşun ilk inkılâpçı hamlesidir."⁷⁴

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında ele alınan sanayi ve işletmeler: mensucat sanayi (Kendir, pamuk, yün), maadin sanayi (demir, bakır, kükürt, kömür), selüloz sanayi (selüloz, kağıt, karton, suni ipek), seramik sanayi (şişe, cam, ve porselen), kimya sanayi (zaç yağı, klor, sudkostik, süper fosfat), gül yağı, elektrifikasyon, altın, petrol, deniz işletmeleridir. Bu sektörler ülke ihtiyaçları ve mevcut imkânlar çerçevesinde belirlenmiştir.

*Ana ham maddeleri memleketimizde bulunan veya tedarik edilebilecek olan sanayi bu beş senelik programın başlıca vasfıdır. Bez dokuma sanayinin pamuğu memlekette vardır. Bulunmayan ince cinsleri yetiştirilecektir. Demir sanayinin cevheri ve kömürü memlekette vardır. Kömür bugün, cevher bugün değilse yarın ve harp vukuunda behemehal kullanılacaktır. Kaat sanayi için ihtiyacımız olan ağaç hamuru ve sellülozu veren ağaçlar memleketimizde mebzulen mevcuttur. Ağaç hamurunu ve sellülozu derhal kullanacağız. İp ve çuval sanayinde memleket kendiri kullanacak, kükürtte memleket cevheri, zaç yağında memleket kükürdü ve Piriti, klor ve sudkostikte memleket tuzu, camda memleket kumu ve mermeri istimal edilecektir.*⁷⁵

Yapılması planlanan bu sanayi tesislerinin dışında plan için gerekli teşkilatlanma ve denetim için ilave raporlar sunulmuştur. Bu ilave raporlar;

1. İhracat maddelerinin sürümü ve ihracatın teşkilatlandırması
2. Dış ticaret ofisi kurulması
3. İstandardizasyon bürosu
4. Şirketler, sigortalar ve maden şirketleri murakabe bürosu
5. Tarifeler bürosu

⁷³ Tezel, s.270.

⁷⁴ Hasan Güler, "Türkiye'de Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", **Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.1, (Haziran 2011),s.81.

⁷⁵ BBYSP İçin Raporlar, 1933. Aktaran; Afet İnan, Devletçilik İlkesi Ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, 1972

6. İş ve işçiler bürosu
7. Sanayi fen heyeti
8. Beynelmillel İktisade mukaveleler ve akitler bürosu
9. Teftiş bürosu
10. Deniz ticareti işleri
11. İptidai maddeler muafiyetinin ilgası
12. Kredi işleri bürosu
13. Türkiye iktisadiyatını tetkik hey mesaisi"⁷⁶

İlave raporlarda bu bürolar ve ofislerin kuruluş şekilleri, amaçları ve yapılacak faaliyetle ilgili hususları belirten veri ve açıklamalara yer verilmiştir. Örneğin sanayi ve fen heyetinin gerekliliği ile ilgili raporlarda şu ifadelere yer verilmiştir.

*Devlet için olduğu gibi hususi eşhas içinde sanayi sahasında atılacak adımların memleketin yüksek menfaatlarına uygun ve sağlam esaslara istinat etmesi lazımdır. En lüzumlu ve faideli sanayinin inkişafı teshil edilerek sürprodüksiyona meydan verilmeden bunların rasyonel bir şekilde çalışmalarının temini vekaletimin esaslı vazifelerinden birini teşkil eder. Kurulacak sanayinin verimini ve memleketin umumi menfaatlarına derecesi tesirini ölçüp gerek teknik ve gerek hukuki cepheden ona göre tedbir almak ve sanayimizin organize etmek üzere bir sanayi fen heyetine kat'i ihtiyacımız vardır.*⁷⁷

Beş Yıllık Sanayi Planı "Türkiye'nin gelişme politikasının iki temel prensibinin en net ifadelerini içermektedir. Endüstrileşmek için ülkenin ekonomik aktivitelerin en yoğun olduğu bölgeler dışındaki yerlerin de tercih edilmesi; yeni sanayi kollarının büyük bölümünün kurulmasında ve kontrolünde bunları finanse edecek kurum ve acentelerin tamamlanmasında devletin girişimci olması"⁷⁸ Kurulacak fabrikaların bölgesel ihtiyaçlara ve ülke savunmasına göre dağılımına özen göstermiştir. Fabrikaların çoğu Marmara ve Ege bölgesinde kurulmuştur. Kullanılan teknoloji devrin en iyi teknolojisinin kullanılmasına özen gösterilmiş ve fabrikalar çok kısa sürede kurulup üretime başlanmıştır.

Üretim için ülkenin çeşitli bölgelerinde birçok sanayi kolları kurulması öngörülmüştür. "Bu sanayi kolları >esas hammaddesi memlekette yetişen veya

⁷⁶Inan, 1972

⁷⁷Inan, 1972

⁷⁸Tokgöz, s.64.

yetişmemekle beraber kısa bir zamanda temini m¼mk¼n g¼r¼nen< ve >b¼y¼k sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç g¼steren< projeleri ihtiva etmesi itibari ile seçilmiş, fabrikaların kapasiteleri de bazı istisnalar dışında T¼rkiye'nin ihtiyaç ve t¼ketime g¼re ayarlanmıştır."⁷⁹

BBYSP, temel t¼ketim malları ¼retimi ¼zerinde uygulanmaya çalışılmış ve devrin zor şartlarına rağmen kendi kendine yetebilecek bir ¼retim seviyesine ulaşılmıştır. "Burada akla gelebilecek temel bir soru devletçi sanayileşme uygulamasının neden yatırım mallarının ¼retimine değil de temel t¼ketim (ve bir kısım ara) mallarının ¼retimine y¼neldiėidir."⁸⁰ Bu soruyu birkaç madde ile açıklamak gerekirse:

- Bilgi beceri ve donanıma sahip iş g¼c¼ (beyaz yaka) eksikliği
- "Makine ¼retimi gerek ¼retim girdileri gerekse ¼retim açısından, t¼ketim malı sanayisinden farklı"⁸¹ olması
- Devrin ekonomik şartlarından (B¼y¼k Buhran) dolayı ihracatın ve ithalatın sınırlı olması
- Temel t¼ketim mallarının ¼lke içinde kullanılmasından sağlanacak faydanın yatırım mallarından fazla olması ve yatırım mallarının ¼lke içinde kullanım sorunu.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile atılan kararlı adımlarla kavuşulan istikrarlı ekonomik ortam, yurt içi ¼retim seviyesini yıllık y¼zde 9'un ¼zerinde bir hızla b¼y¼mesini ve krizden sonra ekonominin kendini toparlamasını sağlamıştır. "1936'ya kadar ¼retim çok yavaş, ortalama sadece yılda %2,75 oranında artmıştır. Yapılan yatırımların çoğu hen¼z tamamlanmamış ve ¼retime katkıda bulunmaya başlamamış olduğundan bunu tabi g¼rmek gereklidir. 1936'dan sonra gelişme hızlanmış, katma değerin yıllık artış oranı 1937'de %9,8, 1938'de %16,9, 1939'da %17'ye varmıştır. İmalat sanayinin GSMH'daki payı da hafifçe y¼kselerek 1933'de %13,5'den 1939'da %14,7'ye çıkmıştır."⁸²

"Birinci Beş Yıllık, Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konduktan sonra "Devletçilik" in temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmiştir.

⁷⁹Yařa, s.83.

⁸⁰ Kepenek, Yent¼rk, s.69.

⁸¹ Kepenek, Yent¼rk, s.70.

⁸² Yaşa, s.185.

Özellikle enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezde yönetmek için 1935 yılında 2805 sayılı yasayla Eti BANK, 20 milyon sermaye ile kurulmuştur."⁸³ Bu banka ÷lkede belli başlı madenleri ya devir yoluyla ya da yabancılardan satın alarak bünyesine katmıştır.⁸⁴ Aynı şekilde 1935 yılında Maden Teknik ve Arama Enstitüsü yer altı zenginlikleri için araştırma yapma amaçlı kurulmuştur.

Negatif etkileri çok olmakla beraber Büyük Buhran; Türkiye için bazı hamlelerin daha rahat atılmasının yollarını açmıştır. "Gelişmiş kapitalist düzen bunalım içindeydi ve Türkiye gibi gelişmekte olan ÷lkelerin sanayileşmesini engelleme güçleri en azından sınırlı kalıyordu, bundan yararlanabilirdi. Türkiye'nin gereksinimi olan makine ve gereçlerin uygun koşullarda (ucuza) sağlaması olanağı doğmuştur."⁸⁵ Böylece daha rahat bir zeminde uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi planı hükümetin de kararlı adımlarıyla başarıya ulaşmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın finansmanı büyük ölçüde bütçeden karşılansa da dış borçlanmaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Çünkü plan için tahmin edilen harcamanın iki katından fazla harcama yapılmıştır. "1933 Raporlarında birinci devlet yatırım programının 44 milyon TL mal olacağı, bunun 21 milyonunun döviz harcaması gerektireceği tahmin edilmişti."⁸⁶ Fakat ortaya çıkan maliyet 100 milyon TL'yi bulmuştur. Bu yüzden dokuma tesisleri için Rusya'dan 20 yıl vadeli faizsiz 14 milyon TL kredi alınmıştır. Bunun dışında İngiltere'den 3 milyon sterling (18 milyon) kredi temin edilmiştir.

Büyük sanayi planlarının finansçısı ve organizatörü Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın sermaye yetersizliğine düşmesi sonucu 1933'te kurulan Sümer Bankası olmuştur. Sümerbank'ın kuruluğu bir nevi zaruri olmuştur. "Milli ihtiyaç ve menfaatlerimiz için vazgeçilmez olan sanayi şubelerinin biran önce kurulması, iktisadi üretim ve emniyetimizi, ÷lkemizin genel dengesini koruyacak olan bu sanayileşme hareketine hız verebilmek için kanun tasarısı hazırlanarak Sümerbank'ın kurulması kararı alınmıştır."⁸⁷

⁸³Tokgöz, s.43.

⁸⁴Bakınız Ek; **Resmi Gazete** 15/07/1936 Sayı 3356 Ve18/01/1937 Sayı 3510

⁸⁵ Kepenek, Yentürk, s.62.

⁸⁶ Tezel, s.270.

⁸⁷Vehbi Emre Yıldırım, "1933 Yılında Ali İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu Ve Sümerbank'ın Kurulması", **Turkish Studies**, S.9/7, (2014).

Çıkarılan 11.06.1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla Sümerbank'ın görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

- "Devlet sanayi ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususî sanayi müesseselerinde ki Devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek.
- Hususî kanunlarla verilmiş salâhiyetlere istinaden yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere Devlet sermayesiyle vücuda getirilecek bütün sanayi işletmelerinin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare eylemek;
- Kurulması ve büyütülmesi memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin müsaadesi nispetinde iştirak veya yardım etmek.
- Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak ve sanayi mühendis ve uzmanlar yetiştirmek için dâhildeki yüksek mekteplerde talebe okutmak veya bu maksatla iktisat Vekâletince açılacak mekteplere yardım etmek ve yurt dışına talebe ve stajyer göndermek.
- Sanayi işletmelerine kredi temin etmek ve genel bankacılık işlerini yapmak.
- Millî sanayinin gelişmesi tedbirlerini aramak ve gerek bu hususta gerek İktisat Vekâletince tetkik için bankaya verilecek mevzular hakkında görüş beyan etmek."⁸⁸

Sümerbank'ın görevlerinin en büyük kısmını Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturmuştur. BBYSP çerçevesinde birçok fabrika Sümerbank'a devredilmiştir. Sümerbank'ın kurulması ülkede sanayi bankası açığının büyük oranda kapatmıştır. Çünkü diğer bankalarda bunu sağlayacak yeterli sermaye gücü bulunmamasına rağmen Sümerbank yıllar itibarıyla sermayesini sürekli artırarak çok güçlü bir yapıya ulaşmıştır. 1933 yılında 20 milyon TL sermaye ile başlayan banka 1937 yılında 65 milyon TL sermayeye ulaşmıştır. "Sümerbank'ın özel sermayeli bir anonim şirket gibi bir yönetim kurulu, bir yönetim kurulu başkanı ve bir genel kurulu olacaktır. 1938'de, bütün iktisadi devlet kuruluşlarının yapıları, işleyişleri ve tabi olacakları kanun, bu devlet

⁸⁸Resmi Gazete, 11.06.1933

kuruluşlarının 'Tedbirli bir tüccar gibi' piyasa ve karlılık koşulları gözetilerek yönetilmesi amaçlanıyordu."⁸⁹

Tablo 11: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Sümerbank'a devredilen fabrikalar

➤ Bakırköy Bez Fabrikası	➤ İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası
➤ Malatya Bez Ve İplik Fabrikası	➤ Selüloz Fabrikası
➤ Kayseri Pamuklu Fabrikası	➤ Gemlik Suni İpek Fabrikası
➤ Nazilli Basma Fabrikası	➤ Hamızı Kibrit Fabrikası
➤ Ereğli Bez Fabrikası	➤ Süper Fosfat Fabrikası
➤ Kendir Sanayi	➤ Klor Fabrikası
➤ Bursa Merinos Fabrikası	➤ Gül Yağı Fabrikası
➤ Karabük Demir Çelik Fabrikası	➤ Kükürt Fabrikası

Kaynak: Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972, s.18-19.

Sümerbank "1930'ların başlarından itibaren değişen stratejiyi ve sanayileşmede devletin yeni ve öncü konumunu yansıtır. Sümerbank 1933 yılında hem banka olarak faaliyet göstermek hem de ithal ikamesinin en önde gelen sektörü olan tekstil dalında önderlik yapmak amaçlı kuruldu."⁹⁰

1.4.3.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda elde edilen başarı ile yeni bir planlamanın çalışmaları başlatılmıştır. Sanayi kongresi İktisat Vekili Celal Bayar başkanlığında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esas ve konularının tespiti için 20.01.1936 tarihinde toplanmıştır. Kongre meclisten, İktisat Vekâletinden, Ziraat Vekâletinden, Genel Kurmay ve Milli Müdafaa Vekâletinden, Maarif Vekâletinden, milli bankalardan ve başka kurumlardan toplam 65 kişinin katılımı ile gerçekleşmiştir.

⁸⁹Tezel, s.303.

⁹⁰Pamuk, s.212.

Kongrede yatırım yapılacak ve üstünde durulacak konularla ilgili ilk çalışmaları yapmak için encümenler tayin edilmiştir. Bu encümenlerin hazırladıkları raporlar 24.01.1936 tarihinde kongre heyetine sunulmuş ve önem derecelerine göre daha önemli görülenler için ayrıntılı araştırma yapılması kararlaştırılmıştır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak adlandırılan yeni plan, dünya genelinde kıt olan hammaddenin işletilip nihai mal haline getirilerek ihraç edilmesi ve yine ülke içinde sahip olunan hammadde ile üretim yapıp ihtiyaç duyulan ithal mallarının azaltılması ile ticari gelişme açısından çok büyük bir ilerleme sağlayacaktı.

Harici ticaret muvazenesini yalnız bazı ithalat yerine yerli mümasillerini ikamede değil, endüstrileşmenin bir icabı olarak artan ithalatımızı karşılamak için aynı zamanda ihracat imkânları da temin etmeği aramak lüzumun dayanarak, birinci programdan farkı, daha ziyade ihracat maddeleri endüstrilerini derpişçeden ikinci beş senelik program⁹¹

Plan için 106-111 milyon TL tutarında bir yatırım hedeflenmişti. Bunun 45 milyon TL bölümünü döviz harcaması olacağı düşünülmektedir. Planda belirtilen çeşitli alanlarda toplamda 88 tesis kurulması planlanmıştır. Bu tesislerin yaklaşık üçte biri (30) yaş ve kuru meyve sanayi ve ticareti alanında ayrılmıştır. "Yatırımların gerçekleştirildiği takdirde, yeni imalat ve madencilik sanayi tesislerinin yıllık üretim değerinin 100 milyon TL olacağı, bunun üçte birinin ihraç edebileceği, 35000 kişiye istihdam sağlanacağı tahmin edilmektedir."⁹²

1936 Projesi'nde Türkiye'deki maden rezervlerini geniş bir şekilde ele almış; tek tek madenlerin(krom, bakır, ferrokrom sanayi, simli kurşun- çinko kompleksi, taş kömürü, linyit) coğrafi vaziyeti, yatağın şekli ve miktarı, madenin cinsi, gerekli sermaye miktarı ve elde edilecek nihai sonuçla ilgili kapsamlı teknik analizler yapılmıştır.

Bu çalışmalar yapılırken eskiden beri çıkarılan madenler dışında devrin şartlarında teknik olarak hafif değer olarak daha çok öneme sahip madenlerin çıkarılması da planda yer almıştır.

Planda yeni kurulacak maden ocakları ve mevcut ocakların yenilenmesi için Ereğli taş kömürü havzası işletmesi ve Kütahya linyit havzası işletmesi başlığı altında

⁹¹Cemal Kuta ve Celal Bayar, "Sümerbank'ın 1935 İş Ve Hesap Yılına Ait İdare Meclis Raporu", İstanbul: 1939, s.1164.

⁹² Tezel, s.276.

çalışma yapılmıştır. Fakat bu kapsamlı çalışma enerji ihtiyacını doğurmuştur. Sadece tesislerin ihtiyaç duyduğu enerji değil ayrıca bu iktisadi gelişmeden kaynaklı ülke içi enerji ihtiyacı da artacaktı. Bu yüzden iki önemli tesis planı için Zonguldak'ta 80 milyon kwh saat, Kütahya için 57 milyon kwh saat elektrik ihtiyacı doğmuş ve bunun için de Zonguldak ve Kütahya'da muntaka elektrik santralleri kurulması planlanmıştır. Kurulacak santrallerle elektrik üretimi 3 katına kadar çıkarılması hedeflenmiştir.

Yapılan incelemeler neticesinde, Kütahya bölgesinde çok zengin Linyit madenleri meydana çıkarılmıştır. Bu Linyit havzasının Garp Anadolu'sunun ortasında olması, memleketin elektrikleştirilmesi noktasında çok önemlidir. Bu havzada kurulacak büyük bir muntaka elektrik santralından İstanbul'a kadar cereyan vermek mümkündür. İkinci beş yıllık sanayi planı ile tesisi teklif edilen fabrikalara ucuz elektrik enerjisi verebilmek için böyle bir santralin kurulması da zaruridir.⁹³

Planın kimya sanayi kısmında soda sanayi, reçine sanayi, afyon sanayi, gül yağı sanayi, gliserin yağ hamızları ve sabun sanayi, petrol rafineri, sentetik benzin sanayi ve azot sanayi gibi alanlarda toplam 12 milyon lira civarı yatırım ön görülmüştür.

Planın diğer kısımlarında yer alan ev mahrukatı sanayi ve ticareti, toprak sanayi, mihaniki sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti başlıklarında çalışmalar yapılmış ve 22 milyon civarı kaynak ön görülmüştür. Bu alanlar için ülke içi genel zaruri ihtiyaçların karşılanması, maliyetleri, kapasiteleri, karşılaştırmalı olarak diğer ülkelerdeki üretim yapısına göre nasıl uyarlanabileceği ve ihracat, ithalat verilerine göre diğer ihracatçı ve ithalatçı ülkelere göre analizlere yer verilmiştir. Örneğin yaş üzümle ilgili:

İzmir havalisinde istihsal edilen yaş üzümünün müstahsilden satın alma fiyatı 100 kg için 3-4 lira olduğuna ve bunlara binen muhtelif masraflar en çok 7 lira olduğuna göre , yaş üzümümüzün İngiltere ve Almanya piyasalarında rakip ülkeler mahsulleri arasında mevki alacağı kuvvetle ümit edilebilir.... Yaş üzüm, muntazam bir tarzda ve iyi ambalajlar dâhilinde olmak üzere tasnif ve soğuk hava

⁹³İnan, 1989

*tertibatına haiz vagonlar ve vapurlarla dış ülkelere sevk edildiği takdirde, cihan piyasalarında rağbet görecek ve müsait fiatlarla satılabilecektir.*⁹⁴

Planın son kısmında ise denizcilik alanına yer verilmiştir. Deniz sanayi ve ticareti başlığı altında liman, fener, radyofar, sis düdüğü, palamar şamandırası, liman tarama tesisatı ve yeniden bir fabrika ve kömür mıntkası tesisi konularında çalışmalara yer verilmiştir. Bunun için diğer çalışmalardan daha yüksek bir bütçe ayrılmıştır. Su Mahsulleri Sanayi Ve Ticareti başlığında ülke ihtiyacı için balık, balık yağı, balık unu, havyar ve balık derisi üretimi için çalışmalar yapılmıştır.

*Memleketlerin ekonomi hayatında alelumum münakalatın ve üç bucağı denizle çevrilmiş memleketimizin ekonomik kalkınmasında bilhassa deniz nakliyatının ehemmiyeti izahtan müstağnidir.*⁹⁵

"İkinci Plan'da üretim sektörleri dışında bir altyapı sektörü olan liman yapımına ve bir ulaştırma sektörü olan deniz işletmeciliğine önemli bir yer verilmiştir. Bu tercih bir yandan devletin demiryolu işletmeciliğinde belli bir düzeye geldikten sonra yeni bir ulaştırma kesimine girmesi olarak yorumlanabileceği gibi, İkinci Plan'daki ihracata yönelme tercihinin bir sonucu olarak yorumlanabilir."⁹⁶

Tüm bu çalışmaları kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı 16.09.1938 tarih ve 2/9624 sayılı gizli bir kararname ile yürürlüğe kondu.

İlk planın hedeflerinin çok daha fazlasını hedefleyen ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan daha kapsamlı bir çalışmayı içeren yeni plan madencilik, mıntka elektrik santralleri, ev mahrukatı sanayi, toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya sanayi, denizcilik gibi ara ve yatırım mallarına kadar birçok alanı kapsamaktaydı. Bunun için Birinci Beş Yıllık Planı'na göre daha fazla teknik bilgi, maliyet ve piyasa araştırması yapılmıştır.

Fakat tüm bu çalışmalara rağmen İkinci Sanayi Planı 1938 kararnamesinden altı ay sonra çıkan yeni bir gizli kararname ile pasif durumda kaldı. Bunun sebebi olarak ilk baş plan için gerekli olan kaynağın temini ile ilgili hükümetçe iyimser bir hava vardı. Fakat Atatürk'ün ölümünden sonra 1939 yılında göreve gelen Refik Saydam Hükümeti "İktisat Vekâleti'ni 1934 programı ve eklerinin ve 1938 Planı'nın uygulanmasını ve yeni

⁹⁴İnan, 1989

⁹⁵İnan, 1989

⁹⁶Tekeli-İlkin, 2014, s.397.

Plan'ın gerektireceği mali yükü araştırmakla görevlendirdi."⁹⁷ Vekâletçe hazırlanan raporda hesaplanan tutarlardan fazla maliyet gerektirdiği, 1938 raporlarında belirtilen tutarların çok üstünde mali yük gerektirdiği belirtilmiştir. Bu rapor ikinci planı pasif hale getiren 1939 tarih ve 2/107106 sayılı gizli kararnamenin dayanağını oluşturmuştur.

1.4.3.3. Üçüncü Dört Yıllık Plan

Hükümet ikinci planı uygulamaya koyarken "İngiliz ve Alman dış finansmanının sağlanmasından sonra ise 16 Eylül 1938'de 2/9624 sayılı kararnameyle Üçüncü plan adıyla Dört Yıllık Sanayi Programı uygulamaya konulmuştur. Celal Bayar, >On yılda yapılacak işler için mali krediler sağlandığından Üçüncü plan'ı uygulamaya koyduk< demektedir."⁹⁸ Bu plan ile ikinci planda olan bazı projeler yer almasa da ek olarak yeni projeler planlanmıştır. Fakat savaş ile birlikte bu plan da daraltılarak birçok proje pasif hale getirilmiştir. Üçüncü planda yer alan yeni projeler şöyle sıralanabilir:

1. Ereğli-Zonguldak Havzası'nda istihsalin artırılması tedbirleri alınmasından
2. Değirmisaz- Tavşanlı linyitlerinin işletilmesine
3. Tayare benzin motorları fabrikası yapılması
4. Hafif maden alüminyum fabrikası yapılması
5. İki tanesi Doğu Anadolu'da olmak üzere dört yeni şeker fabrikası kurulması
6. İstanbul, Çatalağzı, Trabzon ve İskenderun'da liman yapılması
7. 28 yeni vapur alınması
8. Erzurum'a bir iplik fabrikası yapılması
9. Ankara'da 450 konutluk mesken yapımı⁹⁹

Tablo 13'te planda geniş bir şekilde ikinci plandan aktarılan projeler, yeni projeler ve savaş ile birlikte ertelenen projeler şablon olarak gösterilmiştir. Plan kapsamında Sümerbank, Etibank, Denizbank, Toprak Mahsuller Ofisi ve Emlak ve

⁹⁷ Tezel, s.280.

⁹⁸ Tekeli-İlkin, 2014, s.397.

⁹⁹ Tekeli-İlkin, 2014, s.398.

Eytam Bankası tarafından gerçekleştirilecek projeler güncellemeleri ile birlikte sıralanmıştır.

Tablo 12: Üçüncü Dört Yıllık Plan'daki Projeler:

Sümerbank:

1.Cürüf Çimentosu (Ertelenmiştir)	2. Beş Yıllık Plan'dan
2.Şamot Tuğlası	2. Beş Yıllık Plan'dan
3.Azot Sanayi (Ertelenmiştir)	2. Beş Yıllık Plan'dan
4.Makine ve madeni eşya (Ertelenmiştir)	2. Beş Yıllık Plan'dan
5.Erzurum İplik Fabrikası (Ertelenmiştir)	Yeniden
6.Yeni Dört Şeker Fabrikası	Yeniden
7.Boya Fabrikası	Yeniden

Etibank:

1.Şark kromları	2. Beş Yıllık Plan'dan
2.Ergani bakır	1. Beş Yıllık Plan'dan
3.Kuvarshan ve murgul	2. Beş Yıllık Plan'dan
4.Diğer renkli madenler	Yeniden
5.Ereğli ve Zonguldak'ta düzenlemeler	
6.Kütahya Seyit Ömer Linyitleri İşletmesi (Ertelenmiştir)	2.BYSP'dan
7.Değirmisaz-Tavşanlı Linyitleri İşletmesi	Yeniden
8.Elektrik santralleri (Kütahya Elektrik Sant. (Ertelenmiştir)	2.BYSP'dan
9.Ev Mahrukatı sanayi	2.BYSP'dan
10.Hafif maden -alimünyum (Ertelenmiştir)	2.BYSP'dan
11.Sentetik benzin (Ertelenmiştir)	Yeniden
12.Çatalağzı limanı	2. Beş Yıllık Plan'dan

Deniz Bank:

1.Deniz sanayi ve ticareti (Ertelenmiştir)	2.BYSP'dan
2.Trabzon, İskenderun limanları	Yeniden
3.Yeni vapur	Yeniden
4.Su mahsulleri sanayi ve ticareti (Ertelenmiştir)	2.BYSP'dan
5.Soda istihali	2.BYSP'dan

Toprak Mahsulleri Ofisi:

1.Morfin fabrikası (Ertelenmiştir)	2. Beş Yıllık Plan'dan
2.Silo ve ambarlar	Yeniden

Emlak Ve Evtam Bankası:

1.Ankara'da 453 konutluk iki mahalle	Yeniden

Kaynak: Tekeli-İlkin, 2014, s.399.

Bu plan da ikinci plan ile birlikte 1939 yılında daraltılmış ve birçoğu uygulama şansı bulamamıştır.

1.4.3.4. Beş Yıllık Sanayi Planlarının Değerlendirmesi

Büyük Buhran'dan sonra ekonomik kalkınma, sanayileşme, kendi kendine yetebilme, güçlü bir ekonomi, güçlü bir devlet yapısına sahip olma amaçları doğrultusunda atılan adımlar sonucu uygulamaya konulan Birinci Sanayi Planı o yıllarda ülkede kayda değer bir büyüme ve ekonomik gelişme sağlamıştır.

Birinci Plan'da 20 proje, İkinci Plan'da 100 proje öngörülmüştür. Ayrıca İkinci Plan'da yatırım miktarı 112 milyon lira olarak, yeni istihdam yaratma kapasitesi ise 35.000 kişi olarak öngörülmekteydi. Birinci Plan'da öngörülen fabrikalar demiryolu güzergâhında dağıtılmışken; İkinci Plan'da kömüre dayalı iki enerji santrali ile Kütahya, Zonguldak ve Karabük etrafında sanayi kompleksleri yaratılması öngörülmüştür.¹⁰⁰

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda elde edilen başarılarla birlikte hızlıca İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının temelleri atıldı. Burada yönetici kadrosunun iktisadi bağımsızlık konusundaki azim ve kararlı mücadelesi önem taşımaktadır. Çünkü atılan adımlara ek olarak yöntemlerle ilgili çeşitli kesimlerden sürekli tepkiler ve güçlüklerle karşılaşmıştır. Öyle ki İkinci Plan için toplanılan kongrenin açılış konuşmasında İktisat Vekili'nin söylevi o zaman tartışılan konular için ipuçları vermektedir. Söylevin başlıklarından dikkat çekici hususlar şöyle sıralanabilir:

- *Niçin Sanayileşiyoruz?*
- *Türkiye ham maddeci mi kalmalı? Yoksa sanayileşmeli midir?*

¹⁰⁰Tekeli-İlkin, 2014, s.397.

➤ *Ziraat mı? Sanayi mi?*

Bu başlıklar şunu göstermektedir: Devrin yöneticileri sadece mevcut kısıtlı imkân ile zor şartlarda çalışmalar yapmamış aynı zamanda ilerledikleri yolun doğruluğu veya yöntemi hakkında da gelenekselci idareci veya toplumsal kesimlerden tepkilerle karşılaşmışlardır. Sanayileşme fikrine karşı çıkanlar ekonomik olarak ilerlemeyi tarım sektörü üzerinden sürdürmek isteyenler, gümrük tarifelerinden rahatsız olanlar vb'dir. Örneğin ülkede şeker üretiminin gümrük gelirlerinde azalma olduğu yönünde yapılan eleştirilere İktisat Vekili 1936 İktisat Kongresi'nin açılış söylevinde şunları kaydetmiştir:

Memlekette şeker imalatına başlanması yüzünden, gümrük varidatının 18 milyon lira kaybettiği iddia edilmektedir... Fakat bütçenin varidat kısmı, bir kül halinde mütalea edildiği takdirde, sanayi hareketinden dolayı yekûnun azalmadığı ve bilakis 1933'te 170 milyon lira iken 935 de 195 milyona çıktığı görülür. Önümüzde ki yıllar için daha yükselecektir.¹⁰¹

"Dönemin devlet adamları iktisadi ve siyasi bağımsızlığı korumak için sanayileşmeyi vazgeçilmez bir ulusal hedef saymaktadır. Bu nedenle İkinci Plan, kapsadığı iktisadi alanlar ve tesis sayısı yönünden Birinci Plan'dan daha geniş tutulmuştur. Bu kararın alınmasında kısa sürede üretime açılan tesislerin ve kazanılan tecrübenin verdiği moralinde etkisi vardır."¹⁰²

Cumhuriyetin ilk on beş yılında yönetici kadro için amaç, sanayileşme politikasında tam kapasitenin kullanılamaması veya arttırılamaması sorunundan ziyade yeni kapasite oluşturulacak alanlara yönelmektir. Ülke olarak öncelik, zorunlu tüketim mallarını ülke içi üretimini sağlayıp bu sektörde ithalatı kısmak ve akabinde yeni sanayi dallarına yönelip çağın gelişmişlik düzeyine ulaşacak sanayi üretim seviyesini yakalamaktır.

¹⁰¹Inan, 1989

¹⁰²Tokgöz, s.49.

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK, SİYASİ VE TOPLUMSAL GELİŞMELERİN SANAYİLEŞMEYE ETKİLERİ VE SONUÇLARI (1940-1945)

2.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Savaşlar olağanüstü müdahaleleri, yeni politikaları, yeni hükümetleri ve yeni siyasi rejimleri beraberinde getirir. Savaşa konu olmayan sektörler durağan hale gelirken konu olan sektörlerde ise olağanüstü dönüşümler meydana gelir. "Bir ülkenin savaşa girmesi sırasında askeri bir seferberliğin yanı sıra iktisadi bir seferberliğin de yapılması gerekmektedir; iktisadi seferberlik ekonomiyi harp koşullarına uyumlu hale getirecektir. Devlet bunu yaparken silâhına aldığı vatandaşlardan büyük fedakârlıklar istemesinin yanı sıra, yine de aynı nedenlere dayanarak ekonominin tüm aktörlerine ve askere alınmamış yurttaşlarına da pek çok yükümlülük getirme gereği duyacaktır."¹⁰³ Savaş ekonomisi harcamaları ve tüketimi artırır, gelirleri ve üretimi azaltır. Aynı şekildeki bir zıt döngüyü karşılamanın yaptırımları da çok ağır olacaktır.

Savaşların, özellikle birçok ülkenin dâhil olması ile küreselleşen savaşların bu yansımalarından kurtulmak mümkün değildir. Savaş ile birlikte ekonomi, savaş ekonomisine dönüşmekte ve tüm çarklar bu çerçevede dönmektedir. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan aldığı dersle İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasa da ekonomi ve sanayileşmede büyük bir dönüşüm yaşamıştır.

2.1.1. Türkiye'de Savaş Psikolojisi

İkinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 1938 yılında ölümü üzerine İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile milli şef dönemi diye adlandırılan devir başlamıştır.

Türkiye, savaş ortamına, savaş tecrübesi çok üst seviyede olan bir yönetici kadro eşliğinde girmiştir. Bu yönetici kadro geçmiş tecrübelerin etkisi ile savaşta tarafsız kalma politikası benimsemiştir. Fakat bunu için bile güçlü bir üretim kapasitesi

¹⁰³Tekeli, İlkin, 2014, s.12.

ve ordu yapısına sahip olmak gereklidir. Savaşta her ne kadar tarafsız kalınsa da nüfusun büyük bir çoğunluğu askere alınmış ve üretim yapacak istihdam iş sahasından çekilmiştir. Bu da hem üretimin azalmasına hem de askeri masraf ve külfetlerin halka yansıtılmasına sebep olmuştur.

Tablo 13: Kesin Hesap Kanunlarına Göre Milli Savunma Bakanlığı Harcamalarının Değişmesi (Cari Fiyatlarla Bin Lira)

<u>Yıllar</u>	<u>1938</u>	<u>1939</u>	<u>1940</u>	<u>1941</u>	<u>1942</u>	<u>1943</u>
Kara Kuv.	65,7	130,9	234,7	265,8	405,5	
Hava Kuv.	10,8	15,5	26,3	22,6	36,9	
Deniz Kuv.	7,4	12,3	11,9	16,3	24,8	
Askeri Fab.	9,6	13,1	16,5	16,7	28,4	
Toplam	94,3	172,7	290,5	22,6	497,3	542,5

Kaynak: Ertuğrul Baydar, İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Bütçe Kesin Hesapları

Savunma Bakanlığı'nın harcamaları savaş döneminde olağanüstü bir artış göstermiştir. 1938 yılında 94,3 bin lira olan bakanlık harcaması 4 yıl içinde 5 kata yakın bir artışla 497,3 bin liraya yükselmiştir. Harcamalar içindeki en büyük paya kara kuvvetleri sahip olmuştur. Bu durum savaş dönemi için olağan bir tablodur. Sadece askerin yeme, içme, barınma masrafları bile çok yüksek bir külfet gerektirmektedir. 1941 yılında 1920, 1921 ve 1922 doğumluların da silâh altına alınması ile mevcut asker sayısı 1 milyon 300 bin kişiye çıkarılmıştır. Bu durumda ortaya çıkan sorun bu külfetin savaş esnasında kime yansıtıldığı ve ne şekilde karşılandığıdır.

Savaşın getirdiği bir diğer sorun ise savaş kaynaklı dış ticaret dengesinin bozulup ithalat yapılamamasıdır. Henüz sanayileşmesini tamamlayamayan Türkiye'de temel tüketim malları üretiminin yetersizliğinden kaynaklı ithalata bağımlılık bulunmaktaydı. Her ne kadar Planlı Sanayileşme çabaları ile üretimde belli bir mesafe kat edilse de kendi kendine yetebilecek bir potansiyele ulaşılamamış, savaşın patlak vermesi ile bu çabalar yarım kalmıştır. Sadece temel tüketim mallarının üretim eksikliği

değil aynı zamanda sanayileşmeye çalışılırken makine olarak ihtiyaç duyulan ara mallar ve makinelerin temini için de dışa bağımlılık bulunmaktaydı. Tüm bunlar Birinci ve İkinci Sanayileşme Planları ile başlayan sanayi serüveninin durmasına ve savaş ortamında ekonominin ağır bir darbe almasına neden olmuştur.

Savaşın başlangıcından bitişine ve hatta sonrasında 1950 yılına kadar ortaya çıkan siyasi bir sonuç da istikrarsız ve sürekli değişen birçok hükümetin kurulmasıydı. 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra Celal Bayar'ın 10. hükümeti kurması ile başlayan furyadan Adnan Menderes'in 1950 yılında 19. hükümeti kurmasına kadar 9 hükümet kurulmuştur. Kuşkusuz bu hükümetler içinde en göze batan savaş dönemini yönetmeye çalışan Refik Saydam ile Şükrü Saraçoğlu hükümetleridir. Bu iki hükümet döneminde halk üzerinde savaş kaynaklı ağır ekonomik ve siyasi baskılar oluşturulmuştur. Aynı şekilde varlık vergisi ile dolaylı olarak azınlıklara da savaşın faturası çıkarılmıştır.

Halkın yaşadığı sıkıntılar arasında savaş ortamlarının en belirgin özelliklerinden biri kıtlıktır. Üretim yapılamaması, savaşın getirdiği durgunluk ve istihdam için gerekli iş gücünün üretim yapma yerine askerde ayrı bir tüketim kalemi oluşturması kıtlıkları ve bunun doğal sonucu olarak da karaborsacılığı beraberinde getirmiştir. Karaborsacılıkla beraber o dönem için Amerika, İngiltere ve diğer birçok dünya ülkesinde olduğu gibi kıt olan ürünlere karne uygulaması getirilmiştir.

Savaş öncesi ekonomide yönetici kadronun sıkı sıkıya bağlı olduğu iktisadi birçok politika da (özellikle denk bütçe anlayışı ve dış ticaret dengesinde açık vermeme) savaştan sonra günümüze kadar ekonomide kendine yer bulamamıştır.

Dünya Savaşının başlaması ile birlikte yönetici kadro her ne kadar savaştan uzak durmuş olsa da gerekli tedbirleri almaktan geri durmamıştır. Gerek Refik Saydam hükümetinin gerek Şükrü Saraçoğlu hükümetinin ilk önceliği dış politika olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan dostluk ve barış antlaşmalarına sadık kalmakla beraber yeni dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Savaşın içinde fiili bulunmamak ve en kötü durumda savaşta yalnız kalmamak için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbirler;

- 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu
- 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu

- 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız Paktı
- 17 Şubat 1940'ta Türk Bulgar Saldırmazlık Paktı
- 20 Kasım 1940'ta İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli illerinde sıkıyönetim kararı
- 25 Mart 1941'de Türkiye-Sovyet Rusya Tarafsızlık tebliği
- 18 Haziran 1941 Türk-Alman Dostluk Paktı
- 4 Aralık 1943'te İkinci Kahire Konferansı (İsmet İnönü- Churchill)
- 30 Aralık 1943 Adana görüşmeleri (İsmet İnönü- Churchill)

Bu antlaşmalar ya da görüşmeler, ortaya çıkan haberler ve bu haberlerin yaydığı endişeden kaynaklı bir güvence elde etme amaçlı gerçekleşmiştir. Örneğin Türkiye'nin savaşa dâhil olması durumunda Rusya'nın bunu fırsat bilerek saldırma ihtimali üzerine 25 Mart 1941'de ki demecin tebliği gibi.

Yönetici kadronun başarı sayılabilecek tutum ve politikaları ile İkinci Dünya Savaşı'na bizzat dâhil olmamasına rağmen savaş tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Özellikle yeni yeni sanayileşmeye çalışıp bu konuda tam bir sanayileşme modeli bulunmuşken savaşın patlak vermesi belki de savaşın en büyük zararı olmuştur. Çünkü 1930-1938 yılları arasında sanayileşme için model arayışları ve bu arayışların meyvesi olan Birinci ve İkinci sanayi planları gibi bir sanayileşme politikası ile sanayileşmede büyük bir ilerleme kat edilmiştir. Fakat bu sanayileşme modeli savaşın araya girmesi ile sekteye uğramış ve çalışmalar durdurulmuştur.

2.2.SAVAŞ DÖNEMİ HÜKÜMETLERİ

Savaş, başlamasıyla, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yansımaları toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak negatif etkisini göstermeye başlamıştır. Savaş döneminde hükümetin ilk amacı savaşa girmeme ve en az etkiyi görecektir tavrı göstermektir. İkinci amaç, savaştan uzak kalırsa bile ekonomik olarak bozulacak dengeler üzerinde iyileştirici politikalar uygulamaktır.

"Savaş Yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşımı temsil eder. İki hükümetin de karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunların aynı olduğu söylenebilir: Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini ısınmasını ve giyimini sağlayabilmek."¹⁰⁴

2.2.1. Refik Saydam Hükümeti

Celal Bayar'ın ikinci hükümetinde İçişleri Bakanı olan ve İsmet İnönü hükümetlerinin tümünde sağlık bakanı olarak görev yapmakta olan Refik Saydam 25 Ocak 1939 yılında hükümet kurma görevini üstlenip, Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. hükümetini kurmuştur. 27 Ocak 1939 yılında meclisten güvenoyu alarak resmen göreve başlamıştır. Refik Saydam'ı başvekâlet yapan süreç Atatürk ile İsmet İnönü arasında oluşan fikir ayrılıklarında İsmet İnönü'nün takındığı tavırla başlamıştır. Bu tavır, Celal Bayar'ın ilk hükümetinde Refik Saydam'ı bakanlık görevinden uzaklaştırmış olsa da Atatürk'ün ölümünden sonra kendisine başbakanlık getirmiştir. Celal Bayar 25 Ocak 1939 yılında istifa etmiş ve İnönü tarafından yerine Refik Saydam getirilmiştir.

Celal Bayar'ın istifasının ardından göreve gelen Refik Saydam, Bayar Hükümeti'nde bulunan bakanları küçük birkaç değişiklik dışında yeniden görevlendirmiştir.

Ülke savaşın eşiğinde iken başbakan olan Refik Saydam zorlu bir dönemde üstlendiği bu görevi sıkı bir yönetim politikası ile yerine getirmeye çalışmıştır. Refik Saydam toplamda iki hükümet kurmuş ve 8 Temmuz 1942'de vefat edinceye kadar Başbakanlık görevini sürdürmüştür.

Refik Saydam hükümetinin ilk icraatlarından biri 1939 yılında gerçekleştirilen devletleştirme politikalarıdır. 12 Haziran 1939 tarihinde kabul edilen iki kanunla İstanbul Tramvay ve Tünel İşletmeleri, 16 Haziran 1939 tarihinde çıkarılan kanunla İstanbul Elektrik, Tramvay Ve Tünel İdareleri, 22 Haziran 1939'da Ankara Havagazı İşletmeleri, 5 Temmuz 1939'da Bursa ve Mersin Elektrik Tesisleri, 1939 da Adana Elektrik Tesisleri devletleştirilmiştir. Refik Saydam'ın ekonomik duruşu İnönü'nün

¹⁰⁴Boratav, s.83.

görüşleri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu durum İsmet İnönü'nün Atatürk ile fikir ayrılığına düştüğü devletçilik politikası ışığında uygulanan devletleştirme ve millileştirme politikalarından anlaşılmaktadır.

Refik Saydam döneminde gerçekleşen en önemli hadiselerden biri de kuşkusuz Erzincan depremidir. 26 Aralık 1939 tarihinde 7,9 şiddetinde gerçekleşen bu depremde şehir komple yıkılmış ve 30 binin üstünde vatandaş hayatını kaybetmiş, 100 bin üzerinden vatandaşta yaralanmıştır. Savaş zamanı olmasına rağmen dış ülkeler bu olaya kayıtsız kalmamış birçok yerden para ve malzeme yardımı yapılmıştır.

Bu dönemde gerçekleşen bir diğer kötü olay Refah Vapuru faciasıdır. Bu vapurun görevi Mısır'daki Türk askerlerini Mısır'dan alıp ülkeye getirmektir. Fakat yeterli tedbirlerin alınmaması, vapurun dayanıksız ve yetersiz olması sonucu 20.06.1941 tarihinde batmıştır. 200 kişinin bulunduğu gemiden sadece 32 kişi kurtarılmıştır. Bu olay sonucu iki bakan istifa etmiş daha sonra soruşturmalar yapıp komisyonlar kurulsa da olayın sebeplerinin dışında kimseye karşı bir yaptırım da bulunulmamıştır.

Refik Saydam hükümeti savaş döneminde birçok kanun çıkarmış ve savaşın külfet ve zorunluluklarına karşı halk üzerinde ağır yük getirecek uygulamalara başvurmuştur. Savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine karşı birçok önlem ve ekonomik politikalar yürütülmüştür. "Refik Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya çalıştığı iktisadi önlemler, bazı yönleriyle Milli Korunma Kanunu, Varlık vergisi ve Toprak mahsuller vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Milli eğitim Bakanlığı'nın "liberal", hümanist ve aydınlanmacı kültür politikası, belli bir küçük burjuva reformizminin etkili olduğu atılımlar olarak yorumlanabilir."¹⁰⁵

2.2.1.1 Milli Korunma Kanunu

Hükümetin en önemli faaliyeti 18.01.1940 tarih ve 3780 sayılı kanunla çıkarılan Milli Korunma Kanunu'dur. Refik Saydam başbakan olduğu zaman savaş çıkma olasılığı üzerine neler yapılması ve nasıl politikalar izlenmesi gerektiğinin tespiti için bir rapor hazırlatmıştır. Recep Peker başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan rapor Milli Korunma Kanunu başlığı altında kanunlaşmıştır.

¹⁰⁵ Boratav, s.82.

Savaşın ilk belirtileri ile birlikte ithalat ve üretimde sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Hem ithalatın durma noktasına gelmesi hem de üretimin azalması karaborsacılığı gündeme getirmiş ve savaşı fırsata çevirmek isteyenlerin stokçuluk yapması bir yerden sonra bir müdahaleyi gerektirmiştir. Müdahale için yasal bir dayanak olarak Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunla hükümetin elde ettiği "bu yetkilerin; üretim araçlarına el koymak, üretim yapabilmek, ham maddelere ve girdilere el koymak, çalışma koşullarını yeniden düzenlemek, fiyatları saptamak, tayinlama yapmak ve hatta bazı maddelerde tüketimi yasaklayabilmeyi içeren çok geniş bir yelpazeyi kapsadığını görürüz... Milli korunma kanunu hiçbir şekilde bu kapsamda bir müdahaleyi amaçlamamaktadır." ¹⁰⁶ Müdahaleler tamamen oluşacak olağanüstü durumlarda gerekli hareket yetkisini bulma kaygısından kaynaklanmaktadır.

Çıkarılan kanunda en önemli sıkıntı anayasaya uygunluğu konusunda oluşan tereddüt ve uygulanışı ile ilgili belirsizlikti. Milli Korunma Kanunu'nun üç ilke üzerine uygulanacağı taslak çalışmalarında belirtilmiştir. Çünkü hükümete çok geniş yetkiler tanıyan bu kanun için endişeler ve tartışmalar fazlaydı. Bu ilkeler:

1. "Mümkün olduğu kadar vatandaşın normal hayatının örselenmemesi,
2. İş sahibi vatandaşların normlar sayilerini ve kazançlarını mümkün olduğu kadar sınırlandırılmaması,
3. Hususi teşebbüsleri alakadar eden meselelerde, iş muhitleriyle görüşülmesi"¹⁰⁷

Milli Korunma Kanunu'nun çıkacağı haberleri ve ardından yürürlüğe girmesi halk arasında ülkenin savaşa gireceği düşüncesini oluşturmuştur. Savaş psikolojisiyle bozulan ekonomi ve piyasa daha farklı bir kaos içine sürüklenmeye başlamıştır.

Tüm bu yaşananlar içinde yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu'nun temel hükümleri ve yaptırımlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

*Madde:1 – Fevkalade hallerde Devletin bünyesini İktisat ve Milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri heyetince. Bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir.*¹⁰⁸

¹⁰⁶Tekeli, İlkin, 2014, s.85.

¹⁰⁷Aydın Tarihi, No. 74, Ocak 1940, S 188. Tbmmd: 1: 27, 18/1/1940, C:1, s.140-141. Aktaran Tekeli-

Olağanüstü hal olarak nitelendirilen durumları da birinci madde; umumi ve kısmi seferberlik, devletin bir savaşa girmesi ihtimali ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de ilgilendiren yabancı devletlerarasındaki savaş hali olarak belirlemiştir.

Kanunun üçüncü faslında iktisadi hükümlere yer verilmiştir. Sanayi, istihdam, sigorta, malzeme ihtiyacı, madencilik, ithalat, stokçuluk, fiyatlar, vasıtalar, tarım gibi konular ayrı ayrı maddelerde işlenmiştir. Ayrıca bu konularla ilgili belirtilen kural ve şartlara uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımları da içermektedir.

Kanun maddeleri çok sert ve zorunlu hükümler içermektedir. Örneğin "hükümet, halkın ve milli müdafaanın gereksinmelerini karşılamak için 7. maddeye göre sanayi ve maden müesseselerini denetleyecek ve 8. madde de getirilen yetkiye dayanarak bu müesseselerden üretim programları isteyebilecek ya da onlara uygulamaları için üretim programları verebilecektir. Bu programları uygulamayan kuruluşlar olursa, 18. maddeyle Hükümete bu kuruluşlara el koyarak kendisinin işletme yetkisi vermiştir."¹⁰⁹

*Madde:7- Sanayi ve maadin müesseselerinin sahipleri Hükümetçe lüzum görülen tadilat ve tevsiatın yapılmasına muvafakat etmedikleri takdirde 18'inci madde mucibince bu müesseselere el koyarak lüzumlu tadil ve tevsileri Hükümet kendi hesabına yapabilir. Hükümetçe tadil ve tevsi suretiyle yapılan ilaveler müessesenin sahibinin iadesi tarihinde değer kıymetiyle müessese sahibi tarafından satın alınmak istenmediği takdirde Hükümet müessesenin tamamını işletmeye yarayan menkulleriyle birlikte usulüne tevfi kan istimlak veya eski haline icra ederek sahibine iade edebilir.*¹¹⁰

Kanunun 14. maddesinde, hükümetin halkın ve milli müdafaanın ihtiyacı olan her türlü malı değer fiyatından el koymaya, amaca göre satmaya ve karşılıksız ihtiyaç sahiplerine vermeye yetkili olacağı belirtilmiştir.

Stokçuluk için karaborsacılığa ve fiyat yüksekliğine neden olacağından dolayı tedbirler ve yaptırımları barındıran maddeler eklenmiştir.

Madde:25- Hükümet, memleket ihtiyacı bakımından lüzumlu gördüğü maddeleri, tesbit edilecek miktarlar fevkinde ve şartlar haricinde sanat ve ticaret

¹⁰⁸Resmi Gazete, 26.01.1940, Sayı 4417

¹⁰⁹Tekeli, İlkın, 2014, s.99.

¹¹⁰Resmi Gazete, 26.01.1940, Sayı 4417

*erbabının stok yapmalarını menedebilir. Sanat ve ticaret erbabının faaliyet sahaları haricindeki maddeleri stok yapmalarını men'e salahiyetlidir. Tüccar olmayanların herhangi bir maddeyi ticaret kastiyle stok yapmaları Hükümetçe menolunabilir. Herhangi bir maddenin Hükümet tarafından tesbit edilecek şahsı ihtiyaçlar fevkinde biriktirilmesi menolunabilir.*¹¹¹

Hükümet bu kanunda birçok maddeyi dayanak göstererek kendisine iç ve dış piyasada olağanüstü ve halktan ayrıcalıklı olarak imkânlar sunmuştur. Stokçuluğu gerektiğinde halkın ve devletin ihtiyacı için yapabileceği, ara ve yardımcı mallara el koyabileceği, halkın ve devletin ihtiyaç duyduğu malların satışına miktar ve fiyat kısıtlaması yapabileceği ve vesikaya bağlayabileceği gibi.

*Madde:21- Hükümet, lüzum gördüğü maddelerin alım ve satımını, her ne suretle olursa olsun başkasına devrini, imalini, istihlakini, istimalini ve naklini menedebilir. Bu maddelerin ne şekilde ve suretle, nerelerde, hangi şartlar altında ve ne miktarda alınıp satılacağını, devir, imal, istihlak, istimal ve nakledeceğini tanzim ve tahdit edebilir veya vesikaya bağlayabilir.*¹¹²

Milli Korunma Kanunu'nun en son faslı ceza hükümlerine ayrılmıştır. Savaş döneminde kıtlıklar, ekonomik sorunlar ve korkular içinde uygulanmaya çalışılan bu kanun için cezai hükümler, kanunun amacının gerçekleşmesi amaçlı çok büyük bir öneme sahiptir. Yasanın son maddeleri (53-68 maddeleri) kanunun istenildiği gibi yürürlüğe konup uygulanması için cezai hükümlere ayrılmıştır.

Milli Korunma Kanunu'nun uygulanması için bir koordinasyon heyeti kurulması kararlaştırılmış ve 20.02.1940 tarih ve 2/12877 sayılı kararname ile bu heyet kurulmuştur. Bu komisyon; kanuna dayanarak savaş döneminde ticaret ve üretim amaçlı birlikler kurulması, fiyat belirlenmesi ve denetim satış biçimi kararları, devletin ve halkın tarım üretimi için gerekli zirai makine alet ve tohumluk sağlanması, devlet çiftlikleri kurulması, kara ve deniz taşıtlarının vergi ve tarifeleri ile ilgili kararlar almıştır.

Kanun savaş döneminde daha da belirginleşen sınıflaşmayı iyice tetiklemiştir. Bunun başlıca sebebi olarak savaştan kaynaklı birçok temel hakkın durdurulması ve bunu bazı sınıfların fırsata çevirmesi gösterilebilir. Özellikle işçi sınıfı üzerinde ağır

¹¹¹Resmi Gazete, 26.01.1940, Sayı 4417

¹¹²Resmi Gazete; 26/01/1940, Sayı 4417

şartlar oluşturmuştur. Çalışma süreleri artırılmış, mesai zorunluluğu getirilmiş, ücretler düşük tutulmuş, hakları kısıtlanmıştır. Fiyat denetimleri, karaborsacılığın ve stokçuluğun önüne geçilme çabaları da etkili olmayınca durum daha da kötü bir hal almıştır.

2.2.1.2. Karaborsacılık ve Karne Uygulaması

Dünyanın her yerinde olağanüstü durumlar, daha açık bir ifade ile savaşlar başladığında üretim yavaşlar ya da durur, fiyatlar yükselir ve kıtlık baş gösterir. Bu durum birçok insan için ağır bir sınav iken bazı zümreler için bir fırsat teşkil etmektedir.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesi ile çalışan nüfus silâhına alınmış, vergiler ve yükümlülükler arttırılmıştır. Savaştan kaynaklı iç ve dış ticaret durma noktasına gelmiş ve ürün kıtlığı baş göstermeye başlamıştır. Bununla beraber devlet silâhına aldığı askerlerin tüketim ihtiyacı için piyasadan mal çekmesi ve satıcıların stokçuluk yapmaya başlaması bu kıtlığı arttırmıştır. Arz kıt, talep ise olağanüstü seviyede olunca ihtikâr kaçınılmaz olmuştur. İhtikâr sonucu mallar karaborsaya düşmeye ve çok fahiş fiyatlarda satılmaya başlamıştır.

Bazı mallarda ise yeterli miktarda olmasına rağmen yine karaborsacılık oluşmaktaydı. Örneğin "*zeytinyağının bol olmasına*"¹¹³ karşın karaborsanın oluştuğunu göz önüne alındığında, ithal edilen bazı malların karaborsacılar tarafından ne şekilde kullanıldığını tahmin etmek şüphesiz güç olmayacaktır. Söz gelimi Almanya ve İtalya'dan ithal edilen bazı manifatura eşyalarının alımı savaş nedeniyle durmuştur. Ayrıca bazı manifatura tüccarları, gümrükten çektikleri mallara karşılık göstererek bankalardan avans almaktaydılar. Bu yüzden tüccarlar ellerinde ki malı hemen piyasaya sürme imkânı bulamayabiliyorlardı. Bu nedenle arz, talep karşısında yeterli olmayınca karaborsacılık kaçınılmaz olmuştur."¹¹⁴

Savaşın daha ilk yıllarında hükümet ihtikâr yapmak ve savaş fırsatına çevirmek isteyenlere uyarı niyetinde bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğ:

¹¹³1942 De Zeytin Yağı İhtiyacı 15 Bin Ton, Ticaret Vekaletinin Raporuna Göre Stok 40 Bin Ton

¹¹⁴M. Selçuk Özkan, "Abidin Temizer, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", **Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi**, (2009), s.321-322.

*İhtikâr yapmak kastıyla toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri hükümet mütemadiyen takip edecektir. Bu gibiler şurasını açıkça bilmelidirler ki, memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde ihtikâr yapmak kastına en şiddetli tedbirlerle mukabele göreceklendir. Eğer kanunlarımız kâfi değilse Büyük Meclis'ten, buna mani olacak salahiyetleri talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta hükümet tereddüt etmeyecektir.*¹¹⁵

Karaborsacılıkla mücadele kapsamında devletin aldığı önlemler kapsamında "devlet fabrikalarından yararlanılması gündeme gelmiştir. Fabrikalarda üretilen malların fiyatları piyasada emsali bulunan malların fiyatları için birer denge görevi yapacaktır. Devlet fabrikaların ürettiği malların piyasada yüksek fiyatla satılmasını önlemek için harekete geçmiştir. Bu konuda bir şikâyet söz konusu olduğunda, o firmaya bir daha mal verilmeyecekti."¹¹⁶

"Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de fiyat düzeyi 8-10 katına çıkmıştı. Bunun bıraktığı kötü hatıralar Cumhuriyet hükümetine bütçede denklik sağlamaya ve para tedavülünü artırmaya büyük bir önem vermeye sevk etmiştir. Kamu sektörünün açık vermesini önlemek üzere hatta demiryolları yapım masrafları bile daha ziyade vergi gelirleri ile karşılanmış ve buhran yüzünden devlet geliri azalınca yeni vergiler koymaktan çekinilmemiş."¹¹⁷

Savaş döneminde özellikle temel tüketim mallarında fiyatlar misli ile katlanmıştır. Örneğin sebzelerin kilosu 1938 yılından 1943 yılına kadar 7,5 kuruştan %400 artışla 29,9 kuruşa çıkmıştır. Olağanüstü fiyat artışları şeker, süt, ekmek, kömür, kireç gibi birçok üründe gerçekleşmiştir. Bu fiyat artışlarında en yüksek oran yapım malzemelerinde gerçekleşmiştir. Kiremitin fiyatı 1938 den 1943 yılına 4 kuruştan 300 kuruşa, kirecin fiyatı 35 kuruştan 399 kuruşa ve demirin fiyatı 7 kuruştan 70 kuruşa çıkmıştır.

Fiyat artışları Cumhuriyet için ilk enflasyonun yaşanmasına ve bunun bir kısır döngü dâhilinde fiyatların gittikçe yükselmesine neden olmuştur. Hem fiyatların artması hem temel tüketim mallarının kıt olması hükümetin bazı adımlar atmasına neden olmuştur. Özellikle ekmek ihtiyacı fiyat yüksekliğinden daha da sıkıntılı bir hal almıştır.

¹¹⁵Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt yayınları, 1986, s.251.

¹¹⁶Temizer, s.323.

¹¹⁷Yaşa, s.111.

Ekmeğin fiyatını düşürmek için Buğday koruma vergisi kaldırılrsa da bu pek işe yaramamıştır.

Tablo 14: 1938-1943 Arasındaki Ortalama Fiyatları (krş) ve Artış Oranı

<u>Maddenin Adı</u>	<u>1938</u>	<u>1943</u>	<u>ARTIŞ ORANI (%)</u>
Ekmeğ (kilo)	10,0	38,6	284,7
Et (kilo)	42,5	198,5	366,9
Taze Sebze (kilo)	7,5	29,9	298,9
Zeytinyağı (kilo)	51,8	231,2	336
Şeker (kilo)	28,0	338,0	1107
Peynir (kilo)	48,7	155,4	218,6
Yumurta (tane)	1,7	7,9	364,3
Süt (kilo)	14,7	51,2	236,5
Kömür (kilo)	5,3	12,2	129,1
Odun (kilo)	370,0	1316,6	255,7
Tuğla	1500,0	6000,0	300
Kereste	4000,0	20000,0	400
Kireç	35,0	399,0	1040
Kiremit(yerli)	4,0	300,0	1400
Çimento (yerli)	50,0	125,0	150
<u>Demir</u>	<u>7,0</u>	<u>70,0</u>	<u>900</u>

Kaynak: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**

Ankara: Yurt Yayınevi,1986, s.363.

"Savaş sırasında yaşanan buğday sıkıntısı sırasında devletin tedbir olarak gördüğü girişimlerden birisi de tek tip ekmeğ çıkarılması yönünde olmuştur. Bu amaçla 18 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde buğdaydan elde edilen unlara en fazla %15 arpa katılarak tek tip ekmeğ üretilmesi başlanmıştır. Fırınlara ve değirmenlerde bulunan mevcut unların tükenmesi ile birlikte belirlenen yeni ölçütlerde uygun unlar satışa sunulmaya başlanmıştır."¹¹⁸

¹¹⁸ Sabit Dokuyan, "II. Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı Ve Ekmeğ Karnesi Uygulaması", **Türkîsh Studies**, (2013), s.198.

Şekil 1: Karne Örneği

1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25

Kaynak: Sabit Dokuyan, “II. Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, **Turkish Studies**, 2013, s.204.

Tüm bunların sonucu olarak "13 Ocak 1942'de verilen K/247'yle ekmek tüketimi sınırlanmış ve ekmek dağıtımında karne usulü benimsenmiştir. Karnelerin ihtiva ettiği fişler 24 saat boyunca geçerli olacak, gününde kullanılmayan fişler ise geçersiz olacaktır. 7 yaşına kadar olan çocuklara 187,5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram, ağır işçilere 750 gram ekmek verilecektir. Bu büyüklükler kabul edilince yapılacak ekmeğin büyüklüğü 750 gram olacaktı ve çocuklara bunun dörtte biri, büyüklere yarısı, ağır işçilere de tümü verilecekti."¹¹⁹ Bu şekilde karne uygulamasında ilk sıra ekmeğin olmuş ve ekmek tüketimi ve stokçuluğu kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

"Karne uygulaması başlamadan önce halka karne hakkında fazla ekmek almak isteyenlerin şiddetle cezalandırılacaklarının duyurulmasının yanında fırın önlerinde ki yığılmaları önlemek için de karne sahiplerinin diledikleri fırında veya dağıtım

¹¹⁹Tekeli-İlkin, 2014, s.126.

yerlerinden karneleri ile ekmek alabilecekleri duyuruldu. Yine aynı tarihte lokantalarda ki ekmek kullanımına da sınırlama getirildi. Cumhuriyet Gazetesi haberi şöyle duyurmakta:

Lokantalar yemek verecek ekmek vermeyecek, lokantaya giden ekmeği ile gidecek ya da karne fişi ile yemek yiyecek, eğer artan fişi varsa geri alabilecek."¹²⁰

"Dağıtılan ekmek miktarının çok düşük seviyelerde tutulmasına bağlı olarak, halkın belirlenen gramajda ekmek alabilmesi adına ilginç bir tedbirde alınmıştır. Fırında çıkan ekmeğin taze olarak satılması yasaklanmıştır. Ekmek pişirildikten sonra 24 saat bekletilmiştir. Bunun nedeni; taze satılan ekmeğin daha ağır gelmesi ve 24 saat sonra ilk ağırlığını kaybetmesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle taze satılan ekmek halkın aldatılması olarak kabul edilmiştir."¹²¹

Karne uygulamasının tamamen sona ermesi savaşın bitmesinden bir iki yıl sonra kademeli olarak ancak gerçekleşmiştir. İlk olarak belli bir bölgede karne uygulaması kaldırıldıktan sonra büyük şehirlere geçmiştir.

2.2.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti

Başbakan Refik Saydam 7 Temmuz 1942 yılında geçirdiği kalp krizi sonucu İstanbul'da vefat etmiştir. Vefatının ardından 9 Temmuz 1942 yılına kadar vekâleten yerine Fikri Tüzel gelmiştir. Saydam hükümetinin dış işleri bakanlığı görevinde bulunan Şükrü Saraçoğlu'nun Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından hükümet kurma görevi verilmesiyle 9 Temmuz 1942 yılından 7 Ağustos 1946 yılına kadar başbakanlık görevini üstlenmiştir.

Saraçoğlu göreve geldikten sonra bir önceki sert hükümet politikalarının aksine daha ılımlı ve yumuşak politikalara yönelip, bunun amacını da şöyle açıklamaktadır:

Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dâhil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mani olmak için verilen salahiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbika

¹²⁰Mehmet Karaca, "II. Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi", (Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi, 2005), s.110.

¹²¹Dokuyan, s.200.

başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, yapılan şikâyetlerden, tespit edilen fiyatlarla birçok malların ve gıda maddelerinin bulunmamağa başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmaya, yer yer değiştirmeye karar verdi ve tedbirlerin iktisadi olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yoldan fiyatlar, kendisiyle mal tedariki imkân haricinde çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak fakat herhalde kara pazar fiyatlarının altında kalacaktır.¹²²

Saraçoğlu hükümeti en temel sorun olan ekmek ihtiyacının karşılamak için öncelikli adımlar atmıştır. Bu bağlamda açık olan buğday ihtiyacını kapatmak için üç yola başvurmuştur:

1. Çiftçiyi memnun ederek üretimi sağlamak
2. Tüketimi azaltmak
3. Buğday ithalinde bulunmak

Buğday ihtiyacı İngiltere ve Amerika'dan tedarik edilerek karşılanmaya çalışılmıştır. Devlet, buğday stokunu artırmak için 1942 yılında halk arasında % 25 kararı olarak bilinen kararları almıştır. Buna göre 50 tona kadar buğdayı olan çiftçi 4/1'ini parası peşin olarak devlete satacaktı. 50 tonun üstünde ise daha yüksek oranlarda el konulacaktır. Saraçoğlu hükümeti bu yolla 7-8 milyon ton buğday toplanacağını hesaplamıştır. Fakat elde edilen sonuç 600 bin ton civarı olmuştur. "%25 uygulamasının alınan önlemlere karşın istenilen verimi sağlayamadığını belirtmek gerekir. Zira kararın alınmasından bir süre sonra şehirlerde hububat sıkıntısı baş göstermiş; resmi fiyatı 13,5 kuruş olan buğdayın serbest piyasa fiyatı 100 kuruşa kadar yükselmiş 43; gazete haberlerine göre Kasım 1943 itibarıyla Konya'da 30 kuruşa satılan buğday İstanbul'da karaborsada 200 kuruş fiyata ulaşmıştır."¹²³

Saraçoğlu Hükümeti'nin "ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devlet müdahale ve denetiminin hemen hemen tamamen kalkması, hiç de beklenen sonuçları vermeyecektir. Gerçi üretimi artırmak amacıyla fiyatların bir ölçüde yükselmesi bekleniyordu; fakat bu yükselişin hiç olmazsa mevcut karaborsa fiyatlarını geçmeyeceği tahmin ediliyordu.

¹²² T.B.M.M. Başbakanlarımız Ve Genel Kurul Konuşmaları, Cilt 3 2014, s.137.

¹²³Şefik T. Akman, İnci S. Akman, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**. (2011), s.80.

Oysa daha ilk günden itibaren büyük fiyat yükselişleri meydana gelecektir."¹²⁴ Tüm müdahalelere ve değişen politikalara rağmen piyasalarda fiyat artışlarının ve Saraçoğlu hükümetinin piyasaya karşı duyarsız ve ilgisiz olduğu yönünde eleştirilerin artması üzerine Saraçoğlu ekonomik politika anlayışı ile ilgili şu ifadeler kullanmıştır:

*Biz, ne Adam Smith'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece, içtimai dini, halkçılık ve iktisadi mezhebi "Devletçilik" olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız*¹²⁵

Bu ifadeler Saraçoğlu'nun her ne kadar liberal, yumuşak politikalara yönelse de merkezde devletçilik yapısına sahip çıkacağı ve devletin ağırlığını koruyacağını işaretlemiştir. Bunun ilk örneğini de varlık vergisi kanununda göstermiştir.

2.2.2.1. Varlık Vergisi

Savaş yıllarında enflasyon ve olağanüstü koşullardan faydalanıp yüksek çıkarlar elde eden bir kesim oluşmuştur. "1942 yılında, savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak gerekçesiyle, bir kez uygulanacak bir varlık vergisi kanununu çıkarıldı."¹²⁶ Kanun kapsamında özellikle üç gruba matrah çıkartılacaktı. Bu üç grup; tüccar grubu, emlak ve gayrimenkul sahipleri, büyük çiftçilerdir.

Varlık Vergisi kapsamında gayrimenkulü olup kiraya verenlerden 2500 lirayı aşan gelir için vergi tesis edilecekti. Büyük çiftçilerden ise 500 lirayı hiçbir işine zarar vermeyecek şekilde verebilecek olanlar bu vergiye tabi olacaktı.

Bahsi geçen mükellefler için matrah belirlemede ise 6 kişilik komisyon kurulacak, bu komisyonlara vali ve kaymakam başkanlık edecek ve maliyeyi temsilen defterdar ve mal müdürleri katılacaktı. Bu komisyonların verdiği kararlara karşı itiraz hakkı bulunmayıp kararları kesindi.

"1942 yılında tarh edilen varlık vergisi 463 milyon TL'yi buldu. Bunun 318 milyonu 1942 ve 1943 yıllarında toplandı. Ödemelerde İstanbul ilindeki mükelleflerin payı %70'ti. Tahsil edilememiş olan vergi borçları ise 1944 yılında silindi. Varlık

¹²⁴Koçak, s.362.

¹²⁵T.B.M.M. Başkanlarımız Ve Genel Kurul Konuşmaları, Cilt 3 2014, s.143.

¹²⁶Tezel, s.238.

vergisi tahsilâtı nedeniyle 1942 bütçe gelirlerinin gerçek değeri önemli ölçüde arttı. Hükümet bu yılı cari harcamalarda bütçe açığı vermeksizin geçirebildi."¹²⁷

Varlık Vergisi ile ilgili birçok eleştiri olmuştur. "Vergiye yönelik eleştiriler genellikle şunlar olmuştur: Vergide bir ölçü olmaması, vergi miktarlarının mahalli makamlar tarafından kişisel görüşlere göre saptanması, komisyonlara geniş yetki verilmesinin kötüye kullanılması ve buna karşı da bir şikâyet ve itiraz hakkının olmaması, gizli olarak saptanmaya çalışılan servet miktarlarını veri yetersizliğinden doğru yapılamaması."¹²⁸

Toplamda 16 ay yürürlükte kalan Varlık Vergisi Kanunu genel itibariyle İstanbul'da ağırlığını hissettirmiş Anadolu'da pek uygulanmamıştır. Bu kanun 15.03.1944 tarih ve 4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

2.2.2.2 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Toprak mahsuller vergisi kanunu toprak mahsullerinde gerçekleşen fiyat artışlarını vergiye tabi tutmak için 04.06.1943 tarih ve 4429 sayılı kanunla çıkarılmıştır. "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, hububat ve bakliyat başta olmak üzere muhtelif tarımsal ürünlerden elde edilen kazançlar üzerinden alınan olağanüstü, aynî bir vergiyi beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemenin daha önceki hububat ürünlerinin belirli yüzdelere devletçe, bedeli karşılığında el konulmasını hükme bağlayan düzenlemelerden farkı, üretilen hububat ve başka birçok mahsulden doğrudan vergi alınması olarak saptanabilir."¹²⁹

Savaş döneminde çiftçiye savaşın zor koşulları yanında ağır bir yük oluşturan kanunda Saraçoğlu hükümeti hedefine ulaşamamıştır ve vergiyi toplamak için ciddi bir masraf yapmak zorunda kalmıştır. "Toprak mahsulleri vergisi için 1943 mahsul yılında 120 milyon TL, 1944 mahsul yılında 124 milyon TL ve 1945 mahsul yılında 75 milyon TL gelir tahmin edilmişken; Devletin elde ettiği gerçek gelir sıra ile 1943 yılında 59,6 milyon TL, 1944 yılında 47,2 milyon TL, 1945 yılında 66,7 milyon TL ve 1946 yılında

¹²⁷Tezel, s.238.

¹²⁸Koçak, s.370.

¹²⁹Akman-Solak Akman, s.82.

da 60 milyon TL olmuştur."¹³⁰ Bu verginin toplanması için yapılan masrafın ise 38,9 milyon lira olduğu göz önüne alındığında elde edilen toplam gelirin 1/6 'sı bu şekilde harcanmıştır.

Toplam 9 fasıl ve 43 maddeden oluşan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nda vergiye tabi olanlar 1 no'lu cetvelde belirtilmiş olup ayrıca kimlerin muaf olacağı ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.

Tablo 15: 1 NUMARALI CETVEL

(Vergiye tabi toprak mahsulleri)¹³¹

<u>1. Hububat :</u>	<u>2.Bakliyat</u>	<u>3. Diğer Mahsuller</u>
Akdarı	Bakla	Afyon (Sakız)
Arpa	Bezelye	Antep Fıstığı
Buğday	Börülce	Ay çiçeği
Çavdar	Fasulye	Fındık
Çeltik	Mercimek	Kendir
Kumdan	Nohut	Keten
Kaplıca		Kuru İncir
Kuşyemi		Kuru Üzüm
Mahlut		Narenciye
Mısır		Pamuk

"Çoğunluğu düşük gelirli ailelerin oluşturduğu kırsal nüfusta, mevcut vergilere eklenen %3'lük bir vergi yükü, mali sıkıntıyı artırmıştır. Zirai gelirlerin, milli gelirin %48 'ini oluşturulmasına rağmen, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin 1943, 1944, 1945 yıllarına ait üç yıllık hâsılatı, aynı yılların toplam bütçe tahsilâtının %8,5'ini karşılamıştır."¹³² Bu da Saraçoğlu hükümetinin yine istediği hedeflere ulaşamadığının göstergesi olmuştur.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nde dikkat çeken husus halkın vergiye karşı tepkisi olmuştur. "Bu yasa etki alanının genişliğiyle birlikte uygulanması değişik zorluklar

¹³⁰Koçak, s.373.

¹³¹Resmi Gazete, 7.06.1943, S 5244

¹³²Sibel Aloglu, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Ve Uygulamaları", (Yüksek Yisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.131.

taşıyan bir yasa olmasına rağmen toplumda varlık vergisinde olduğu gibi bir siyasal gerilim yaratmamıştır. Üründen alınması, çok yaygın olması ve ayrımcılık yapılmamış olması siyasal gerilim yaratmayışının nedenleri arasında sayılabilir."¹³³ Zaten bu verginin gelir sağlama amacından sonra siyasi amacı da varlık vergisi kaynaklı baskı ve tepkileri hafifletmek olmuştur.

2.3. SAVAŞIN SONUÇLARI

2.3.1. Savaşın Siyasal Toplumsal Gelişmelere Etkisi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile "Savaşın müttefiklerinin, yani demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesine ve tüm ülkelerde serbest seçime dayanan demokrasilerin canlanması ile tamamlanmaktadır."¹³⁴ Savaş sonrası birçok ülkede diktatörlükler ve tek partili iktidarlar son bulurken Türkiye'de çok partili hayatın başlayacağı dönem olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmiş olduğu Mayıs 1945 günlerinde bütün dünya sevinç içinde çılgınlıklar atarken, Türkiye'de "siyasal güç" ve "ekonomik güç" arasındaki savaş yeni boyutlar kazanmıştı. Ş. Saraçoğlu Hükümeti, gerek Meclis içinden ve gerekse Meclis dışından gelen karşı çıkmalara rağmen "Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasını sağlamıştı.¹³⁵ Bu kanun Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini sağlayacak fitilin ateşini yakmıştır.

"Türkiye, 11 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması yapmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşında, silahlı bir tarafsızlık politikası izledi ve savaşa girmemeyi başararak sıcak savaşın tahribatından korundu. Ancak altı yıl süre ile savaş ekonomisi şartlarında yaşadı. Silâhındaki asker sayısının artırılması ve savaşa hazır tutulması savunma harcamalarını olağanüstü boyutlarda yükseltti."¹³⁶

Savaş zamanında siyasi olarak bir istikrarsızlık hâkimdi. Gerek zorunlu sebeplerden gerek siyasi sebeplerden Celal Bayar ile başlayan savaş dönemi

¹³³Tekeli-İlkin, 2014, s.55.

¹³⁴Koçak, s.386.

¹³⁵Tokgöz, s.76.

¹³⁶Şahin, s.83-84.

hükümetleri Refik Saydam (iki hükümet) ve Şükrü Saraçoğlu (iki hükümet) hükümetleri ile devam etmiştir. Bu da siyasi olarak bir istikrarın sağlanamamasına sebep olmuştur. Parti her ne kadar aynı parti, hatta değişen hükümetlerin bakanları bile neredeyse tamamen aynı olsa da başbakan değiştiğinde fikir, yöntem ve politikalar değişmekteydi. Eski hükümetin bakanları yeni hükümette görev yaparken bir önceki hükümette yaptıklarını eleştirmişlerdir. Böyle bir durumda savaş dönemi siyasi ve ekonomik politikalarından bir başarı beklemek daha da zorlaşmaktadır.

Savaşa karşı alınacak önlemlerde bu siyasi istikrarsızlıktan dolayı belirsizlik hâkimdi. Bu belirsizlik içinde "savaşın başında hükümetin ekonomik politika olarak karşısında iki seçenek vardı. Birincisi mevcut bütçe denkliliğini bozmadan ordu ve halkın iâşe ihtiyaçlarını karşılamak, ticareti devletin denetimine almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması; İkincisi ise, üretim düzeyinin yükseltilmesi amacı ile fiyatların yükseltilmesi amacı ile fiyatların yükselmesini kabullenmek ve fiyat denetiminden vazgeçerek iç ve dış talebin ihtiyacını karşılayabilecek oranda üretimin yükselmesini sağlamaktı."¹³⁷

Bu iki politikadan ilkinin Refik Saydam ikincisini Şükrü Saraçoğlu hükümetleri uygulamış ve uygulamalar farklı sonuçlar doğurmuştur. Refik Saydam'ın fiyatları düşük tutup sınırlandırması ve düşük fiyatlarla piyasadaki mallara el koyması stokçuluğu ve karaborsayı oluşturmuştur. Şükrü Saraçoğlu'nun fiyatları gevşetip piyasada bulunan mallar üzerinden devlet elini kaldırması da beklenenin aksine fiyatların aşırı artması ve enflasyonu oluşturmuştur.

Büyük Buhran'dan sonra ülke ideolojisine yerleşen devletçilik politikası savaş döneminde de uygulanmıştır. "Bu dönemde devletçilik uygulamalarını; Sümerbank, Etibank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Zirai Kombinalar, Zirai Donatım Kurumları, Devlet Demiryolları, Devlet Deniz Yolları ve Devlet Bankaları gibi oldukça değişik kurumlar aracılığıyla görebiliyoruz. Bu kuruluşlar dönemin tüm kısıtlarına rağmen üretimlerini artırmışlar, bunun yanı sıra dışarıdan makine teçhizat ithalindeki güçlüklerle rağmen bazı yeni tesisleri de üretime sokmuşlardır."¹³⁸ Bu da savaşın negatif etkilerini azaltmış ve hükümete yeni adımlar için imkân tanımıştır.

¹³⁷Koçak, s.254-255.

¹³⁸Tekeli-İlkin, 2014, s. 435.

2.3.2. Ekonomik Politikaların Etki ve Sonuçları

İkinci Dünya Savaşı devletçilik rejiminin daha yoğun ve katı bir şekilde uygulanmasına neden olmuştur. Savaş dolayısıyla özel sınaî ve ticari faaliyetler üzerindeki denetim artırıldığı gibi 1947 yılında Sanayi Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Sanayi kesiminde yoğunlaşan devletçilik anlayışına paralel olarak tarım kesiminde de devletçilik ve kamulaştırma ağırlık kazanmıştır.¹³⁹

Seferberlik hali ekonominin özellikle üretken sektörlerinde etkisini göstermekte gecikmemiştir. Sektörel hâsılalarda ve GSMH' da önemli düşmeler olmuştur. Tarımsal hâsıla 1945 yılında 1939'da ulaştığı seviyenin %60 altına inmiştir. Aynı etki tarım sektörü kadar olmasa da sanayi sektöründe de yaşanmıştır. Tarımdaki düşüş sanayi hammaddesi darlığını oluşturmuştur. Yine hammadde ithalinde gerçekleşen azalma da bu düşüşte önemli bir paya sahip olmuştur. Kişi başına düşen GSMH 1938 de 114,5 TL den savaş sonunda 79,4 TL ye düşmüştür.¹⁴⁰

Tablo 16: GSMH ve Sektörel Hâsıllar (1938 Faktör Fiyatları ile) (1938-1945)

	1938-1939 Milyon TL	1942-1943 Milyon TL	1944-1945 Milyon TL	Dönem Başı ve Sonu İtibari ile Değişme %
Tarım	788	735,5	559,5	-29
Sanayi	343,5	311,5	267	-22,3
Diğer Sektörler	843,5	699,5	657,5	-22,1
GSMH	1975	1746,5	1484	-24,9
Kişi Başına GSMH	114,5 (TL)	95,5 (TL)	79,4 (TL)	-30,7 (TL)

Kaynak: Bulutay, Tezel, Yıldırım; Tablo 8.2 ve 8.1 Aktaran: Şahin,2007, s.88.

Savaş yıllarında sanayi sektörü ciddi şekilde etkilenmiştir. Savaştan önce kararlı bir şekilde yürütülüp uygulanmaya çalışılan beş yıllık sanayi planları savaşın başlamasıyla ciddi bir oranda geri planda bırakılmış ve ikame olarak kayda değer başka

¹³⁹Yaşa, s.186.

¹⁴⁰Şahin, s.88.

bir çalışma sunulmamıştır. Bu bağlamda hem sanayi üretim oranı hem de ekonomi büyüme hızı ciddi oranlarda düşmüştür. 1939 yılında 6,9 olan ekonomik büyüme 1941 yılında eksi 10'a, 1945 yılında ise eksi 15'e yükselmiştir.

Türkiye'de savaş dönemini bir bütün olarak ele aldığımızda "hükümetler bir bütçe önlemi olarak, giderlerde tasarrufa önem verirken, gelirlerde (yani vergilerde) zam yoluyla artış temin etmişlerdir. Enflasyona neden olan emisyonlardan çekinilmemiş; diğer yandan iç borçlanmaya da gidilmiştir."¹⁴¹ "Artan masrafların vergiler yerine Merkez bankasına başvurarak karşılayabildiğinden para tedavülü çok genişlemiştir. Merkez Bankası'nın bilfiil tedavülde bulunan banknotları 1938'de 194,0 milyon TL'den 1944'de 940,8 milyon TL'ye varmıştır."¹⁴²

Bu enflasyon ve para arzının artması sonucu olarak fiyatlar aşırı yükselmiştir. Kamu harcamalarında denge bozulmuştur. "1938 fiyatları esas alındığı takdirde (1938=100), fiyat indeksinin 1943'te 577.3'e vardığı görülmektedir. Ele alınan dönemde kamu harcamalarında ki artış fiyat artışlarını takip edemediği için kamu harcamalarının reel tutarında düşmeler ortaya çıkmıştır. Kamu harcamaları altı yıl içinde cari fiyatlarla yaklaşık iki buçuk kat yükseldiği halde, sabit fiyatlarla yarı yarıya düşmüştür."¹⁴³

Savaşın getirdiği enflasyon nedeniyle sabit ve dar gelirli kesimler daha zor şartlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle devlet memurları, askerler ve küçük çiftçiler enflasyondan en çok zarar görenler olmuştur. Bunun yanında büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayiciler ise tam tersi enflasyonu fırsata çevirip servetlerine servet katmışlardır. Bu da savaş sonrası gelir dağılımının değişmesine ve halkın küçük bir kesiminin aşırı zenginleşmesine, diğer kalan çoğunluğunda fakirleşmesine neden olmuştur.

Savaş döneminde devlet bütçesi yüzde yüzlük bir artış sağlamıştır. Devlet bütçesinde en büyük pay savaş riskine karşı silâhına alınan bir milyondan fazla askerın maliyetine ayrılmıştır. Bu hem maddi bir külfeti hem de üretmeden sürekli tüketim yapan muazzam bir atıl iş gücünü oluşturmuştur. Bu durumun yarattığı olumsuz sonuçlar ve maliyetler savaş döneminde halka yansımıştır.

¹⁴¹Koçak, s.377.

¹⁴²Yaşa, s.87.

¹⁴³Yaşa, s.576.

Savaş harcamalarını karşılamak için daha savaşın başlarında çıkarılan Milli Korunma Kanunu sayesinde birçok vergi çıkarılmıştır. "Milli Korunma Kanunu, Refik Saydam hükümeti döneminde daha devletçi, Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde ise daha liberal bir yorumla uygulanmışsa da, sonuçta her iki uygulamada bir farklılık yaratmamış ve gerek zaten var olan gerekse savaş yıllarında oluşan ekonomik ve sosyal sorunlar artarak sürmüştür."¹⁴⁴ Milli Korunma Kanunu'na dayanarak çıkarılan vergiler içinde en büyük tepki gerek uygulandığı gerek hedef kitlesi bakımından 1942 yılında çıkarılan Varlık vergisi olmuştur. Daha sonraları bu verginin adalet bakımından dengelenmesi açısından ve yeni bir gelir kalemi olarak 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır.

Aşırı fiyat artışları, mal arzının azalması veya saklanması karaborsayı oluşturmuştur. Bu da yine Milli Korunma Kanunu'na dayanarak çıkarılan karne uygulamasını getirmiştir. Başta ekmek olmak üzere belli başlı zorunlu tüketim mallarının satışı sınırlandırılmıştır.

Kuşkusuz savaşın getirdiği en büyük sorunlardan biri dış ticaretin bozulması olmuştur. Savaş yıllarından önce Türkiye ithalat olarak dışa bağımlılığını sürdürmekteydi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük tarafının Almanya olması ekonomik denge bakımından savaşa girmese de ülkeyi çok kötü etkilemiştir. Çünkü ithalatımızda Almanya'nın payı Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren artarak en son savaşın patlak verdiği 1939 da % 51'e ulaşmıştır. Böyle bir durumda Almanya ile olan ticaretin bir şekilde durması ülke içi arz dengesini talebe karşı altüst etmiştir. Arz talep dengesinin bozulması da savaş zamanında fiyatların çok yüksek seviyede seyredip karaborsacılığın oluşmasında ayrı bir etken oluşturmuştur.

Savaş zamanında dış ticarete ki bozulmadan dolayı hükümet "İhracatı ve ithalatı daha yakından denetlemek ve dış ticaretin bir bölümünü bazı kamu kuruluşları aracılığıyla ile gerçekleştirmek için kararlar almaya ve kurumlar oluşturmaya başladı. 1941 yılında Ticaret Ofisi, Petrol Ofisi ve İaşe müsteşarlığı kuruldu. Bu kuruluşların görevi; bazı temel tüketim mallarının ve petrol ürünlerinin ithalat ve ihracatını yapmak, yurt içi dağıtımını ve fiyatlarını denetlemek idi."¹⁴⁵

¹⁴⁴Koçak, s.390.

¹⁴⁵Şahin, s.85.

Türkiye tüm bunlara rağmen "savaş döneminde savaşıyan tarafların her ikisiyle de dış ticaret ilişkilerinin belli bir ölçüde korunmuş olması dolayısıyla, bir yandan ekonomide dış ticaret dolayısıyla doğacak dar boğazlarda belli bir azalma sağlanmış, öte yandan dış ticaret hacminde azalma olmasına karşın sürekli olarak verdiği fazla dolayısıyla Türkiye'nin altın stokunda önemli bir artış sağlanmıştır."¹⁴⁶ Savaş dönemi hükümetleri bir şekilde ülkeyi savaş dışında tutarak savaşın kötü sonuçlarını en hafif şekilde atlatmaya çalışmıştır.

Tablo 17: Türkiye'nin Dış Ticareti (1938-1948)

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat (Milyon T.L.)</u>	<u>İhracat (Milyon T.L.)</u>
1938	150	145
1939	118	127
1940	69	111
1941	75	123
1942	148	165
1943	203	257
1944	165	233
1945	126	219
1946	224	432
1947	685	625
<u>1948</u>	<u>770</u>	<u>551</u>

Kaynak: Yahya S. Tezel; **Cumhuriyet dönemi İktisat tarihi**, Yurt yayınları, 1994, s.103.

Türkiye'nin dış ticaretinde savaştan önce 1938 yılında 150 milyon TL olan ithalat, savaş ile birlikte düşmüş; 1940 yılında ise 69 milyon TL'ye kadar gerilemiştir. İhracat aynı şekilde 1938 yılında 145 milyon TL iken, 1940 yılında 111 milyon TL'ye düşmüştür. Fakat görüldüğü gibi ihracatımız ithalatımız kadar düşmemiştir. Daha sonraki yıllarda ithalat ve ihracatta sürekli olmasa da bir artış sağlanmıştır. İhracatın

¹⁴⁶Tekeli-İlkin, 2014, s.433.

ithalata oranla daha yüksek bir seyir izlemesi savaş sonrası için yüksek bir altın ve döviz stokunun oluşmasını sağlamıştır.

"Türkiye savaş yıllarında önceki dönemlere oranla daha fazla kredi ve hibe şeklinde dış kaynaktan faydalanmıştır. Altın ve döviz stoklarındaki artışta bu dış kredilerin büyük katkısı vardır. 1938-1945 yıllarında 127 milyon dolara ekonomik kredi ve 187 milyon doları askeri kredi (ve birazı hibe) olmak üzere toplam 314 milyon dolar kredi sağlanmıştır."¹⁴⁷

Savaş döneminde ulaşımda belli başlı gelişmeler yaşanmıştır. 1939 yılında 40.932 km olan karayolları uzunluğu, 1945'de 43.511 km'ye yükselmiştir. Buna göre yılda ortalama 430 km yol inşa edilmiştir. Demiryolu ulaşımında ciddi bir artış sağlanmamış 1939'da 7.324 km olan demiryolu uzunluğu 1945'de 7.515 km'ye çıkmış, artış altı yıl içinde 191 km'den ibaret kalmıştır. Deniz yolu ulaşımında 1939 yılında 260.170 gros tonluk deniz ticaret filomuz, 1945 yılında 318.907 gros tona yükselmiş, aynı dönemde gemi sayısı da 1.692'den 2.030'a çıkmıştır.¹⁴⁸ Havayolu ulaşımında ise yük taşımacılığında belli bir artış yaşanmasa da yolcu taşımacılığında büyük bir gelişme yaşanmıştır. 1939 yılında 1.221 olan yolcu sayısı 1945 yılında 37.308'e yükselmiştir.¹⁴⁹

2.3.3. Savaşın Sanayiye Etkisi Ve Üretim Durumu

Savaş dolayısıyla üretimde büyük aksaklıklar oluşmuştur. Savaşın olumsuz sonucu sadece kısa vadeli bir üretim sıkıntısı değil ayrıca yıllara yayılmış planlı bir kalkınmanın da durmasına neden olmuştur. Savaşın patlak vermesi ile "hükümet sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur. Savaş yıllarında sadece BBYSP kapsamında olup, dönemi içinde gerçekleştirilemeyen süper fosfat ve sülfürik asit fabrikaları kurulmuştur. Özel kesim yatırımları Hükümet iznine bağlanmıştır. Mevcut tesislerin işletilmesine çalışılmıştır."¹⁵⁰

Şeker, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1941 yılına kadar ithal edilmesi gereken, üretimi yeterli olmayan bir ürün olmuştur. Daha sonra kurulan fabrikalarla şeker üretimi ortalama 90 bin ton seviyesine ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile şeker

¹⁴⁷Şahin, s.95.

¹⁴⁸Yaşa, s.283-285.

¹⁴⁹DİE, s.421.

¹⁵⁰Şahin, s.88.

ithalatı azalmış 1938 yılında 60 bin ton olan ithalat 1939 yılında 23 bin, 1940 yılında 8 bin ve 1942 yılına gelindiğinde ithalat sıfırlanmıştır.

Tablo 18: Sanayi Mallarının Üretimi (Bin Ton) (1938-1947)

<u>Yıllar</u>	<u>Şeker</u>	<u>Çimento</u>	<u>Kağıt</u>	<u>Pamuklu İplik</u>	<u>Yün İplik</u>	<u>Çelik Üretimi</u>
1938	42,5	267,5	9,0	-	-	-
1939	94,0	274,7	8,4	22,8	6,2	-
1940	88,6	267,0	9,4	27,9	8,4	37,4
1941	87,0	272,9	8,9	26,4	8,4	33,1
1942	57,3	210,8	8,9	24,6	7,8	50,1
1943	96,4	168,9	10,3	25,3	7,5	42,7
1944	89,8	286,5	12,5	26,1	7,9	60,7
1945	89,8	288,4	14,4	27,9	7,2	64,1
1946	96,5	323,2	15,4	25,7	6,4	79,1
1947	96,6	349,8	18,6	28,8	6,7	92,5

Kaynak: K. Apak, C. Aydınelli; Türkiye Devlet Sanayi Ve Maden İşletmeleri, Cilt 16,19. İ. H. Tökin; Rakamlarla Türkiye, Cilt 2, 1949. Aktaran: Tekeli, İlkin, 2014

Şeker fiyatı savaşın ilk yıllarında makul bir seviyede iken 1942 yılındaki yarı yarıya olan üretim düşüşünden kaynaklı olarak 3 yıl içinde 18 kat artmıştır. 1939 yılında küp şekerin kilosu 28 kuruş iken 1942 yılının sonuna doğru bu tutar 500 kuruşa kadar çıkmıştır. Bu fiyat artışlarında iki temel neden bulunmaktadır. Birincisi, devlete gelir sağlamak; ikincisi, üretim düşüşüne karşı arz talep dengesini sağlamaya yönelik fiyatları artırmaktadır. Fakat fiyat artışları tahammülün üstüne çıkınca hükümet 1943 yılından itibaren sürekli fiyat düşüşünde bulunmuştur. Nihayetinde kilogram fiyatı 500 kuruşa çıkan küp şeker, 1947 yılına gelindiğinde fiyatı kilogramda 130 kuruşa düşmüştür.

Çimento üretimi savaş yıllarında 1942 ve 1943 yılları hariç 270 bin ton civarı seyretmiştir. 1942 yılında Kömür üretiminde yaşanan sıkıntı nedeniyle şeker üretiminde olduğu gibi çimento üretiminde de düşüş yaşanmıştır. 1938 yılında 267 bin ton olan çimento üretimi, 1942 yılında yaşanan bu sıkıntı nedeniyle 210 bin tona daha sonraki yıl

ise 168 bin tona düşmüştür. 1943 yılından sonra açılan yeni fabrikalarla üretim hızla artmış, yıllık üretim 168 bin tondan 2988 bin tona daha sonra ise 300 bin tonun üzerine çıkmıştır.

Tablo 19: Sanayi Mallarının Üretim Endeksi (Ton) (1938-1947)

<u>Yıllar</u>	<u>Şeker</u>	<u>Çimento</u>	<u>Kağıt</u>	<u>Pamuklu İplik</u>	<u>Yün İplik</u>	<u>Çelik Üretimi</u>
1938	100	100	100	-	-	-
1939	222	102	93	100	100	-
1940	209	100	105	123	144	100
1941	205	102	99	116	136	89
1942	135	79	99	108	126	134
1943	227	64	114	112	122	115
1944	212	107	139	115	129	163
1945	212	108	159	123	116	172
1946	228	121	170	113	104	212
1947	228	131	205	127	109	248

Kaynak: K. Apak, C. Aydınelli; Türkiye Devlet Sanayi Ve Maden İşletmeleri, Cilt 16,19. İ. H. Tökin; Rakamlarla Türkiye, Cilt 2 ,1949. Aktaran:Tekeli, İlkin; a.g.e.2014

Savaşta önce kâğıt üretimindeki dışa bağımlılık çok yüksek seviyede idi. Mehmet Ali Kağıtçı'ya göre 1934 yılında 22 bin ton kâğıt tüketimi bulunuyordu. Bu ihtiyacı karşılamak ve ithalatı kısmak için önce bu ihtiyacın yarı kapasitesi kadar olan İzmit'te bir fabrika kurulmuştur. Bu yatırım BBYSP'da yer almıştır. Kurulması düşünülen ikinci fabrika da ilk fabrika gibi 12 bin ton yıllık üretim kapasitesine sahip olacaktı. 1941'de yapılması planlanan bu tesis savaş nedeniyle 1944 yılında işletmeye açılmıştır. Bu tesis ile birlikte yıllık üretim 10 bin ton üzerine çıksa da ülke ihtiyacı da 30 bin ton üstüne çıktığından yine kâğıt ithalatı devam etmiştir.¹⁵¹

Kâğıt üretimi 1938 yılında 9 bin ton seviyesine çıkmıştır. Bu seviye savaşın olumsuz koşullarında korunmuş; 1943 yılında 10 bin ton, 1945 yılında 14 bin ton ve

¹⁵¹Tekeli-İlkin, 2014, s.411.

1947 yılında ise 18 bin ton seviyesine çıkmıştır. Savaşın başlangıcından 1947 yılına kadar kâğıt üretimi %200 civarı arttırılmıştır.

Türkiye'de pamuklu dokuma üretimi devlet tarafından korunarak sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet koyduğu ithalat vergileriyle yerli üretimi teşvik etmiştir. Fakat "Dünyada 1930'lar sonrasında ipekli dokumada küçük üreticilerin motorlu tezgâhlar kullanmaya başlamasına karşın, Türkiye'de, genelde motorlu olmayan tezgâhlarda üretim hızını arttıran, daha çok mekik atmayı sağlayan pedallı tezgâhlara bile geçilmemiştir. Tezgâhların yüzde 75'e yakını çukur tezgâh diye bilinen en ilkel türdedir. İstanbul da pamuklu dokumada bile henüz büyük ölçüde geleneksel tezgâhlar kullanılmaktadır."¹⁵² Bu yöntem, pamuklu ve ipekli dokumada düşük maliyetli ve yeterli miktarda üretimi engellemektedir.

Türkiye'de savaşın başlamasıyla pamuk ve iplik dokuma ithalatı gerilemiştir. "1940 ve 1941 yıllarında büyük ölçüde Almanya, İtalya ve İngiltere'den gelmekte olan ithalat en alt düzeye düşmüştür. 1941 yılında iplik ve dokuma ithalatı toplam 2700 ton olmuştur. 1942 yılından itibaren ithalatta görülen artış ise Hindistan'dan ithalata başlanması dolayısıyla gerçekleşmiştir. Pamuklu piyasa ancak 1947 yılında normal seviyesine ulaşmıştır."¹⁵³

Savaş zamanında dokuma fabrikaları için gerek pamuklu iplik gerek yün iplik üretiminde kayda değer bir artış veya azalış olmamıştır. Dokuma fabrikaları için üretilen pamuklu iplik ortalama 25 bin ton, yün iplik ise 7 bin ton civarı olmuştur ve savaş boyunca bu seviyede seyretmiştir.

Madencilik sektöründe savaş yıllarında taş kömür, bakır ve linyit madeninde belli bir oranda artış sağlanmışken; krom ve demir madeninde ise azalma meydana gelmiştir. 1939 yılından 1945 yılına kadar taş kömürü 2696 bin tondan 3719 bin tona linyit üretimi 116,4 bin tondan 624,8 bin tona ve bakır üretimi 5,9 bin tondan 9,9 bin tona yükselmiştir. Buna karşılık aynı yıllar için krom üretimi 183,5 bin tondan 146,7 bin tona ve demir üretimi 239 bin tondan 124,8 bin tona düşmüştür.

Savaş yıllarında kömür üretimi 1942 yılı haricinde artış göstermiştir. 1938 yılında 2 milyon 700 bin ton civarında olan kömür üretimi savaş yıllarında 3 milyon tonu geçmiş ve savaş sonunda 4 milyon tona yaklaşmıştır. Bu üretim artışına rağmen

¹⁵²Tekeli-İlkin, 2014, s.313.

¹⁵³Tekeli-İlkin, 2014, s.316.

kömür fiyatı savaş yıllarında iki kattan fazla artmıştır. Doğal olarak bunu savaşın olağanüstü şartlarına bağlamak doğru olur. Fakat bu artışta savaş yıllarında kömür tüketim oranının üretim oranından fazla olması da etkili olmuştur.

"Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sırasında linyit üretmek zorunda kalmış ve linyit üretimini ilk olarak İstanbul Boğazı'nın kuzeyinde Kilyos- Tarkos gölü arasında uzanan ve 1909'dan beri bilinmekte olan ağaçlı linyit madenleri yataklarında başlamıştır."¹⁵⁴ 1930'lu yılların başından İkinci Dünya Savaşı'na kadar linyit üretimi on kata yakın artmıştır. Aynı artış hızını İkinci Dünya Savaşı yıllarında da yakalamış ve 1938 yılında 116 bin ton olan linyit üretimi 1947 yılında 624 bin tona çıkmıştır.

Tablo20: Başlıca Maden Üretimi (1933-1945) (Bin Ton)

<u>Yıllar</u>	<u>Taş Kömürü</u>	<u>Linyit</u>	<u>Krom</u>	<u>Bakır</u>	<u>Demir</u>
1939	2696	116,4	183,5	5,9	239,0
1940	3019	145,7	169,8	8,9	130,3
1941	3019	160,0	135,7	10,5	59,2
1942	2509	229,2	116,3	8,3	19,0
1943	3165	301,4	154,5	9,7	90,4
1944	3559	390,4	182,1	11,1	90,4
<u>1945</u>	<u>3719</u>	<u>624,8</u>	<u>146,7</u>	<u>9,9</u>	<u>124,8</u>

Kaynak: Bulutay, Tezel, Yıldırım. Aktaran: Acar, s.65.

Savaş boyunca gayri safi milli hâsılanın durumu incelendiğinde aşağıdaki tabloda belli sektörlerde ki değişim gösterilmiştir. Savaş döneminde tarım sektöründe 1945 yılına kadar sürekli bir düşüş yaşanmıştır. 1945 yılından sonra ise değerlerde yavaş yavaş artış görülmektedir. Bu seyir diğer sektörlerde de yaşanmıştır. Sadece konut gelirlerinde savaş boyunca değersel bir artış yaşanmıştır.

Sanayi sektöründe gerçekleşen değişim savaşa rağmen olağanüstü bir dalgalanma şeklinde olmamıştır. Sanayide devletin ağırlığının arttığı dönemde sanayi üretimindeki düşüş, tarım sektöründeki düşüşe bağlı değişiklik göstermiştir. Bu

¹⁵⁴Tekeli-İlkin, 2014, s.348.

değerlendirmede istisna olarak düşüneceğimiz yıl yine 1945 yılıdır. Bu yılda ki düşüş diğer yıllara göre daha fazla olmuştur.

Tablo 21: Üretim Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla (1939-1946)
(1938 yılı üretici fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
1.Tarım	812	786	667	783	687	625	493	736
2.Sanayi	370	332	323	314	307	290	244	307
<i>a. Madencilik</i>	<i>14</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>12</i>	<i>14</i>	<i>16</i>	<i>16</i>	<i>15</i>
<i>b. İmalat sanayi</i>	<i>343</i>	<i>305</i>	<i>296</i>	<i>288</i>	<i>279</i>	<i>258</i>	<i>212</i>	<i>275</i>
<i>c. Elekt. Gaz, su</i>	<i>13</i>	<i>13</i>	<i>13</i>	<i>13</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>16</i>	<i>16</i>
3.İnşaat Sanayi	69	67	51	42	54	50	49	56
4.Ticaret	163	138	130	131	130	119	103	130
5.Ulaştırma ve Hab	100	95	93	106	94	87	90	108
6.Mali Kuruluşlar	28	19	23	14	9	13	16	21
7.Konut Gelirleri	173	179	182	185	187	190	194	200
8.Serb. Mes. Ve Hiz.	106	100	91	95	86	83	72	93
9.Eski İ. Banka Hiz.Mas.	13	11	7	3	5	8	9	8
10.Devlet Hizm.	195	198	79	142	86	123	106	111
11. Toplam (10+11)	2.002	1.904	1.731	1.809	1.641	1.580	1.363	1.760
2.İthalat vergisi	54	27	26	24	23	13	15	20
13.GSYH (12+13)	2.056	1.932	1.757	1.834	1.664	1.593	1.378	1.780
14.Dış Alem Net Fakt.	-2	-5	-4	-2	-2	-2	-2	-4
15. GSMH (14+15)	2.054	1.927	1.753	1.831	1.662	1.591	1.375	1.775

Kaynak: Bulutay-Tezel-Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri**, Ankara:1974. Aktaran; Tekeli-İlkin, 2014, s.418.

Savaş boyunca GSMH'nın en düşük olduğu dönem 1945 yılıdır. 1938 yılı 100'e endekslediğinde "GSMH'nın en düşük değeri 1945 yılında yüzde 73 olduğuna göre milli

gelirin savaş içinde yüzde 23 düştüğünü söyleyebiliriz. Eğer bir büyüme yılı olan 1939'u esas alırsak, savaş döneminde ekonominin küçülme oranı yüzde 36'ya çıkmaktadır."¹⁵⁵

Savaşın genel özeti, Türkiye geçmiş tecrübelerine dayanarak en akılcı yolun savaş dışında kalma olduğunu saptamış ve dış ilişkilerde antlaşmalarla ve savaşa karşı mesafeli tutumu ile savaş dışında kalmıştır. Her ne kadar savaşın dışında kalmış olsa da İkinci Dünya Savaşı'ndan hem toplumsal hem de ekonomik olarak etkilenmiştir. Kuşkusuz bu negatif etkinin savaşa dâhil olunacak duruma göre daha hafif olacağı bir gerçektir.

¹⁵⁵Tekeli-İlkin, 2014, s.419.

III. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SANAYİ KALKINMA POLİTİKALARI VE DIŞ MÜDAHALELERE BAĞIMLILIK SÜRECİ (1945-1950)

3.1.İLK DEVALÜASYON

3.1.1. 1946 Devalüasyonu

Türkiye’de ilk büyük devalüasyon İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 7 Eylül 1946 yılında yapılmıştır. Tepkiyle karşılanılan bu devalüasyonla TL yabancı paralar karşısında %50 üzerinde değer kaybetmiştir. O tarihte 1 dolar 1.26 tl iken 1 dolar 2,8 tl’ye yükselmiştir.

1946 Devalüasyonu beklenmeyen bir adımdı. Hükümet bu adımla birçok kesim tarafından eleştirilmiştir. "Bu çevrelere göre, Savaş yıllarında Türkiye’de enflasyon oranı, ticaret yaptığı ülkelerde ki enflasyonun üstünde gerçekleşmiş olsa da 1944’den itibaren fiyat artışlarının kontrol altına alınması, hatta fiyatlarda düşüş sağlanması sonucu, TL’nin resmi kurunun aşırı değerlenmesi söz konusu değildi. Zaten çok sıkı kambiyo kontrol sistemi altında döviz spekülasyonu, dışarıya döviz kaçıışı gibi sorunların yaşanması beklenmiyordu."¹⁵⁶

"Öte yandan dış ticarete fiyat makasının aleyhe işlemesi sonucu Türkiye'nin rekabet gücünü yitirdiği de söylenemezdi. Türkiye dış ticaretini ikili anlaşmalarla yürütüyordu. Elinde çok büyük ihraç ürünü stoku da yoktu ve bunların pazarlanması gibi bir sorunla karşılaşmamıştı. Savaştan yeni çıkmış ve gıda maddelerinin açığı olan Avrupa ülkelerinde gıda maddelerine karşı güçlü bir talep vardı."¹⁵⁷ İkili anlaşmalarla ülkedeki gıda stokunu yüksek fiyattan dış ülkelere pazarlama imkânı bulunmaktaydı. Böyle bir fırsat varken devalüasyona gidilmesi ister istemez eleştirilmiş ve tepki ile karşılanmıştır.

Yönetilen bu eleştirilere şu cevaplar verilmiştir;

➤ İhraç ürünleri iç fiyatları dünya fiyatlarından yüksektir, bu durum rekabet gücümüzü zayıflatmaktadır.

¹⁵⁶Şahin, s.102.

¹⁵⁷Şahin, s.102.

- Savaş yıllarında stoklarda biriken ihraç ürünlerini daha kolay pazarlamak için devalüasyon gereklidir.
- Savaş yıllarında biriken altın ve döviz rezervlerinin değeri iç piyasada artacak, böylece iç borçlar daha kolay ödenecektir.
- Dış ticaretin serbestleşmesi ile artması beklenen ithalat bu yola kontrol altına alınabilecektir.
- IMF'ye üye olmadan önce döviz kurunu serbestçe belirleme hakkı kullanılmıştır. Üye olduktan sonra %10'u aşan devalüasyonlar için izin alınması gerekmektedir.¹⁵⁸

"Kısaca birinci devalüasyon, döviz sıkıntısının olmadığı bir ortamda yapıldı. Dışalım ve dış satımda serbest piyasa koşullarının işlemesi sürecinde kararlılık sağlamak ve IMF'ye katılmayla kısıtlanacak olan bir yetkinin önceden kullanılması amaçlarına dayanıyordu."¹⁵⁹

Bu devalüasyon köklü bir hükümet değişikliğinden hemen sonra yaşanmıştır. 1946 yılında Saraçoğlu hükümeti yerine Peker hükümetinin kurulması ve yeni hükümette eski bakanlardan hiçbirinin görev almaması bu bahsedilen köklü değişikliğin göstergesi olmuştur. Aslında bu dönüm noktası devletçilik politikasının çöktüğü tarihtir. Yeni hükümet, hemen bir ay sonra, Eylül 1946 da parayı devalüe ederek devletçilik politikasından serbest ekonomiye geçişin ilk sinyallerini vermiştir. Bundan sonraki süreçte dış ticarete duvarlar kalkmaya ve ticari serbestleşmeye başlamıştır.

Kuşkusuz 1946 yılında yapılan devalüasyondan en çok etkilenen alan dış ticaret olmuştur. Devalüasyon ile birlikte yaşanan dönüşüm daha sonraki yıllar için devlet politikalarında değişikliklere neden olmuştur.

3.1.2. Devalüasyonun Üretim ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Devalüasyonda amaç dış ticaret üzerine olduğu için devalüasyon ile birlikte dış ticarete kısmi serbestleşmeye gidildi;

- İthalat kontenjanları,

¹⁵⁸Yakup Kucukkale, "Ders Notları, Dördüncü Bölüm", Yakupkucukkale.Net

¹⁵⁹Kepek-Yentürk, s.119.

- Miktar kısıtlamaları,
- Tavan fiyat uygulamaları kaldırıldı.
- İç tüketim için çok gerekli olan bazı mallar dışındaki malların ihracatı üzerindeki kotalar ve sınırlandırmalar kaldırıldı.
- İki yanlı ticaret ve clearing uygulamalarının azaltılacağı ilan edildi.
- Dış ticaretin serbest bölgelere kaldırılması amaçlandı¹⁶⁰

Devalüasyondan sonra dış ticarete kısmi serbestleşmeyle birlikte dış ticaret dengesine bakıldığında ilk yıl ithalat 223 milyon TL ihracat 432 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret 208 milyon TL fazla vermiştir. Fakat daha sonra ki yıllarda bu dış ticaret fazlası kapanmış ve açık vermeye başlamıştır. 1948 de 219 milyon TL olan açık 1962 yılına gelindiğinde 2.169 milyon TL'ye yükselmiştir.

Tablo 22: Dış Ticaret Verileri (1946-1952)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fazla(+)/Açık(-)	Dış Ticaret Hacmi
1946	223	432	+208	9,6
1947	685	625	-	17,4
1948	770	551	-219	13,9
1949	812	693	-118	16,6
1950	799	737	-62	15,9
1952	1556	1016	-540	19,2

Kaynak: Kepenek, Yentürk; 2005, s.119.

Cumhuriyet tarihi boyunca sıkı bir şekilde uygulanmaya çalışılan dış ticaret dengesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaybolmuş ve bir daha bu denge sağlanamamıştır.

Dış ticaret açığında belirleyici olan dış alımın aşırı derecede artmasıdır. Bu artış "iki önemli nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, savaş sonrası yıllarda özellikle 1950 sonrasında yabancı sermaye ve dış yardımlarla birlikte "alınan" yeni tüketim biçimlerinin tüketim malları istemini körüklemesidir. Genişleyen para ve

¹⁶⁰Yakup Kucukkale, a.g.s.

sermayenin yarattığı gelir artışı, hızlı kentleşme ve dışalımla karşılanan tüketim mallarının talebini arttırdı. İkinci neden, izlenen ekonomik gelişme politikasının dışalım girdi kullanımına dayanmasıdır."¹⁶¹

3.2. YENİ SANAYİ POLİTİKALARI

3.2.1. Rafa Kaldırılan Bir Kalkınma Planı (İvedili Sanayi Planı)

Büyük Buhran'dan sonra Türkiye sanayi bakımından büyük bir çıkış yakalamıştır. Gerek ön hazırlıklar gerek daha sonra uygulamaya konulan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile hem sağlam bir alt yapı hazırlanmış hem de sanayileşme yolunda büyük adımlar atılmıştır. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile planlı sanayileşmede uygulanmaya çalışılan planlar büyük oranda pasif hale getirilmiştir. Her ne kadar savaştan dolayı sanayileşme planları aksamış olsa da savaş boyunca taslak çalışmalarına ara verilmemiştir.

"Saraçoğlu hükümeti, 1944 yılında >Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı'nın < hazırlanmasına karar verdi. Bunun içinde Maliye Bakanı N. E. Sümer, İktisat Bakanı F. Sirmen, Ticaret Bakanı C. Siren, ve Tarım Bakanı Ş. R. Hatipoğlu'na bağlı bakanlıklar arası bir Planlama Komisyonu kuruldu."¹⁶² Bu komisyon aslında eski kadroculardan oluşmaktaydı. Bunlar içinde Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev gibi İktisat Vekâleti'nde görev yapan kimseler vardı. Komisyon, 1945 yılında hazırladıkları planın özeti olan Öz Rapor'u oluşturmuştur.

Savaştan hemen sonra 1945 yılında hazırlanan Öz raporla "özel sektörün, sermaye biriktirebilmek, kredi bulmak, işletmede çağdaş teknikler kullanmak ve toplumsal gerekleri yerine getirmek, rantabl çalışmak ve pazar bulmak koşuluyla sanayi kesiminde geniş iş sahaları bulunabileceği belirtiliyor; fakat mahalli mahiyetli teşebbüslere, küçük ve orta üniteler şeklinde kurulması daha elverişli olan tesislere yönelmesi isteniyordu."¹⁶³

¹⁶¹Kepenek, Yentürk, s.119-120.

¹⁶²İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Yayıncılık, 2009, s.1.

¹⁶³Tezel, s.285.

Hazırlanan plan başlıca dört kısım çalışmadan meydana geliyordu:¹⁶⁴

1. Türk sanayinin, savaş zamanında barış zamanına devreden ve barış zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili genel problemler hakkında rapor.

2. Bu raporun teknik kısımlarının özeti ile jepolitik mahiyetteki umumi görüşleri ihtiva eden >Öz Rapor<

3. Ele alınan konuların önemli bin bölümünü teşkil eden Sümerbank ve Etibank'a ait projeler veya ön projeler

4. Uygulamayı temin maksadıyla, planlama ile ilgili kuruluşlar arasında imzalanan protokoller

Daha önceki planlara göre çok daha iddialı olan bu taslakta "Türkiye'ye ithal edilen her şeyi yurt içinde üretmek isteği şeklinde açığa vurulan bir öz yeterlilik anlayışını yansıtmaktadır... 1944 yılında merkezi bütçe gelirlerinin 900 milyon TL, Türkiye'nin mal ihracatı gelirinin de 300 milyon TL yöresinde olduğu düşünülürse, taslağın 1.345 milyon TL'lik bir harcamadan söz etmesi, Türkiye'nin o günkü koşullarına göre çok büyük hedefler seçildiğini göstermekteydi."¹⁶⁵ Böyle bir maliyet içinde yatırımların yapılması savaş boyu biriken döviz ve altın stokunun varlığından kaynaklanmaktadır.

Geniş bir şekilde üzerinde çalışılan ve çok büyük hedefleri kapsayan, ayrıca maliyeti ile de dikkat çeken bu planda adı geçen sektörler şunlardır:

- Tekstil Sanayi
- Kağıt Sanayi
- Yapı Malzemeleri Sanayi
- Kimya Sanayi
- Makine. Madeni eşya ve malzemeleri sanayi
- Madencilik
- Elektrik Santralleri ve Dağıtım Ağları

Bu taslak plan, sürekli daraltılmış veya maliyetler minimize edilmeye çalışılmıştır. En son "Ekonomi bakanlığı geniş kapsamlı çalışmadaki projeler arasında

¹⁶⁴Tekeli, İlkin, Savaş sonrası ortam. 2009, s.2.

¹⁶⁵Tezel, s.288.

Sümerbank'ın ve Etibank'ın öncelikle uygulaması istenilenleri seçerek bir daraltılmış plan hazırladı ve bunu Haziran 1945'te başbakanlığa sundu. Projelerin uygulanması için hükümetin gerekli kararı almasını istedi. Bakanlar Kurulu 2 Ağustos 1945'te Sümerbank ve Etibank tarafından beş yılda uygulanacak bu *İvedili Planı* kabul etti."¹⁶⁶

"1946 İvedili Sanayi Planı, 1930'lu yıllarda hazırlanan Devletçi sanayi planlarının devamı niteliğindedir. Bu plan ile sanayileşme hamlesine kalınan yerden devam edilmek istenmiştir. Üretim hedefleri on yıllık tüketim kalıplarına göre hazırlanmıştı. Bu plan ile beş yıl sonunda, Türkiye'nin tekstil ürünleri, kağıt çimento, demir-çelik ürünleri temel mallarda ve bazı ara giderlerde büyük ölçüde kendi kendine yeterli hale gelmesi hedeflenmiştir."¹⁶⁷

Bu ivedili plan içinde Sümerbank sorumluluğunda kimya sanayi, toprak ürünleri sanayi, kâğıt sanayi, tekstil sanayi, makine sanayi ve demir çelik sanayi bulunmaktadır. Daha önce geniş plan kapsamında bulunan Asbet Çimento Fabrikası, tekstil sanayide Basma Tesisi, yün iplik fabrikasındaki iş sayısının artırılması ve Özel Çelik Fabrikası plandan çıkarılmıştır.

Etibank sorumluluğunda ise Madencilik (Temel metaller) ve Elektrik Enerjisi planları bulunmaktaydı. Elektrik enerjisi kapsamında planlanan Sarıyer Santrali, Çağlayık Santrali Ve Kadıncık Santrali geniş taslakta bulunmayıp daha sonra ivedili plan ile yapılması planlanan alanlara dâhil edilmiştir.

İvedili Sanayi Planı kapsamında tekstil sanayinde planlar gerçekleştiği takdirde iplik üretimi, pamuklu dokuma, yün ipliği, yünlü kumaş ve kendir ürünlerinde ithalatımız çok büyük oranda düşmesi planlanmıştır. Aynı şekilde kâğıt sanayinin kurulacak tesislerle büyük oranda ithalatı azalacaktı.

İplik üretiminde Bakırköy, İzmir ve Konya Ereğli fabrikalarındaki mevcut üretimin artırılması ve yeni üretim alanlarının açılması ile 5600 tonluk ek üretim artışı sağlanacaktı. Türkiye'nin pamuk ipliği gereksinimi 1947-1950 yılları arası yılda ortalama 15 bin ton olduğu düşünüldüğünde, mevcut üretim 7 bin ton üzerine 5600 tonluk iplik üretimi ile ithalatımız 1950'de %15'e düşecekti.¹⁶⁸

¹⁶⁶Tezel, s.293.

¹⁶⁷Şahin, s.100.

¹⁶⁸Miktar Ve Oranlar İçin Tezel, s.297.

Yün İpliği alanında İvedili Sanayi Planı'nın uygulanması durumunda 1947-1950 arasında yılda 3900 tonu bulacağı sanılan yün ipliği gereksinimine karşılık Türkiye'de 1947 sonundaki kurulu üretim kapasitesi, 1750 tonu devlet sektöründe olmak üzere 2400 tondur. Sürdürülmekte olan projelerle buna 1300 tonluk bir kapasite eklenecek ve Türkiye yün ipliğinde büyük ölçüde kendine yeterli bir hale gelecekti. Aynı şekilde yünlü kumaş alanında planlanan projelerin gerçekleşmesi halinde yünlü kumaş ithalatına ihtiyaç kalmayacaktı.¹⁶⁹

Sümerbank, Etibank ve diğer sorumlu kuruluşların üzerlerine düşen görevleri yerine getirmesi için maliyet tespiti ve tedariki yapılması gerekiyordu. "Nihai protokoller 08.03.1946'da tamamlandığında, Etibank ve Sümerbank'ın yatırımlarının portresi 300 milyon TL kadar tahmin ediliyordu. Çeşitli heyetlerin yaptığı temaslar sonucu, bu rakamın 24.12.1946'da 697 milyon TL'ye çıkabileceği anlaşıldı."¹⁷⁰

"Sömürge haline gelmeden milli kalkınmayı engelleyecek her türlü etkiden korunmak, İvedili Sanayi Planı'nın temel hedefleri arasındadır. Bu amaçla plan hazırlanırken bir taraftan yurt dışı genel konjonktür diğer taraftan ülkenin iktisadi koşulları göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle bu planda ülkenin bir bütün halinde ve bölgesel dengesizliklere yol açmadan ilerlemesini sağlamak için tarım ve sanayinin birlikte geliştirilmesi hedeflenmektedir."¹⁷¹

3.2.1.2. İvedili Sanayi Planı'nın Pasif Hale Gelmesi

İkinci Dünya Savaşı dâhil savaştan sonra yapılan çalışmalarla iyice şekillenen İvedili Sanayi Planı değişen birçok parametre ile pasif hale gelmiştir. Bu parametrelerden ilki istikrarsız maliyet hesaplamalarıdır. 1946 yılının sonlarında 300 milyon TL doğrudan 600 milyon TL dolaylı hesaplanan maliyetle plan daha tasarruflu bir planın kapısını aralamıştır.

Planı pasif hale getiren maliyetin büyüklüğünün yanı sıra değişen devlet politikası olmuştur. 1946 yılının Ağustos ayında planı oluşturan Saraçoğlu hükümeti görevi Peker hükümetine devretmiştir. Daha sonra ki süreçte daha liberal politikalar

¹⁶⁹Tezel, s.297.

¹⁷⁰Tekeli, İlkın, Savaş sonrası ortam. 2009, s.4.

¹⁷¹İsmail Cem Ay, "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri:1946 İvedili Sanayi planı ve 1947 Türkiye İktisadi. Kalkınma Planı Karşılaştırmalı Analizi", **İstanbul Gelişim Üniversitesi**. s.159.

üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Saka Hükümeti'nin ilk olarak kadrocuların yaptığı İvedili Sanayi Planı için ödenek durdurma kararı almıştır. Daha sonra yeniden gözden geçirilme adı altında plan iade edilmiştir. Bu olaydan sonra "Şubat 1947'de, Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığında, devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden Türk Ekonomi Kurumu üyelerinde oluşturulan bir kurulu, değişen siyasi konjüktüre uygun yeni bir İktisadi Kalkınma Planı hazırlamakla görevlendirdi."¹⁷²

Bu görevlendirme, İvedili Sanayi Planı'nın artık uygulama şansı bulamayacağına kanıtı olmuştur. Çünkü kurulun amacındaki "*değişen siyasi konjüktür*" ifadesi devletçilik anlayışı yerine liberal politikalarla desteklenecek yeni bir düzeni tanımlamaktadır. Bu düzene dış müdahaleler eklenince artık yeni bir planlama anlayışı meydana gelmektedir.

İvedili Sanayi Planı'nın ikamesinin oluşmasında etkili olan ana faktör, bu plan için Avrupa Kalkınma Programı kapsamında istenilen 615 milyon dolar yardımın reddedilmesi olmuştur. Plan için istenilen bu tutarı incelemek için Türkiye'ye gelen ABD uzmanları, devletçilik politikalarının ağır basmasından dolayı planı kabul etmemişlerdir. Bu sonuç önce hükümetin değişmesine sonrasında ikame bir plan hazırlanmasına yol açmıştır.

Bu dönemde asıl siyasi çelişki bir muhalefet partisi olarak güçlenmeye başlayan Demokrat Parti'ye hamle olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin ortaya koyduğu tavır olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra egemen sınıfların DP ve CHP'ye baskıcı tutum ve telkinleri, DP iktidarından korkan CHP hükümetinin köklü değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Bu da çoğu kez anlam verilmeyen politikaların kendine yer bulmasını sağlamıştır.

"Savaş sonunda 250 milyon dolarlık, yani 1946 ithalat hacminin iki mislinden daha fazla bir döviz rezerviyle giren ve 1946 yılında da 100 milyon dolara yakın bir dış ticaret fazlası veren Türkiye'nin, hiçbir ekonomik mantığa dayanmadığı halde yoğun bir dış yardım arama çabasına girmesi, önce Truman Doktrini, sonra da Marshall planı

¹⁷²Tezel, s.295.

çerçevesinde yardım almaya başlaması" bu siyasi çelişkinin sonucu olarak yorumlanabilir.¹⁷³

"Türkiye'nin Batı Bloğu ile özellikle bu dönemde batının lideri konumunda olan ABD ile ilişkilerinin yoğunlaşması sonucu Marshall yardım Programı uygulamaları çerçevesinde Türkiye uzmanların devletçi, müdahaleci iktisat politikasını eleştirmeleri ve bir takım telkin ve önerilerde bulunmaları Hükümeti iktisat politikası değişikliğine sevk etmiştir. Türkiye'nin Marshall Yardım programına alınması ve dış kaynak kullanılabilmesi için Devletçilikten vazgeçilmesi ve ekonomide liberalleşmeye gitmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir."¹⁷⁴

Bu şartlar altında hükümetin ağır sanayi planlarını dış baskılara karşı sürdürmesi ve devletçilik politikalarını sürdürmesi mümkün değildi. Yeni planda ağır sanayi hamlelerinden vazgeçilecek ve hükümetin istediği dış desteği alabilmesi için gerekli olan alanlara yönelik planlar oluşturulacaktı. Bu kapsamda tarım sektörü ve alt yapı çalışmaları ağırlıklı bir plan oluşturulmuştur.

3.2.2. 1947 Vaner Planı

3.2.2.1 Planın Genel Özellikleri

Hükümet devletçilik politikalarıyla İvedili Sanayi Planı'nı uygulayamayacağını anlayınca yeni bir plan için Ekonomi Bakanlığı baş danışmanı Süleyman Vaner başkanlığında bir kurul oluşturmuştu. Bu kurul Vaner Planı adı altında yeni bir iktisadi kalkınma planı hazırlamıştır.

"1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (TİKP), 1930'lu yıllarda hazırlanan sanayi planlarının aksine, nispeten daha dengeli bir büyüme öngörmekteydi. Burada özellikle tarımın geri kalmış yapısını iyileştirerek, tarımı ekonomideki diğer sektörler ile bütünleştirmek amaçlanmıştır. Planın uygulaması ile ödemeler bilançosu arasında bağlantı kurulmuştur."¹⁷⁵

Bu planda bir sektör seçilecek ve bu sektörde uzmanlaşmaya yönelik çalışmalar yapılacaktı. Başka sektörlerle yapılacak yatırımlar ise sadece seçilen sektöre

¹⁷³Boratav, s.99.

¹⁷⁴Şahin, s.99.

¹⁷⁵Ay, s.164.

destek verecek şekilde oluşturulacaktı. Söz konusu öncü sektör tarım sektörü seçilmiş ve yatırımlar bu döngüde planlanmıştır.

Plan bu yüzden tamamı ile tarım sektörü etrafında kurgulanmıştır. Tarım sektörü dışında plan kapsamına giren sektörlerde ya tarımı destekleyici ya da ülke inşasında alt yapı üstüne oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu adımlarda yine tarım sektörü için destekleyici olmaktadır. "Tarım ve ulaştırma sektörleri planın ön gördüğü yaklaşık 4 milyar TL'lik yatırımda, büyük bir paya sahipti. İmalat sanayinde ağırlıklı pamuk, yün ve kenevir gibi tarımsal ürünleri kullanacak projeler verilmişti."¹⁷⁶

Bu anlamda 1948-1952 arasında tarım ürünlerinde ekim sahasının %10 artırılması, üretimin ise %15 civarı artırılması hedeflenmiştir. Bu hedeflerin gerçekleşmesinde gerekli makine ve alet için 1948 yılında 1000, 1949 yılı için 550, 1950 yılı için 550, 1951 yılı için 500 ve 1952 yılı için 500 adet olmak üzere toplam 3100 yeni traktör alınması planlanmıştır. Bununla birlikte 3350 biçerdöver alınması ve her yıl 50000 artırılarak 5 yıl için toplamda 250000 pulluk yapılması öngörülmüştür.

Yurt içi gübre ihtiyacı için Sentetik Amonyak Ve Azot Mürekkebatı Fabrikası'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Fabrikanın kapasitesine göre yılda 23000 ton amonyum nitrat, 6.000 kesif asit nitrat ve 3.000 üre hesaplanmıştır.

Daha önceki planda sanayi alanında birçok faktör üzerinden yatırım yapılması düşünülürken bu planda sadece tekstil sanayi ile ilgili pamuk ipliği, pamuk dokuma, rayon, keten ve kendir sanayi ile ilgili yatırımlar düşünülmüştür. Tekstil sanayi dışında ise tütün, şeker sanayi ve sentetik amonyak-azot mürekkebatı üzerine çalışmalara yer verilmiştir. Kısacası sanayi, tarımı destekleyici alanlarla ilgili kıt bir döngüde bırakılmak istenmiştir.

1947 planının ihracat ve ithalat tahminleri göz önüne alındığında planda hangi ürünlerde dışa bağımlı hangi ürünlerde güçlü olacağımızın tahminleri görülebilir. Şöyle ki; plan kapsamında ihraç edilmek istenen ve planla birlikte ihracatı artırılmak istenen ürünler; hububat, bakliyat, yağlı tohumlar, küspeler, etler, süt, peynir, balık, balık konservesi, meyveler, şarap, tütün, orman mahsulleri, afyon, pamuk, yün, kıl, tiftik, ipek, keten, kendir, deriler, bağırsak, bakır, krom, kömür, tuz ve diğer madenlerdir. Bunun yanında ithal edilecek ürünler ise kara, hava, deniz taşıtları ve makineleri,

¹⁷⁶Tezel, s.299.

akaryakıtlar, sağlık ürünleri ve ilaçlar, kimyevi maddeler, patlayıcı maddeler, lastik, kâğıt, suni gübre, kahve, şeker, kakao, çay, kereste ve odun ürünleridir. Bu tablodan çıkan sonuç nettir. Tarımda gelişmiş fakat sanayide özellikle ağır sanayide geri kalmış dışa bağımlı bir ülke. Başka bir ifade ile katma değeri düşük ürün üret ve ihraç et; katma değeri yüksek ürünü ithal et.

Toplam yatırım içinde kaynağın yüzde 16'sı tarım, yüzde 4,2'si büyük su işleri ve yüzde 43,7'si ulaştırma olmak üzere yatırımın yüzde 65'i bu sektörlerle ayrılmıştır. Bu da Vaner Planı'nın daha önceki sanayi planlarına göre çok daha farklı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Yine bir bütün halinde tarımdan sanayiye, alt yapıdan ulaştırmaya birçok sektörü aynı proje kapsamında bulundurması bu planı farklı kılan başka bir göstergedir.

Tablo 23 : Vaner Planı Yatırım Miktarları (Bin TL)

<u>Sektör</u>	<u>İç Ödeme</u>	<u>Dış Ödeme</u>	<u>Toplam</u>	<u>Yüzde (%)</u>
Tarım	332.000	280.000	612.000	16,4
Ulaşım	848.000	779.000	1.628.000	43,7
Büyük Su İşleri	142.659	12.341	155.000	4,2
Enerji	270.200	327.200	597.400	16,0
Demir Çelik	35.000	93.290	128.290	3,4
Çimento	12.000	11.000	23.000	0,6
Maden	34.950	24.800	59.750	1,6
Sanayi	237.317	287.705	525.022	14,1
<u>Toplam</u>	<u>1.912.981</u>	<u>1.815.836</u>	<u>3.728.817</u>	<u>100,0</u>

Kaynak; Tekeli-İlkin, 2009, s.22.

Bu planı diğer planlardan farklı kılan başka bir faktörde "Vaner Planı'nın hem global hem sektörel olarak milli gelir artış hızı hedefleri belirtmesiydi. Çalışma, büyüme hızı kavramını kullanmış olan ilk Türk planıydı. 1948-1952 arasında sabit fiyatlarla %6,5 tarımda, %14,8 sanayide, %10,2 ticaret sektöründe, %1,2 diğer hizmetlerde, %5,5

mesken gelirlerinde, ekonominin bütününde ise %8,0 oranında yıllık büyüme hızı öngörülmekteydi."¹⁷⁷

Planda önemli bir yere sahip ulaşım sektörü maliyet bakımında en büyük paya sahip olmuştur. Ulaşım sektörünün gelişmesi açısından 20000 kilometrelik kara yolu ağının her dönem hizmet verecek şekilde yapılması planlanmıştır. Bunun yanında 1600 kilometrelik demir yolu ve 500 lokomotif, 200 yolcu ve 10000 yük vagonu alınması planlanmıştır. Bu planda şose ve köprüler için 262 milyon TL bir harcama öngörülürken, demir yolları için 1 milyar 65 milyon TL ile kara yollarının dört misline yakın bir yatırım programlanmıştır.¹⁷⁸ Ulaştırma sektörünün bu derece önem kazanmasının sebebi öncü sektör seçilen tarım sektörü için gerekli taşıma kolaylığının sağlanması olmuştur. Bu şekilde tarım ürünleri hem iç hem dış piyasada daha kolay ve ucuz maliyetle pazarlanma imkânı bulacaktı.

1947 Planı kapsamında tüm yatırımlar için gerekli olan kaynak 3.7 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Bu maliyetin yarısının iç kaynaklardan diğer yarısının ise dış yardımlardan karşılanması umulmaktaydı. Plan için yüzde ellilik kısım iç kaynağa göre ayarlanmışsa da; bu iç kaynak dış kaynakların sağlanmasına göre oluşacaktı. Yani dış kaynağın sağlanamaması bu planın uygulama şansını zora sokmaktaydı.

1945 yılından itibaren yönetime gelen istikrarsız hükümetler mevcut döviz, altın ve maden stokuna rağmen dış yardımlara bel bağlamış, devamında istenilen dış yardımları alamamış ve zamanla eriyen kaynaklarla ne istenilen yatırımları yapmış ne de dış yardımlardan istediği desteği bulmuştur. Bu şekilde ilerleyen süreçte hükümet 1947 Vaner Planı'nı hazırlatmasına rağmen açıklayamamıştır.

3.2.2.2. Planın Uygulanması

Plan için öncelikli olan sektör tarım olduğu için uygulamada tarım sektöründe ekim sahasının genişlemesi, üretim hacminin artırılması ve makineleşme için gerekli araç gereç donanımının artırılması istenmiştir. Planın gerçekleşmemesine rağmen plan dâhilinde tarım sektöründe ulaşılmak istenilen hedefler 1952 yılına kadar kısmen gerçekleşmiştir.

¹⁷⁷Tezel, s.300.

¹⁷⁸Tekeli, İlkın, Savaş sonrası ortam. 2009, s.20.

Planda belirtilen hedeflerden uygulama şansı bulan en dikkat çekici faktör traktör alımı olmuştur. "1948-1952 döneminde 3700 traktör alınması öngörülmüştür. Hâlbuki Türkiye'de 1948 yılında 1756 olan traktör sayısı 1952 yılında 31.415'e çıkarak 29.659 traktörlük bir artış göstermiştir. Aynı dönemde Türkiye'deki pulluk sayısı 200.000 artarak planın öngörüsü olan 250.000 mertebesine yaklaşmıştır. Biçerdöverlerin artışı da 2954 olarak plan öngörüsü olan 3350'ye yakın kalmıştır."¹⁷⁹

"Pamukta 1952'de gerçekleşmesi öngörülen 360.00 ha ekim sahası uygulamada çok aşılmış ve 675.00 ha ulaşılmıştır. Yağlı tohumların 390.000 ton olan üretim hedefi ise 480.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Planın hayvancılık sektörleri ile ilgili hedeflerinin ise, genellikle altında kalmıştır. Deniz ürünlerinde ise plandaki ön görülerin hiçbiri gerçekleşmemiştir denebilir."¹⁸⁰

Sanayi sektöründe makro ölçekli hedefler plandaki gibi gerçekleşmemiştir. Ayrıca planın dış yardım alma amaçlı oluşumuna rağmen istenilen dış destek de sağlanamamıştır. Sonuç itibariyle hem hedefler hem de elde edilmek istenilen yardımlar bakımından Vaner Planı'nda tarım sektörü dışında istenilen amaçlara ulaşılamamıştır.

3.2.3. İvedili Sanayi Planı ve Vaner Planı ile İlgili Çıkarım

Her iki plan birbirinin peşi sıra hazırlanmış planlar olmasına rağmen aralarında hem iktisadi politika hem de uygulanma alanları olarak büyük farklılıklar vardır.

"1946 planı >kendinden önce başarıyla uygulanan BBYSP ve İBYSP 'nın bir devamı niteliğinde olup< hemen savaş sonrasında yapılacak iktisadi hamle için hazırlanmış, büyük oranda iç kaynaklara dayalı, sanayi öncelikli ve temelde öz güveni yansıtan "kendine yeterliliği" prensip edinmiş bir plan anlayışı olmasına rağmen, Vaner Planı önceki sanayi planlarının aksine temelde yabancı kaynaklara dayalı, tarım öncülüğünde kalkınmayı amaç edinmiş, ihracatın özendirildiği bir plandır."¹⁸¹

İvedili Sanayi Planı'nda önceki planlar gibi devletçi politikalar ışığında hareket edilmiş; fakat Vaner Planı liberal rüzgârların estiği bir ortama uyarlanarak oluşturulmuştur. Bu ortamı oluşturan ise Türkiye'nin savaş sonrası oluşan iki farklı

¹⁷⁹Tekeli, İlkin, Savaş sonrası ortam. 2009, s.25.

¹⁸⁰Tekeli, İlkin, Savaş sonrası ortam. 2009, s.25.

¹⁸¹Ay, s.168.

kutuptan (ABD-Rusya), ABD'ye yakınlaşması olmuştur. Bu yakınlaşma, ABD'den alınması umut edilen dış yardımların hevesi ile İvedili Sanayi Planı'ndan hemen sonra oluşmasına rağmen çok farklı bir boyutta olmuştur.

İvedili Sanayi Planı'nın oluşan yeni şartlar ve yüksek maliyetlerden dolayı uygulanmamasından sonra, ikame olarak Vaner Planı'nın devreye sokulmasına ve rasyonel kararlarla yeni bir yol çizilmesine rağmen Vaner Planı da başarı sağlayamamış ve istenilen dış yardımlar da alınamamıştır.

1947 Vaner Planı "resmen uygulanmaya konmamasına rağmen bu plan, devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık kesinlikle gündem dışı olduğunun kanıtlayan bir belge olarak görülmelidir."¹⁸²

3.3.DIŞ MÜDAHALELERE BAĞIMLILIK SÜRECİ

3.3.1. Savaş Sonrası Dış İlişkilerde Denge

İkinci Dünya Savaşı zamanında ABD üretimini olağanüstü şekilde artırmıştır. Bu üretimini ülke içinde eritme imkânı bulamamaktaydı. ABD ihracatını arttırıp üretimini dışa pazarlamadığı sürece yeni üretim alanına geçemeyecek ve bu da işsizlik ve ekonominin tıkanması neden olacaktı. Dış ticarete savaş dolayısıyla çok kötü bir tablo mevcuttu. Bu yüzden ABD savaştan yıpranmış çıkan ülkelerin ekonomileri için yardımlarda ve telkinlerde bulunmaya başlamıştır.

Bunun ilk aşaması olarak "İkinci Dünya Savaşı bitmeden, 44 ülkenin temsilcisinin katıldığı bir iktisadi konferans A.B.D. De Bretton Woods şehrinde toplandı. Temmuz 1944'de imzalanan Bretton Woods anlaşmasıyla, Uluslar arası para fonu (IMF) ile Dünya Bankasının kurulması kabul edildi... Bu tarihten sonra ülkeler paralarını Dolar'a göre tanımladılar. Böylece Dünya ekonomisinde A.B.D'nin yani doların egemenliği kurulmuş oldu. Bu aşamadan itibaren Türkiye dış ekonomik ilişkilerinde A.B.D. Kaynaklı telkin ve isteklere uygun yeni düzenlemelere gitmek durumunda kalmıştır."¹⁸³

¹⁸²Boratav, s.98.

¹⁸³Tokgöz, s.74.

Türkiye'yi ABD taraflı politika izlemeye iten süreç İkinci Dünya Savaşı'nın hemen bittiği yıllara rastlamaktadır. "11 Şubat 1945'de Yalta'da yapılan ve hemen ardından 17 Temmuz 1945'de Postham'da yapılan konferanslar sonrasında dünya yeniden paylaşılmıştır. Ülkeler ya komünizm temsilcisi SSCB'nin yanında ya da liberalizm temsilcisi ABD'nin yanında yer almışlardır. Türkiye tercihini ABD öncülüğündeki liberal demokrasi tarafında kullanmış ve politikalarını bu çerçevede belirlemeye başlamıştır."¹⁸⁴

Türkiye'nin Amerika ilişkilerinin iyice kabullenip benimsemesi Amerikan Missouri gemisinin ülkeye ziyareti ile iyice pekişmiştir. Bu ziyaret hem devlet nezdinde hem de basın gözünde Amerika rüyasının bir ışığı gibiydi. Bu ziyaret bazı yazı ve gazetelerde şu şekilde yer bulmuştur:

*Amerika bugün yeryüzünün en kuvvetli bir milletidir. Fakat bu kuvvet: barışın adaletin ve milletler arası eşitlik hakkını kurup yaşatmak isteyen temiz bir idealin emrindedir.*¹⁸⁵

*Amerika Birleşik Devletleri yeryüzünde hak, adale, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan büyük devlettir.*¹⁸⁶

Savaş sonrası dönemde Türkiye tercih ettiği bu yolda kendine yer bulabilmek için "tarafsızlık siyasetinden hızla uzaklaşacaktır. Birleşmiş Milletlerin kurulması için yapılacak konferansa katılmak için >mihver devletlerine< savaş ilan etmek ön koşul haline gelince, Türkiye 23.02.1945'te savaş kararı alarak, 26.06.1945'te BM anlaşmasını imzalayan 51 ülke arasında yer aldı."¹⁸⁷ İşte Türkiye'nin uluslararası yeni konumunun ilk etkisi 1946 devalüasyonu olmuştur.

Türkiye'nin bu konumunda en önemli etken "Stalin'in yorgun Batı dünyası karşısında Doğu Avrupa'yı ele geçirdikten sonra 1945 Aralık ayında Kars ve Ardahan'ı

¹⁸⁴Ay, s.151.

¹⁸⁵Cumhuriyet gazetesi, 5 Nisan 1946. Aktaran;Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk- Amerikan ilişkileri (1945-1950)", Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt.5, S. 2, (2004), s.212.

¹⁸⁶Akşam gazetesi, 5 Nisan 1946. Aktaran Güler, s.212.

¹⁸⁷Nadir Nadi, Perde Aralığında, İstanbul: 1964, s.188. Aktaran; İlhan Tekeli, II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan Ve Programları, s.292.

istemesi olmuştur. Ayrıca 17 Ağustos 1946'da Boğazlar statüsünün yeniden görüşülmesini istemiştir."¹⁸⁸

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış ilişkilere bağlı olarak devletçilik ekolü gücünü kaybetmekte ve hem ticari hem ekonomik serbestleşmeye gitmekteydi. Bunun için de gerekli alt yapı, savaştan sonra hızlı bir şekilde uygulanmaya çalışıldı. Dış ülkelerin telkinleri yaptırıcı olmakla beraber iki savaş arası dönemde uygulanmaya çalışılan devlet eli ile sanayileşme ve kendi kendine yetebilen, kendi üretimini dış bağımlılık olmadan yapma ideolojisi de ortadan kalkmaya başlamıştır.

Bu süreçte etkili olan faktörler 1946 devalüasyonu, büyük sermaye çevrelerine verilen tavizler, dış ticarete açık, dış yardımlara bağımlılık ve dış müdahalelere açık bir yönetimdir.

3.3.2. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları

Amerika Birleşik Devletleri'nin amacı savaş sonrası şişmiş üretimini dış dünyada eritip yeni üretim alanları oluşturmak ve dünya dengesinde Rusya ile olan soğuk mücadelede lehine bir blok oluşturmak ve güç sahibi olmaktı. Bu amacını "ABD Dışişleri bakanlığı müsteşarı Dean ACHESON ünlü bir konuşmasında şöyle açıklamaktadır."¹⁸⁹

A.B.D'nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında çok büyük bir bağ vardı. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer "zor durumdaki" ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine ekonomik olarak yeterli hale gelmeden, A.B.D. İçin uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamaz. Acilen çözülmesi gereken sorun, 16 milyarlık ihracat ile 8 milyarlık ithalat arasındaki farkı kapatmaktır. Amerika acilen, İthalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi artırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıdır.

Bu amaç doğrultusunda Amerika hareket ederken İngiltere'nin kendini pasif konuma geçirip artık Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve maddi yardımı keseceğini

¹⁸⁸Tokgöz, s.77.

¹⁸⁹Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı Ve Uygulanışıyla Marshall Planı", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, s.278.

açıklaması, ABD'nin başından itibaren sergilemiş olduğu tavırda büyük değişiklik yaşatmıştır. Çünkü İngiltere'nin kendini pasif duruma koyması özellikle Yunanistan'daki solcu kesimin yönetime geçip Rusya bloğuna kayması riskini doğurmuştur. ABD'nin Avrupa ve Orta Doğu politikalarını sekteye uğratacak bu değişimlere karşı ABD başkanı Truman, İngiltere'nin yapacağı yardımları üstlenmeye karar vermiştir.

ABD başkanı Truman bu yardımlar için Senato ve Temsilciler meclisinde 12 Mart 1947 yılında yaptığı konuşmada Yunanistan ve Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayıp, bu iki ülkeye yardımın gerekliliğini savunmuştur. Daha sonra *Truman Doktrini* olarak anılacak bu konuşmada Truman senato ve temsilciler meclisinden 3 istekte bulundu. Bu istekler:¹⁹⁰

1. Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla 30 Haziran 1948'e kadar geçerli olmak şartıyla 400 milyon dolar bütçe
2. Yunanistan ve Türkiye'ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi,
3. Seçilecek Türk ve Yunan personelinin Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitilmesiydi.

Bu kongreden sonra Truman'ın istediği 400 milyon dolarlık yardım Yunanistan'a 300 milyon dolar, Türkiye'ye ise 100 milyon dolar şeklinde paylaştırılmıştır. Bu paylaşım 22 Nisan 1947 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nden daha önce belli tutarlarda yardım talep etmiştir. 1945 yılında talep edilen 500 milyon dolar kredi ülkenin mevcut döviz ve altın stokundan dolayı reddedilmiştir. Hemen bir yıl sonra yine aynı tutarda kredi talep edilmiştir. Bu krediye cevap olarak sadece 25 milyon dolar yardım yapılacağı bildirilmiştir. Savaşın hemen ardından sıcak bir liman olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye istediği yardımı alamamıştır. Şimdi ise İngiltere'nin dış dengelerde kendini soyutlaması üzerine ortaya çıkacak bir Rusya hegemonyasına karşı ABD, Yunanistan ile birlikte Türkiye'yi de ciddi anlamda destekleme kararı almıştır.

Bu doktrin kapsamında 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye'ye yapılacak yardım hakkında antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmanın bazı maddeleri dikkat çekicidir. Bu maddeler kapsamında yapılan yardımlar başka amaçlarla

¹⁹⁰Bariş Ertem, "Türkiye -Abd İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Yardımları", **Balıkkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12 S.21, (Haziran 2009), s.387.

kullanılmayacak, aksi durumda yardımın kesileceği belirtilmiştir. Yine devamındaki maddede yapılan malzeme yardımlarının mülkiyeti Türkiye'ye ait olmayacaktı. Bu şekilde "ABD hükümetinin bilgisi ve onayı olmadan yardımı amacı dışında kullanması ve yardımı üçüncü bir ülkeye devretmesi yasaklanmıştır. Yardımın nasıl kullanılacağı konusunda yardım ve amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının denetimi için her iki ülkeye Amerikan askeri ve sivil personeli gönderilmesine karar verilmiştir."¹⁹¹

Söz konusu anlaşma gereği Türkiye'ye yapılacak 100 milyon dolarlık yardımın kullanımını kara kuvvetleri, hava kuvvetleri, deniz kuvvetleri, mühimmat takviyesi ve otoyolları geliştirilmesi şeklinde olacaktır.

Bu askeri yardım Türkiye savunma harcaması için oldukça yetersiz olmakla beraber alınan makine ve teçhizatın bakım ve yedek parçası için yine ABD'ye bağımlı kalınmıştır. Bu konuda yapılan yardımın gerçekten yeterliliği ve ülke menfaatlerine yönelik olduğu düşündürücüdür. Bununla ilgili Amerikalı bir yetkili şu ifadeleri kullanmıştır:

*(Amerikan Yardımı) Türk ordusunun küçük bir kısmını, küçük bir hava kuvvetinin teçhizini ve az miktarda deniz teçhizatı ve üs malzemesi kapsamaktadır. Oysa tam bir donanım için 3 milyar, belki de 4-5 milyar dolar gerekecekti.*¹⁹²

"Truman doktrini ile savaş sonrası dönem için öngörülen uluslararası örgütlenme, önemli bir değişiklik geçiriyordu. Birleşmiş Milletler ikinci plana itiliyordu. ABD'nin Truman doktriniyle kendi kendine üzerine aldığı hür ülkelerin korunması görevi için, Birleşmiş Milletler uygun bir kuruluş değildi. Bu görev için yeni Uluslar arası örgütler kurulmalıydı. Soğuk savaşın koşulları içinde bu kuruluşlar Marshall planı ve onun aracı olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi (OOEC) ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO) olarak ortaya çıktı."¹⁹³

Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'nın savaş sonrası bozulan düzenini sağlamak amaçlı birçok yardım girişiminde bulunmuş olsa da istenilen başarı sağlanamamıştır. "Batı Avrupa'nın yardımlarla gelişemeyeceğini anlayan Amerika hükümeti ise, bu amaç doğrultusunda değişik bir yöntem uygulamaya karar vermiştir.

¹⁹¹Güler, s.216.

¹⁹²Güler, s.219.

¹⁹³Mehmet Gönübol, "Dış Ve İç Etkenler Açısından Nato Ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.43, (Eylül 1971), s.40-41. Aktaran; Tekeli, a.g.m. s.293.

Amerika hükümetinin dışişleri bakanı George Marshall Harvard Üniversitesinde 5 Haziran 1947 tarihli nutkunda yeni yöntemini açıklamıştır."¹⁹⁴

Avrupa ülkeleri bu yöntemle kendi aralarında ekonomik birlik kuracak Amerika ise bu birliğe maddi destek sağlayacaktı. Türkiye bu yöneme dâhil olma amaçlı 615 milyon dolar yardım istemiştir, fakat bu yardım savaştan harap olan ülkelere yapılacağı gerekçesi ile reddedilmiştir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası kendini batı dünyasında görme ve dış yardımlar alma pahasına birçok ekonomik politikasından vazgeçmiştir. 1945-1950 yılları arası kendini tamamen dış güçlerin yönlendirmesine bırakacak yollar izlemiştir. Bunun sonucu ne istediği sanayi ve tarım yatırımlarını gerçekleştirmiş ne de bu uğurda feda ettiği politikalarına rağmen dış yardımlardan istediği gibi faydalanmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile girdiği yol Türkiye'nin belki de günümüze kadar olan kaderini belirlemiştir.

¹⁹⁴ Güler, s.220.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin sanayileşme çabalarında kendi kendine yeten bir ülke olmak amacı gözetilmiş, milli bir yapı inşa edilmek istenilmişti. Bu amaçla Cumhuriyet kurulmadan bir iktisat kongresi düzenlenmiştir. Ülkenin dört bir yanından gelen bin kadar delegenin katılımı ile gerçekleşen kongrede devrin gelişmiş ülkelerinin hayat standartlarına denk kararlar alınmıştır. Örneğin işçi grubu için senede bir ay izin verilmesi, doğum izni, 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması gibi. Cumhuriyet kurulmadan alınan bu kararlar güçlü ülke amacının dinamikleri konusunda bilgi vermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan kurumlar, çıkarılan kanunlar ve atılan adımlar ülkenin kurumsallaşmasına yönelik olmuştur. Hükümet ilk yıllar, milli bir ekonomi oluşturma gayreti içindeydi. Bunun için özellikle bankacılık sektöründe, yabancı bankaların hâkimiyeti kırılmak istenilmiş ve ilk on yıl bu amacın gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bu sürecin sonunda, 1924 yılında yabancı bankaların mevduat payı %78 iken, İkinci Dünya Savaşı gerçekleşmeden bu oran %20'nin altına inmiştir.

1923-1929 yıllarının genel tablosuna bakıldığında devlet liberal bir politika ve özel sektörün gelişmesi için sermaye birikimi ve nitelikli personel yetiştirilmesi üzerinde durmuştur. Türkiye'nin sanayileşmesinde bu çalışmaların başarılı olduğu söylenemez. Çünkü oturmayan bir sistemde devlet eliyle değil de, özel sektöre dayalı bir ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca devlet olarak kurum ve kuruluşların eksikliği, alt yapı eksikliği, sermaye eksikliği, iş gücü eksikliği ve son olarak Büyük Buhan'ın negatif etkisi ile istenilen sıçrayış gerçekleştirilememiştir. Birçok parametrenin eksik ve yetersiz olduğu bu ilk yıllarda devlet eli ile toparlamanın ve gelişme fikri ancak 1929 büyük buhrandan sonra uygulamaya geçmiştir.

Büyük Buhan tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi politikaları ve devlet anlayışında değişikliğe neden olmuştur. Daha önce devlet ve özel sektör ilişkisinde liberal politikalar hâkimken, Büyük Buhan'dan sonra ibre devlet ağırlıklı bir politikaya dönmüştür.

Buhrandan sonra sanayileşme üzerinde daha çok durulmuştur. Analizler, raporlar, tespitler, kurumsallaşma çabaları ve kongreler ile alt zemin hazırlanmıştır. Gerekli olan model için ise Rusya örnek alınmıştır. Bunda en büyük etki, krize rağmen

Rusya'nın planlı sanayileşme modeli ile büyümesi etkili olmuştur. Yalnız gözden kaçmaması gereken şey, Türkiye'nin sanayileşmede Rusya'yı örnek almasının tek sebebinin bu olmamasıdır. Bu model paylaşımı, özellikle 1929 yılından sonra birikimli gelinen bir yakınlaşmanın sonucu olmuştur. Krizden sonra Rusya, sürekli Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istemiş, faizsiz krediler önermiş ve birçok dostluk teklifinde bulunmuştur. Bunların sonucu olarak İsmet İnönü, Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu bağlamda planlı sanayileşme üzerine ilk adımlar atılmıştır.

İnönü'nün, Rusya gezisinde dikkat edilmesi gereken konu, ziyaretin sadece sanayi politikaları üzerine gelişmemesidir. İnönü ile birlikte giden heyet, Rusya'nın anayasası dâhil olmak üzere siyasi, toplumsal ve ekonomik olarak hemen hemen tüm kurum ve kuruluşlarını incelemiştir.

Sovyet Rusya'nın, planlı sanayileşme modeli üzerinde yapılan çalışmalar sonucu birinci ve akabinde ikinci beş yıllık sanayi planları; birikimli olarak denenen ve hazırlanan projeler üzerine hazırlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı başarılı bir şekilde uygulandı, fakat ikinci plan savaş nedeniyle uygulama şansı bulamamıştır. Projelerin birçoğu iptal edilmiş ya da rafa kaldırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi durma noktasına gelmiş üretim ve yatırımlar adına kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bunda savaşın etkisinin yanında istikrarsız hükümetlerin de etkisi olmuştur. Savaş boyunca ve savaştan sonra da kısa süreli birçok hükümet kurulmuştur. Ayrıca sanayileşmeye yönelik politika yapısında da köklü değişiklikler olmuş; Birinci ve İkinci Sanayileşme Planının ruhuna uymayan farklı bir yol izlendiği; savaş sonrası İvedili Sanayi Planı yerine, Vaner Planı'nın tercih edilmesinden anlaşılmaktadır.

Savaş sonrası sanayileşme politikaları Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları'nın benzeri şekilde kurgulanmaya çalışılmıştır. Hatta bu çalışma savaşın ortalarında başlamıştır. Bu çalışmalar sonucu 1945-1946 yılında bir sanayi planı oluşturulmuştur. İvedili Sanayi Planı olarak adlandırılan bu plan yüksek maliyet ve değişen siyasi yapı kaynaklı uygulanma imkânı bulamamış yerine ikame ama aslında bambaşka bir sanayi planı oluşturulmuştur.

1946 Devalüasyonu ile kendini hissettirmeye başlayan siyasi düşünce, İvedili Sanayi Planı'nın pasif hale gelmesi ile kendini iyice göstermektedir. CHP ve DP arasında kızışan siyasi rekabet ve destek arama anlayışı kaynaklı köklü değişiklikler, Türkiye'nin ağır sanayi üzerine kurgulamaya başladığı sanayi serüvenini, tarım üzerinden kalkınmaya yönelik yardımcı bir faktör haline getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile biriken döviz rezervi ve 1946 yılında elde edilen 100 milyon dolarlık döviz rezervine rağmen dış yardım arayışında anlaşılmaz bir şekilde bu siyasi dönüşümün bir etkisi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimini takip eden 1946 yılı ve sonrası, aslında ülkenin kaderi bakımından en önemli dönüm noktası olmuştur. 1946 yılından sonra hükümetin belirlediği yol ve seçtiği vasıta kuşkusuz günümüze kadar gelen mevcut durumun başlangıç adımları olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren izlenen koruma, kapalı, denk bütçe ve dış ticarete denge anlayışının adım adım çözüldüğü ve farklı bir modele girdiği yeni bir dönem oluşmuştur. Bu dönemin parametreleri dış müdahale, dış yardım, açık bütçe ve ithalat ağırlıklı dış ticaret dengesi olmuştur.

1946 İvedi Planı sonrası, 1947 Vaner Planı ile sanayi odaklı planlamadan tarım sektörü ağırlıklı bir modele geçiş yaşanmıştır. Dış yardım sağlama umudu yaşanan bu dönüşüme rağmen, istenilen sonuç alınamamıştır. Bu dönemden sonra da sanayileşmede uzun süre bir hamle yapılamamış, ülke kendini dış faktörlerin bağımlılığına göre yönlendirme mecburiyetinde bulmuştur. Çünkü ülke artık; gelir gider dengesinde açıklara, dış ilişkilerde borçlara ve dış ticarete ithalata bağımlı bir yola girmiştir.

V. EKLER

1.Sümerbank Kuruluş Kanunu

Kanun Ns. 2262

Kabul tarihi: 3/6/1933

Madde 1 — Alelumum sanayi işlerle ve bankacılık muamelelerle iştigal etmek ve merkezi Ankarada olmak üzere «Sümerbank» namile bir banka teşkil edilmiştir. Bu banka hükmî şahsiyeti haiz olup bütün muamelelerinde bu kanun ve hususî ve ticarî haklar hükümlerine tâbidir.

Madde 2 — Sümerbankın iştigal mevzularının başlıcaları aşağıda yazılmıştır:

A) Devlet sanayi ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususî sanayi müesseselerindeki Devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek.

B) Hususî kanunlarla verilmiş salâhiyetlere istinaden yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere Devlet sermayesiyle vücuda getirilecek bütün sınaî müesseselerin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare eylemek;

C) Teessüsleri veya tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin müsaadesi nispetinde iştirak veya yardım etmek.

Ehemmiyetleri itibarile alelûmum sanayi işleri şu suretle sıralanır:

1) Ana iptidaî maddeleri memlekette yetişen ve henüz istihsal miktarı istihlâki karşılayamayan sanayi,

2) Ham ihracat mallarını mamul veya kısmen mamul hale koyarak kıymetlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,

3) Mamulâtı memleket dâhilinde büyük mikyasta istihlâk olunan ve ham iptidâî maddeleri henüz memlekette yetiştirilmemekle beraber teessüsleri halinde iptidâî maddelerinin de memlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,

4) Ham iptidâî maddeleri memlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de kabil olmayan fakat imal safhalarının memlekete temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktara balığ olan sanayi,

D) Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak ve sanayi mühendis ve mütehassıslarını yetiştirmek için dahildeki yüksek mekteplerde talebe okutmak veya bu maksatla iktisat Vekâletince açılacak mekteplere yardım etmek ve ecnebi memleketlere talebe ve stajyer göndermek.

E) Sanayi müesseselerine kredi temin etmek ve alelûmum bankacılık işlerini yapmak;

F) Millî sanayinin inkişaf tedbirlerini aramak ve gerek bu hususta gerek İktisat Vekâletince tetkik için bankaya verilecek mevzular hakkında mütalaa beyan etmek.

Madde 3 — Devlet Sanayi ofisi ve Türkiye Sanayi kredi bankası teşkili hakkındaki 2058 ve 'A61 numaralı kanunlar mülğadır. Bu müesseselerin bütün mevcut ve matlûpları ve hukuk ve vecibeleri Sümerbank'a intikal eder.

Madde 4 — Sümerbank'ın itibarî sermayesi yirmi milyon liradır. Bu sermaye hükümetin teklifi ve banka umumî heyetinin karar ile bir misli kadar artırılabilir.

Bankanın ilk sermayesi aşağıda yazılı emval ve mebaniden teşekkül eder:

A) Devlet sanayi ofisinden ve Sanayi kredi bankasından devralacağı bütün hak ve menfaatler ve ihtiyat akçalan;

B) Devlet sanayi ofisinden devralacağı fabrikaların sabit ve mütedavil sermayeleri ve müterakim amortismanları;

C) Devlet sanayi ofisinden devralacağı iştirak hisseleri;

D) Türkiye Sanayi kredi bankasından devralacağı sabit ve mütedavil sermaye;

E) Devletçe verilecek tahsisat.

Madde 5 — Sümerbank İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile faizli veya faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz, temettü hisselerine iştiraklı veya iştiraksiz tahvilât çıkarabileceği gibi on beş seneye kadar vadeli istikrazlar dahi yapabilir. Bunların mecmumu yirmi milyon lirayı geçemez.

Maliye Vekili bankanın çıkaracağı tahvillere ve akdedeceği istikrazlara kefalete mezundur.

Madde 6 — Sümerbank, Ziraat ve Emlâk bankaları gibi millî kredi müesseselerine mahsus haklardan ve imtiyazlardan istifade eder.

Madde 7 — Sümerbank, Umum Müdürü de dahil olduğu halde bir Reis ve dört azadan mürekkep beş kişilik bir idare meclisiyle idare olunur. Umum müdürün iki muavini bulunur. Meclisi idare reisiyle azadan biri ve umum müdür ile muavinleri İktisat Vekâletinin ve bir aza Maliye Vekâletinin inhası ve icra Vekilleri Heyetinin kararı ve Reiscumhurun tasdikiyle tayin olunurlar. Bir aza da Banka Umumî heyeti tarafından intihap olunur. Tayin ve intihap olunacak azaların bankacılık, iktisat ve sanayi işlerinde ihtisas sahibi zevat arasından seçilmesi lâzımdır.

Müdürü Umumî ile muavinlerinden maada Meclisi idare azasının ve reisinin hizmet müddetleri üç senedir. Müddeti bitenlerin tekrar tayin ve intihapları caizdir. Umum Müdür muavinleri Meclisi idareye iştirak ederler, fakat rey veremezler.

Madde 8 — Bankanın umumî heyeti Büyük Millet Meclisinin Bütçe ve iktisat Encümenlerinde Başvekâletten her sene intihap olunacak üç murahhastan teşekkül eder.

Madde 9 — Banka, biri İktisat diğeri Maliye Vekâletlerince ve üçüncüsü umumî heyet tarafından intihap olunacak üç murakipten mürekkep bir heyet maufetile murakabe olunur. Murakiplerin hizmet müddetleri bir senedir. Yeniden intihapları caizdir.

Madde 10 — Sumerbank'ın tanzim edilecek senelik bilânço ve kâr ve zarar hesapları müteakip senenin ilk üç ayı zarfında meclisi idare ve murakabe heyeti raporları ile birlikte iktisat Vekâletine tevdi olunur, iktisat Vekâletince de bu raporlar ve bilânço ve kâr ve zarar hesabı tevdi tarihinden itibaren bir ay sarfında tetkik edilerek İcra Vekilleri Heyeti kararı ile umumî heyete verilir. Bilânço ve kâr ve zarar

hesaplarının kat'ileşmesi umumî heyetin tasdikine bağlı olup bu tasdik meclisi idarenin ibrasını da tazammun eder.

Madde 11 — Sümerbank devir alacağı ve sermayesi tamamen Devlete ait fabrikaları devir tarihinden itibaren bir sene zarfında mütehasıs heyetler marifetile takdir ettirilecek son haldeki hakikî kıymetleriyle mahdut mes'uliyetli ve kendisine bağlı şirketler haline koymağa mecburdur. Aynı cinsten imalâtta bulunan fabrikaların bir şirket idaresinde toplanmaları caizdir. Şirket olarak teşekkülün istilzam edeceği damga ve tapu resimleri ve harçları istifa olunmaz Bu şirketlerin hisse senetlerinin *yüzde* yüzü banka adına yazılı olacaktır. Hükümetin teklifi üzerine umumî heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması caizdir. Banka devralacağı iştiraklerde mevzu hisselerini meclisi idare kararı ve İktisat Vekâletinin müsaadesi üzerine satabilir. Bankanın yeniden tesis veya iştirak edeceği teşebbüsler bu hükümlere tâbi tutulmaz.

Madde 12 — Sümerbank'ın kendi idare ve iştirak ettiği müesseselerden gayrisi için sanayi kredisine tahsis edeceği mebdliğ elinde bulunan krediye tahsisi kabil mebalığın yansından az olmamak üzere iktisat Vekâletince tespit olunur.

Madde 13 — Sümerbank 12 nci madde mucibince sanayi kredisine tahsis edeceği mebalığın kullanılmasında aşağıdaki esaslara riayete mecburdur:

A) Sanayi tesis kredisi tevzinde ikinci maddenin (E) fıkrasındaki tertibe göre muhtelif sanayi yekdiğerine tercih olunur;

B) Muhtelif kredilerin tevzinde;

Ham ve mamul maddeler mukabilinde teminatlı kredi ile,

Mamul raddelerin satışından ve ham maddelerin alışından doğan ticarî senetlere ait iskonto kredisi,

Ve makine kefalet kredisi,

Muameleleri sanayinin inkişafına hizmet etmek ve banka sermayesini hareketli bulundurmak noktasından diğerkredi muamelelerine tercih edilir.

Madde 14 — Bankanın senelik safı kârından ilk önce yüzde onu ihtiyat akçasına ayrılır ve sermayeye yüzde altı faiz hesap edilir. Geriye kalandan iktisat

Vekâletinin tensibile en çok yüzde ikiye kadarı idare meclisine ve yüzde üçe kadarı da maaşları nispetinde ikramiye olarak memurlara verilir.

Bankanın her sene bilânçosu mucibince safı kârından faiz ve kâr bakiyesi ayrılacak mebalîğ, itibarî sermaye haddine baliğ oluncaya kadar ilk sermayeye ilâve olunur.

Bankanın tediye edilmiş sermayesi itibarî sermaye haddine baliğ olduktan sonra sermaye faizi ile kâr bakiyesi hazineye verilir.

Madde 15 — Sümerbank'ın muamelât ve sarfıyatı muhasebei umumiye, müzayede, münakaşa ve ihale kanunları hükümlerine ve Divanı muhasebat vize ve murakabesine tâbi değildir.

Madde 16 — Sümerbank İktisat Vekâletinin müsaadesiyle dâhilde lüzumu kadar şubeler açabilir

Madde 17 — Sümerbank'ın iştilgal mevzuuna dahil olan sanayi teknikine ait işleri yapabilmesi için lüzumu kadar muhtelif ihtisas erbabından mürekkep bir fen heyeti bulunur. Müdür muavinlerinden biri bu heyetin de reisliğini ifa eder.

Madde 18 — Bankanın devralacağı ve yeniden tesis edeceği sanayi müesseselerinin idare ve murakabe şekilleri ve yeni tesis ve iştiraklerde ve sanayi kredileri ve bankacılık işlerinde takip edeceği usuller ve idare meclisinin ve umum müdür ile murakıplerin vazife ve salâhiyetleri ve bankanın dahilî teşkilâtı ile sureti idaresi, bu kanunun meriyeti tarihinden itibaren en çok bir ay zarfında İktisat Vekâletince tanzim ve İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilecek bir dahilî nizamname ile tespit olunur.

Birinci muvakat madde — Bu kanunun neşrini takip eden üç ay zarfında İktisat ve Maliye Vekâletlerinden intihap olunacak birer murahhastan ve Sümerbank'ın umum müdüründen mürekkep bir heyet marifetile Devlet Sanayi Ofisinin ve Sanayi Kredi Bankasının mevcutlarının ve alacak ve borçlarının Sümerbank'a devri muameleleri icra olunur.

ikinci muvakkat madde — Sümerbank'ın ilk teşkilât kadroları ve idarî masraflar bütçesi İktisat Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararile tatbik olunur.

Madde 19 — Bu Kanun neşri tarihinden bir ay sonra mer'idir.

Madde 20 — Bu Kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

07.06.1933

Resmi Gazete 11.06.1933

Sayı 2424

2.Bakanlar Kurulu Kararları, Kararnameler Ve Tebliğler

11 Nisan 1934 Tarihli Ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Programını Oluşturan Gizli Bakanlar Kurulu Kararı

Bölüm 1

Sınai Tesisat ve İşletme Raporları Üzerine Tetkikler ve Kararlar

İktisat Vekili Celal Beyefendi tarafından hazırlanıp İcra Vekilleri Heyetine tevdi olunan muhtelif sanayi mevzularına ait raporlar tetkik ve müzakere edilerek sanayi kuruluşunda tesis yerlerinin intihabı için şu esaslar düşünülmüş ve aşağıdaki neticelere varılmıştır.

1.Pamuklu Mensucat

5. Bakırköyünde mevcut ve tevsî edilmekte olan fabrikadan maada Konya Ereğlisi'nde 16500 iyilik, Kayseri'de 33000 iyilik kaba ve Nazilli'de 29000 iyilik ince kumaş fabrikası tesisi,

6. İstanbul ve Nazilli'deki fabrikaların lüks ve ince kumaşlara tahsisi, Kayseri ve Konya Ereğlisi'ndekilerin kaba kumaşlara hasrı ve III. Kombinanın, Malatya'da tesis edilmesinin tetkikine girişilmesi muvafık görülmüştür

2.Kendir. Keten

Kendir işi hakkında verilen izahata göre memlekete bu sanayin tatbikatına dair etütler henüz bitmediğinde gerek iktisat ve gerek Ziraat Vekaletlerince bu etütlere devam olunacaktır. İktisat Vekaleti gerek Kantamonu gerek garbi Anadolu'da kendirin yıkanması ve hazırlanması ameliyatının fenni bir surette temini için icap eden fabrikaları yaptırmadığı muvafık görmüştür.

3.Kamgar (Merinos Yün İpliği)

İktisat ve Ziraat Vekili Beyefendilerin verdikleri izahat neticesinde kamgarn fabrikasının yıkanmamış merinos yünü alarak işleyecek tam ve mükemmel tipte yapılması. Fabrika ihtiyacının bidayette hariçten getirilmesi, dahilde merinos yetiştirilmeye kurulması muvafık görülmüştür.

4. Demir

Demir sanayinin tesisi ve madenlerinin işletilmesi hakkında İktisat Vekili Beyefendi ile Bekir Vehbi beyin verdikleri izahat üzerine.

- Memleketteki demir cevherlerini işletmek için tetkik ve teşebbüslerin takip ve intacı,
- Demir sanayi kurmak işinin yerli maden işletilmesine talik olunmamanı takarrür etmiştir.

Demir sanayinin yeri Karadeniz mıntıkası olmakla beraber yeri henüz takarrür ettirilmemiştir. Zafranbolu civarı tetkik olunacaktır. (İktisat Vekaleti tarafından büyük Erkanı Harbiyenin iştiraki ile)

5. Sömikök

İktisat Vekili Beyefendinin verdikleri izahata göre memlekette kok sarfiyatı her sene on bin ton kadar artmakta olup dâhilde istihsal edilen kok ihtiyaca kafi gelmemekte olduğundan şimdilik senede atmışbin ton sömikök verecek bir fabrikaya lüzum olduğu anlaşılmaktadır. Tecrübe için Avrupa'ya gönderilen beş ton kömür üzerindeki tecrübeler müspet netice verdiği taktirde ilkbaharda fabrikanın inşasına başlanması ve bu işin kömür şirketi ile müştereken Sümer Bank tarafından yapılması muvafık görülmüştür.

6. Bakır

Celal Beyefendinin verdikleri izahata göre, 1935'de Ergani'ye varacak olan şimendüfer hattının ikmalinde işlemeye başlayacak olan bakır madeninin hisselerinin yüzde ellisi Almanların, diğer yüzde ellisinin üçte ikisi hazinenin ve üçte biri İtibar-i Milli'den müdevver olarak İş Bankası'nın uhtelerinde olduğu anlaşılıyor. Madenin işletilmesinde Sümer Bank'ın iştirak ettirilmesi ve bunun içinde hazine hissesinin bankaya devri kanunen icap ettiği beyan olunuyor. Maliye devam etmek üzere şirkette hazineye temsil hak ve selahiyetinin şimdiden Sümer Bank'a verilmesi muvafık görülmüştür.

7. Kükürt

İktisat Vekili Beyefendinin verdikleri izahat üzerine İttihad-ı Maadin Türk Anonim Şirketi üzerinde bulunan imtiyazı feshedilmiş olan Keçiborlu kükürt madeninin işletilmesinin Sümer Bank ve İş Bankası tarafından tesis edilecek şirkete devr ve ihalesi muvafık görülmüştür.

8. Selüloz, Kaat ve Suni ipek

Selüloz, kaat ve suni, ipek işleri hakkında verilen izahata göre bunların da Sümer Bank tarafından tesisi ve işletilmesi ve fabrika yerlerinin İzmit'te veya munasip diğeri bir yerde olması keyfiyetinin bilhale tetkiki,

Dumansız marut imaline yarayan selüloz fabrikasının İç Anadolu'da tesisi muvafık görülmüştür.

9.Seramik

Celal Beyefendi tarafından verilen izahata göre, porselen işinin Kütahya'da Sümer Bank tarafından etüt edilmesi ve memleket ihtiyacının yüzde ellisini temine müsait olduğu anlaşılan cam işinin şimdilik tehirile, lüks olmayan ve umuma yarayan şişe ve mümasilini temin edecek fabrikanın Sümer Bank'la İş Bankası tarafında müştereken Beykoz'da tesisi muvafık görülmüştür.

10. Kimya

Kimya sanayi hakkında verilen izahata göre bu husustaki tetkikata devam olunmakla beraber Sutkostik ve Klor fabrikasının Sümer Bank tarafından tesisi muvafık görülmüştür

11. Sünger

Sünger sanayi hakkında İktisat Vekili Beyefendinin verdikleri izahat vechile sünger şirketini teşkile Milli Bankalarla beraber İzmir ve İstanbul liman şirketinin memur edilmesi ve bu şirketin Sümer Bank'ın muhasebesi altında olması ve teşkilata bir an evvel başlanarak Deniz altı servetimizin maruz bulunduğu harabeden korunması esbabının temini muvafık görülmüştür.

12.Gül Yağı

Gül yağcılığı hakkında verilen izahat muvafık görülmekle beraber raporda bahsedilmeyen ve daha mühim görülen zeytin yağı ve sabunculuk işinin etüt edilmesi ve Yunanlılarla müşterek tasfiyhane yapılması cihetinin de mütalaa edilmesi muvafık görülmüştür.

13. Elektrifikasyon

Elektrifikasyon işlerinin de raporda mevzubahs esaslara göre İktisat ve Nafia Vekaletleri tarafından müştereken etüt edilerek bir umumi plan hazırlığına vardiılması tensip edilmiştir.

14. Altın ve Petrol

Hususi kanunu mucibince ve raporda izah edildiği vechile bunların araştırma faaliyetine devam olunması muvafık görülmüştür.

15. Beş Senelik Programa dahil olan sanayi kontrol etmek üzere İktisat Vekaleti'ne selahiyet verecek kanunun hazırlanması tensip edilmiştir.

16. Jeoloji Enstitüsü Projesi hakkında gerek rapora ve gerek şifahi İzahata göre teşekkül edecek heyetin maden tetkik heyeti olarak vazife görmesi muvafık görülmüştür.

17. Mesleki tedrisat hakkında cereyan eden müzakere neticesinde, yüksek mühendis, teknisyen ve ustalar için geniş bir program hazırlamak üzere Maarif, İktisat, Nafia ve Ziraat Vekâletlerinden memur edilecek birer zattan mürekkep bir heyet teşkil edilmesi, yüksek mühendislerle teknisyenlerin Avrupa'ya gönderilmesi hakkında bir program hazırlanması... Sanat mekteplerinin İktisat Vekâletine devri için İktisat ve Maarif Vekaletlerince tetkikat yapılarak bir neticeye bağlanması kabul edilmiştir.

18. İktisat Vekâleti teşkilatının lazım olan muktadir memur ve mütehassısların tedariki sureti münakaşa olunarak evvel emirde Vekaletin projesini görmek muvafık görülmüştür.

19. Milli sanayiye rakip olabilecek, bizzat veya bil vasıta yabancı teşebbüs ve sermayelerin memlekette ve bilhassa İstanbul ve civarında yerleşmesinin önüne geçecek tedbirler ittihazı tensip edilmiştir.¹⁹⁵

11.04.1934

¹⁹⁵Aktaran: Tezel, s.270-274.

Ereğli Havzai Fahmiyesinin Kozlu Sahasında Bulunan Kömür Ocağının Etibank'a Devredilmesine Dair Kararname

İktisad Vekilliğinden yazılan 25/6/1936 tarih ve 2495 sayılı tezkerede; Ereğli Havzai Fahmiyesinin Kozlu sahasında Kasaplarla mevkiinde kâin olup imal hakkı "Dönüm Oğlu Mustafa Karısı Havva, İsmail Oğlu Asım, Ahmed Karısı Hadiye ve Oğlu Faik ve Kasap İsmail Oğlu Mustafa Karısı G liŐan, Kızı Hatice ve Oğlu İsmail, Kasap İsmail Kızı Safiye, K zımın Karısı Emine Yaşar, Oğulları Kemal ve Nihat ve Kasap İsmail Kızı Saadete aid iken Zonguldak Noterliğinin 28 eylül 1930, 29 ağustos 1932, 6 temmuz 1933 tarihli üç kıt'a mukavelenamesi ile Hafız İsmail icar edildiğinden dolayı 2818 sayılı kanunla Devlete geçen 271 sayılı kömür ocağının, 2805 sayılı kanuna dayanılarak Etibanka devri bu banka genel direkt rl ğ nden istenildiği bildirilmiş ve bu k rm r ocağının, 2818 numaralı kanunla deđiŐtirilen Maadin Nizamnamesinin 59 uncu maddesinin F bendine aykırı olarak icara bağlandığı anlaŐıldıđından  kidlere aid imal hakkının Etibanka devri için bir karar ittihazı istenilmiştir. Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 30/6/1936 da görüŐülerek teklif veçhile adı geçen kömür ocağı imal hakkının Etibanka devri onanmıştır.

30.06.1936

Resmi Gazete 15.07.1936

Sayı 3356

Zonguldak Ereğli'deki Kömür Ocaklarının Etibank'a Devredilmesi Hakkında Kararname

Kararname No: 5812

Ereğli Havzaî Fahmiyesinin Zonguldak mevkiinde kâin olup işletme hakkı Mevali oğlu A l i Mühendis Naci ve M ft  oğlu İbrahim Hakkı uhdelinde bulunan 113 ve 362 numaralı kömür ocaklarında M ft  oğlu İbrahim Hakkının sahip olduğu % 18 hisseyi Beyoğlu 5 inci Noterliğinden musaddak 20 k nununusani 1934 tarihli ve 1124 sayılı mukavele ile şarikleri Mevali zoğlu Ali ve Mühendis Naciye devreylediği anlaşıldığından vaziyeti 2818 sayılı kanunla değiştirilen Maadin Nizamnamesinin 59 uncu maddesinin F bendine uymamasından ötürü Devlete intikal eden 113 ve 362 sayılı kömür ocaklarında adı geçen İbrahim Hakkıya aid % 18 hissenin 2805 sayılı kanuna göre Etibanka devredilmesi; İktisad Vekilliğinin 2 k nununusani 1937 tarih ve 11 sayılı tezkeresile yapılan teklifi  zerine İcraz Vekilleri Heyetince 6/1/1937 de onanmıştır.

06.01.1937

Resmi Gazete 18.01.1937

Sayı 3510

1936 Programını Yürürlüğe Koyan Gizli Kararname

T.C.

Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü

Sayı: 2/9624

İktisat Vekilliğinden yazılan 16/9/1938 tarih ve Hususi Kalam 55/2 sayılı tezkerede: memleketin hayati bir davası halini almış olan tanzim ve tesrii maksadile 1933 senesinde hazırlanarak bir program halinde hükümetçe prensip kararlarına iktiran ettirilip İktisat Vekaleti'nin nezaret ve mesuliyeti, altında tatbikine girişilen Birinci Beş Senelik Sanayi Programının, daha geniş bir miqyasta olmak üzere tahakkuk ettirildiği ve bu muvaffakiyetler yeni bir programla çalışmayı da telkin ve teşvik eylemiş olduğu cihetle, 1936 senesinde (hazırlanan) beş senelik bir program (da), ferrokrom, petrol rafineri, ölçü aletleri ve teneke sanayi çıkarılmak Ereğli taş kömür havzası işletmesini yeni ihtiyaçlar dolayısıyla daha ziyade genişletmek, Çatalağzı ve Trabzon'da olmak üzere Karadeniz'de iki liman tesisi, İstanbul limanının islah ve techizile İskenderun'da bir serbest mıntika ihdası nazarı itibara alınmak, deniz ticaret filosunu yenilemek için muhtelif tiplerde 23 yeni gemi yapmak ve yaptırmak ve ayrıca matlup evsafı haiz olmak şartile müstacelen beş gemi satın almak ve bir motör, dört şeker, bir hafif maden (aleminyum) fabrikası kurmak gibi tadilat yapılmak süreti ile dört senelik olarak yeniden bir plan hazırlandığı ve Sümerbank, Etibank, Denizbank ve Toprak Mahsulleri Ofisi gibi devlet müesseslerini, dört sene zarfında tatbikine memur edilecekleri bu planın istilzam ettiği mali karşılıkların da bu müessesleri sermayelerine bütçeden her yıl imkanına göre ilave edilecek paralarla veya kendi kanunlarile haiz oldukları selahiyetlere istinaden ihraç edecekleri obligasyonlar ve aktecekleri istikrazlarla temin edilmesini düşünüldüğü ve bu meyanda İngiltere'den alınan uzun vadeli kredilerle diğer memleketlerden alınabilecek mümasil kredilerin de nazara alındığı ve Maliye Vekaleti ile mutabık kalınarak bu mali karşılıkların sureti teminine ait birde tablo hazırlandırıldığı bildirilmiş ve bu dört yıllık planında evvelki beş senelik program gibi tatbik edilmesi için Hükümetçe bir prensip kararına bağlanması istenilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyeti'nin 16.9.1938 tarihli toplantısında tetkik ve mütalaa edilerek, hazırlanan dört senelik İkinci sanayi planının İktisat Vekilliğinin tetkiki veçhile tatbik ve tahakkuk ettirilmesi onanmıştır.¹⁹⁶

16.09.1938

¹⁹⁶Aktaran: Tezel, s.277-278.

1938 Programı'nda Projelerin Çoğunu Yürürlükten Kaldıran Gizli Kararname

T.C.

BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı: 2/107106

Birinci Beş Senelik Sanayi Planı ile müteakiben buna ilave edilen mevzuların ve 16/9/1938 tarihli ve 2/10710 sayılı Heyeti Vekile kararları ile ilan olunan ikinci dört senelik sanayi planına giren işlerin bu günkü safhaları ve planların şimdiye kadar tatbik edilen kısımlarile bundan sonra ikmal ve tesisine başlanacak aksam için tahakkuk etmiş ve edecek mali neticelerin hakkında İktisat Vekilliğinin 1 ve 8 mart 1939 tarihli ve 2757 ve 3027 sayılı tezkereleri üzerine keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 13/3/1939 tarihli toplantısında tetkik ve mütalea edilerek:

➤ Birinci beş senelik planla ilavelerinin tatbiki için Sümer Bankça 30/Eylül/1938 tarihine kadar 49 227 013 lira sarfedildiği ve girişilmiş olan işleri ikmal etmek ve Vekaletin tezkeresinden beyan olunduğu üzere henüz başlanmamış bulunan porselen ve kendir mensucat fabrikaları işleri ikmal etmek ve Vekaletin tezkeresinde beyan olunduğu üzere henüz başlanmamış bulunan porselen ve kendir ihzar fabrikaları kurmak ve Bakırköy bez fabrikasını geliştirmek için sarfi lazım gelen 57 559 530 lira ki ilave ve tadillerle birlikte birinci beş senelik plan baliğinin takriben 107 000 000 liraya vardığının buna mukabil Sümerbank'ın zikrolunan tarihe kadar hazineden aldıklarıle kendi karlarından ilave ettiği mebaliğ yekunu yatı karşılamak üzere 17 189 015 lira borç altına girmiş bulunduğuna göre mezkur bankaya birinci beş senelik planlar için, büyük bir kısmı içinde bulunduğumuz mali sene ile 1939 (mali) senesinde olmak üzere müteakip üç dört sene içinde dahi 74 748 545 lira verilmesi lazım geleceği ve ikinci sanayi planı ile bankaya verilen işlere henüz başlanmamış olduğu gibi mali takatın fevkine çıkmış bulunan inşa, tesis ve işletme hacmini aynı işlerden şimdilik sarfinazarla yalnız ciheti askeriyece şiddetle lüzum gösterilen motör fabrikasının vücüda getirilmesi muvafık görülmüş ve bunun için iktiza ettiği bildirilen 8 000 000 liranın tahsisi kabul edilerek Sümer Bank'a verilmesi lazım gelen tahsisat yekunu 82 748 545 lira olarak tesbit edilmiştir.

➤ Eti bank'a verilen işler için Vekalet tezkeresinde teklif edildiği üzere teklif yapılarak şimdilik Zonguldak Kömür havzasının istimarını ile, kömür plan ve santralinin yapılmasına, Morgol (Murgul), Ergani Bakır, Divrik Demir, Bolkardağı ve Keban isimli kurşun madenlerinin işletilmesine ve bunlar için 48 000 000 tahsisini uygun görülmüştür.

➤ Deniz Bank'a verilip henüz başlanmayan işlerden İzmir limanının tesis ve techizi, liman tarama işleri, palamar şamandıraları, su mahsulleri sanayi ve ticareti, soda istihsalı, tersane teçhizatı, iskele inşa ve tamirleri, fenerler inşası, tahlisiye ve sis düdüklüleri (radyofar), fabrika havuz İstinye dok ıslahatı, Mersin limanının mübayaası işlerinin şimdilik tehiri, banka menabii ile başarılması kabil kısımların bankaca yapılmak üzere şimdilik plandan çıkarılması ile, Trabzon limanı ve İskenderun'da serbest mıntika tesisile 2708 sayılı kanunla verilmiş 10 000 000 liralık tahsisat mukabilinde sipariş edilen 12 gemini mütebaki bedelleri, bilhase sipariş edilen Karadeniz tipinde üç geminin bedelile, İngiltere'de sipariş edilecek gemilerin mecmuu tutarı olan ve 12 582 000 lirası dahilden ve 17 410 000 lirası ecnebi kredilerden olmak üzere ceman 39 992 000 liranın temin edilmesi.

➤ Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verilirken henüz yapılmasına başlanmamış bulunan un ve ekmek sanayi ile morfin fabrikasının tesisinden sarfinazar ile buna mukabil Ofis'in buğday silo ve ambarlarını 100 000 tona iblağ etmesi ve bunun için muktazi ve 2 400 000 lirasının dahilden ve 1 100 000 lirasının ecnebi kredilerden olmak üzere ceman 3 500 000 liranın temin edilmesi.

Bu suretle birinci beş senelik plan ve ilaveleri ve ikinci dört senelik plan mucibince yapılmakta ve yapılacak olan işler için merbut cetvelde gösterildiği vechile 117.541.045 lirası dahilden ve 46 699 500 lirası da ecnebi kredilerden olmak üzere ihtiyaç hasıl olduğu anlaşılan daha takriben 16 240 545 liranın tedarikine ait muamelelerinin ifasının Maliye ve program tatbikatının yukarıda zikredilen esaslar dairesinde yapılmasının da iktisat Vekilliğine tebliği.

➤ Toprak mahsulleri Ofisi'nin mevzularını teşkil eden buğday koruma işleriyle Afyon inhisarına ait muamelelerin mahiyetleri itibarile İktisat ve Ziraat

Vekaletlerine tealluk ve irtibatları derecesinin her iki Vekaletçe tekik edilmesi onanmıştır.¹⁹⁷

13.03.1939

¹⁹⁷Aktaran: Tezel, s.281-283.

İkinci Dünya Savaşı'na Dair Başvekâletin Yayınladığı Bir Tebliğ

Avrupada'ki harp vaziyeti dolayısıyla memleketimizde gıda ve diğer bazı maddelerin fiyatlarında yükseklik vukua geldiğine dair yapılan neşriyat üzerine alâkadar dairelerin derhal tahkik ve tetkike haşlamaları emri verilmiştir.

Bilhassa şunu tebarüz ettirmek lâzımdır:

Memleketimizde her nevi gıda maddeleri, halkımızın ve Ordumuzun ihtiyacını bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve eyidir. Hükümetçe zamanında alınmış olan tedbirler, Hiçbir mıntakada ve hiç bir büyük şehrimizde ne bugün ve ne de yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkân bırakmıyacak şekildedir. Bu tedbirlerin iyi işlenmesi için de harekete geçilmiştir. İhtikâr yapmak kasdile toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri Hükümet mütemadiyen takib edecektir. Bu gibiler şurasını açıkça bilmelidirler ki, memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde, ihtikâr yapmak kasdına, en şiddetli tedbirlerle mukabele göreceklidir. Eğer kanunlarımız kâfi değilse Büyük Meclisten, buna mani olacak salâhiyetleri talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta Hükümet tereddüt etmiyecektir.

Buna mukabil Hükümet muhterem halkımızın dikkat nazarına şunu da arzeder: Normal hayat değişmemiş olduğu halde lüzumsuz ferdî ihtiyat tedbirleri almaktan fayda yerine mazarrat gelir. Ve fırsat bekliyen ihtikâr tasavvurlarına yol açar. Bir çuval un nihayet iki ay dayanır, ve sonunda bozulur fakat çok talep satıcıyı fiyat yükseltmeye sevk ederek hu suretle yeni bir yüksek fiyat seviyesi ve itiyadı doğurur. Buna meydan verilmemelidir.

Gıda maddelerinin, hemen kâffesinin ihracı men edilmiştir. Fiyat yükselmesi için hiç bir sebep yoktur. Ne nakliyatta intizamsızlık, ne de çalışan kol adedinde noksanlık vardır.

Şimdi, bunlardan daha mühim bir mes'ele v a r d ı r : Bu sene mahsulü verimli olmuş ve depolara alınmağa başlanmıştır. Türk köylüsünün son bahar çalışma devri gelmiştir. Her tarafta yağmurlar yağmaktadır, derhal nadasa başlamak ve kış ekimini bu seneden çok daha ziyade miktara çıkaracak şekilde çeşidli ekim yapmak vatanımızın en yüksek ve en mühim menfaatlerinden biri olduğunu halkımızın bilmesi lâzımdır. Bütün

Devlet Dairelerinin ve bilhassa köye kadar teşkilâtı uzanan Resmî Müesseselerin, her nevi mahsulün gelecek sene daha çok olmasında köylü vatandaşın ne kadar müessir olacağını kendilerine köy köy, mahalle mahalle dolaşarak anlatması için emir verilmiştir. Her münevver Türkün de bu mühim fikri yaymakta ve anlatmakta Hükümete yardım etmesini rica ederim.

Hükümet, bu sene mahsulünün ihracının men'ine rağmen, ne fiiaları düşürmek ve ne de her sene olduğundan daha az almak kararındadır. Dünya vaziyetinin daha ne şekiller alacağını bilmiyoruz. Bunun için mahsullerimizin gelecek sene bu senekinden daha çok olmasını memleketimizin yüksek menfaati iktizasından görüyoruz. Alâkadar Devlet Daireleri ve teşekkülleri mümkün ve elinde olan bütün yardımları ve kolaylıkları göstermek mecburiyetinde ve kararındadır.

Bir mes'ele daha var:

Halkın hayatî ve sıhhî ihtiyaçları için lâzım olan ilâçlarda da bazı ihtikârlara teşebbüs edilmek istenildiğini duyuyoruz. Bu hareket, bilûmum ecza depolarına ve eczahanelere el konularak bu işin Devletleştirilmesini teshil edecek bir başlangıç olabilir. Alâkadarlara bunu hatırd tutarak normal yoldan ve kârdan ayrılmamalarını tavsiye ederim. Muhterem halikımızdan da, kendi ihtiyacı olan bir ilâçtan elli şişeyi bir defada istemek gibi teşebbüslerde bulunmamalarını rica ederim.

Bütün bu izahatı hülâsa edecek olursak:

Bazı idhal mallarında, elimizde olmayan sebeblerle, vukua gelecek makul fiat tereffü'ünü Hükümet daima göz önünde tutmaktadır ve tutacaktır. Vatandaşın, bunu bilerek yerli malı kullanması veya behemehal lazımsa aldanmamak için ihtiyatlı olması icabeder. Yerli mallarımızda nedret veya bir fiat tereffü'ü düşünmek, hatalıdır. Her şeyimiz vardır. Vaziyet geçen harbi umumîde olduğu gibi değildir. Biz geçen umumî harpten evvel daima ve o harpten sonra bir kaç sene büyük şehirlerimizde ecnebi unu yerdik. Halbuki son senelerde buğday dahil olarak her nevi gıda maddeleri ihraç eden memleketlerden olduk. Gerek istihsal, gerek imalât ve gerek münakalât bakımından her sahada ihtiyaçlarımızın hemen bütün hayatî olanlarını temin etmek imkân altına alınmıştır. Hiç bir ihtimal karşısında halkımızın iaşesi için endişeye mahal yoktur. Bundan maada bütün bu işleri eyi teşkilâtlandırmak ve eyi kontrol etmek için Hükümet tedbirler almıştır. Ve almakta devam edecektir.

Bu gün hepimize dŒen vazife sknetle ve istikbalden emin olarak alıŒmaktır.

Resmi Gazete

08.09.1939

3.İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Sıra No	Sanayilerin kurulacağı yer ve İşleyeceği Ham Madde	Üretilecek Maddenin cinsi, ihtiyaç ve ihracat miktarı veya imkanı	Tesis Sayısı	Kapasite (Ton)	Sermaye (Milyon Lira)	Çalışan Sayısı
1	I. Madencilik -Şark Kromları İşletmeleri; A) Guleman krom madeni B)Guleman civarı ihtiyat krom yatakları	Kromit, Kısmen ihracat ve kısmen ferrokrom üretimi için	1 3	100.000 -	0,5	250
2	Ferrokrom sanayi (Kütahyada Kromit)	Ferrokrom; İhracat için	1	10.000	0,8	100
3	Ergani Bakır madeni işletmesi	6300 ton blistar bakır ihracat için, 1200 ton safi bakır ülke içi ihtiyaç için	1	7.500	3,60	500
4	Kvarahan ve Murgul madenleri işletmeleri; A) Kvarahan bakır madeni B) Murgul-Cansu bakır madeni	Blister Bakır İhracat için	1 1	2.000 5.000	0,5 3,0	200 800
5	Krom ve Bakırdan başka metal maden işletmeleri; A)Simli- Kurşun ve çinko kompleks cevherleri B)Tali cevherler C) Demir cevherleri	Kurşun, çinko, antimon, molibden, civa, v.s. İhracat için. Demir cevherleri Karabük demir ve çelik sanayi ihtiyacı için.	Birkaç	10.000 çinko 10.000 simli- kurşun 400.000 demir	9,0 2,0 4,0	2.500 1.500 2.000
6	II. Maden Kömürü Ocakları İşletmeleri; Ereğli Taş Kömürü havzası işletmesinin rasyonelleştirilmesi ve tevsii	Taş kömürü, kısmen ve ihracat ve kısmen dahili ihtiyaç için.	3	4.500.000 ilave kömür	17	20.000
7	Kütahya linyit havzası işletmesi. (Seyit Ömerde; Linyit)	Linyit, elektrik santrali ve kimya sanayi ihtiyacı için.	1	1.000.000	4,65	1.250
8	III. Mıntıka Elektrik Santralleri Zonguldak mıntıka elektrisantrali	Elektrik enerjisi, kömür havzası umumi ihtiyacı için.	1	100 milyon kwh	5,2	100

9	Kütahya mıntıka elektrik santrali	Elektrik enerjisi, sanayi ihtiyacı ve İstanbul için	1	375 milyon kwh	10,5	100
10	IV. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti Ev mahrukatı sanayi ve ticareti	Semikok, evlerimiz, teshini için.	1	240.000-330.000 Semikok 25.000 Katran	3,5-4,0	500
11	V. Toprak Sanayileri Cüruf çimentosu sanayi	Cüruf çimentosu, demiryolu ve denizcilikte her türlü inşaat ve sanayi ihtiyacımız için.	1	120.000	1,225	200
12	Samot (ateşe dayanır malzeme) sanayi	Ateşe dayanır her türlü malzeme, başlıca sanayi ihtiyacımız için.	1	15.000 Tuğla 1.800 Toprak	1,05	100
13	VI. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti Ekmek un sanayi	Ankara, İstanbul ve İzmir'in ekmek ve un ihtiyacı için	6	170.000 ekmek	5,0	450
14	Zeytinyağı rafinerisi: Ayvalıkta ham zeytinyağı	Rafine zeytinyağı, ihracat için.	1	5.000	0,7	25
15	Yaş ve kuru meyve sanayi ve ticareti	Yaş kuru ve konserve meyve, ihracat ve dahili istihlak için.	30	35.000	1,9	1.500
16	Et sanayi (Trabzon; koyun ve sığır)	Taze konserve et, dahili istihlak ve ihracat için.	1	12.000	2,15	100
17	VII. Kimya Sanayileri Soda sanayi (İstanbul veya Van'da)	Kalsine soda, sanayi ve kristal soda ev ihtiyacı için (300t)	1	6.000	0,56	60
18	Reçine sanayi: Mudanya	Terpenti ve kolofon, askeri ve sinai ihtiyacımız için.	1	150 terpenti 450 kolofon	0,08	225
19	Afyon (morfin) sanayi (Ankarada; Afyon)	Morfin ve müştakları, ihracat için.	1	12	1,0	100
20	Gülyağ sanayi (Isparta, Burdur, Atabeyde; gül yaprakları)	Gülyağı, ihracat için.	3	1.000 gül	0,45	150
21	Güresun, yağ hamızları ve sabun sanayi (Kayseri'de; iç yağ ve soda)	Gliserin, askeri ihtiyaç vesabun, dahili istihlak için,	1	250 Gliserin 5.000 sabun	0,45	100
22	Petrol Rafinerisi	26.000 Benzin, 33.000 gazyağı 12.000 makine yağları, 26.000 motorin	2	100.000 ham	5,0	500

		2.000 mazot v.s. Dahili istihlak için.		petrol		
23	Sentetik benzin sanayi	Benzin, askeri ihtiyaç ve semikok dahili istihlak için.	1	25.000 katran	3,5-8,0	250
24	Azot sanayi (Kütahya veya İzmitte; elektrik, hava, kömür ve kireç taşı)	Asit nitrik ve amonyum nitrat, askeri ihtiyaç için karbit, dahili istihlak için.	1	3.000 HNO3 2.000 NH4 NO4 1.100 karbit	1,8	300
25	VIII. Mihaniki sanayi Makine ve madeni eşya sanayi ve ticareti	Ziraat aletleri, soba, radyatör ve müteferrik madeni eşya; Dahili istihlak için	1	1.000 soba 1.500 Radyatör ve sair eşya 50.000 adet pulluk 1.600 adet ziraat makinele ri	1,25	250
26	Ölçü sanayi ve ticareti (İstanbulda; Metal ve ağaç malzemesi)	Metre, litre, ölçek, tartı, terazi; dahili istihlak için	1	550.000 adet	0,75	100
27	Kalay galvanizli sac (teneke) sanayi (Karabükte; Platine, kalay)	Teneke levha; dahili istihlak için	1	5.000	0,6	100
28	Boru sanayi; (Karabükte; ham font “pik” ve metalurjik kok)	Boru ve robine, rakor gibi eşya; su tesisatı ihtiyacımız için.	1	18.000	2,0	200
29	IX. Denizcilik Deniz sanayi ve ticareti (Liman, fener, radyofar, sis düdüğü, palamar, şamandırası ve liman tarama tesisatı ile mevcut deniz fabrikalarının ıslahı ve yeniden bir fabrika ve kömür mıntıkası tesisi)	Deniz hizmetleri.	2 (yeni)	-	10,68	-
30	Su mahsulleri sanayi ve	Taze, tütsülenmiş, kuru, tuzlanmış ve konservev balık, balıkyağı, balık unu,		800 balık konserve si 2.000 taze b.		

ticareti (İstanbul, Trabzon, İzmir, Samsun, Ankara ile deniz kıyıları, ırmak ağzları ve göllerimizde; balık)	balık derisi, balık yumurtası ve hayvar. İhracat ve dahili istihlak için. Memleket ihtiyacı: 17.000 taze, tuzlu ve konserve balık	16	4.000 b. yağı 3.200 b. unu 10 hayvar 80.000 adet balık derisi	2,45	350
	TOPLAM	88	-	106.84/ 111.84	35.000

Kaynak: Afet İNAN, *Türkiye Cumhuriyet'inin İkinci Sanayi Planı 1936*

4.İvedili Sanayi Planı

Sünerbank Tarafından Öncelikle Gerçekleştirilecek Projeler;

Sektörler (Milyon TL)	Kapasite Ton/Yıl			Maliyet Tahminleri	
	<u>Haziran 1945/1945 Sonu</u>	<u>Mart 1946</u>	<u>Haziran 1945 /Mart 1946</u>		
1.Kimya Sanayi					
1.1.Azot Sanayi	9,0	18,0	18,0		
-Nitrik asit	5.000	6.000	6.000		
-Amonyum Nitrat	2.000	2.000	2.000		
-Azotlu Gübre	10.000	28.000	28.000		
-Üre	-	3.000	3.000		
-Metilalkol	-	1.500	1.500		
-Kükürt	-	1.000	1.000		
-Mayi amonyak	-	2.500	2.500		
1.2.Soda Sanayi	10.000	29.000	29.000	4,0	
1.3.Göztaşı Sanayi	3.000	3.000	3.000	1,3	1,0
1.4.Karbon S Sanayi	500	600	600	0,6	0,6
2.Toprak Ü. Sanayi					
2.1.Çimento Fab.	120.000	90.000	90.000	3,2	3,2
2.2.Asbest Ç. Fab.	6 mil.	4 mil	Vazgeçildi	2,8	-
3.Kağıt Sanayi					
3.1.İnce Sargılı Kağıt	3.000	3.000	3.000	1,0	1,0
3.2.Mukavva K. Fab.	16.500	16.500	16.500	6,7	7,7
3.3.Mihaniki H. Fab.	12.000	12.000	12.000	3,2	5,4

4.Tekstil Sanayi

4.1.Pamuklu İplik, bez

-İğ Sayısı	30.000	60.832	20.832	-	-
-Tezgah Sayısı	500	1.376	138		
-Basma Tesis	Yok	36mil m.	Vazgeçildi	-	-

4.2.Kendir Sanayi 3.000 1.600 3.200 4,2 3,4

4.3.Suni Yün Fab. 500 500 500 1,0 1,0

4.4.Yün İpliği Fab. iğ.s. 6.000 Vazgeçildi - 4,4 -

5.Makina Sanayi 10.000 10.000 10.000 20,0 29,0

6.Demir Çelik Sanayi

6.1.Küçük Haddeler 70.000 70.000 70.000 3,0 8,0

6.2.Sac Maddeleri 35.000 35.000 35.000 6,0 6,0

6.3.Merdane Atolyesi - - - 5,0 4,0

6.4.Elektrik Tesisatı - - - 2,5 2,5

5.5.Çelik Boru Fab. 15.000 15.000 15.000 5,0 6,4

5.6.Özel Çelik Fab. 10.000 Vazgeçildi - 10,0 -

5.7.Çelikhane, Haddehane T. - - - - 14,0

5.8.Sosyal Tesisler - - - 3,4 2,0

Toplam Maliyet: **110,0** **128,7**

Kaynak; Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen'in Başbakanlığa yazdığı 13 Haziran 1945 tarihli mektup ve ekleri, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta'nın Başbakanlık'a yazdığı 24 Kasım 1947 tarihli mektup ve ekleri. Aktaran; Tezel, s.291-292.

Etibank Tarafından Öncelikle Gerçekleştirilecek Projeler;

Sektörler	Kapasite Ton/Yıl	Maliyet Tahminleri (Milyon TL)			
		<u>Haziran 1945</u>	<u>Eylül 1946</u>	<u>Haziran 1945</u>	<u>Eylül 1946</u>
1.MADENCİLİK					
TEMEL METALLER					
1.1.Ereğli Kömür. İşlt.	4.500.000	4.500.000	65,0	137,5	
1.2.Garp Linyitleri İşlt.	1.400.000	1.400.000	25,0	39,1	
1.3.Şark Kromları İşlt					
Konsantre Krom	35.000	35.000	1,3	1,6	
1.4.Geçiborlu Kükürt. İşlt			4,0	5,3	
Konsantre Kükürt	5.000	5.000			
Saf Kükürt	2.500	2.500			
1.5.Ergani Bakır İşlt			7,0	5,2	
Konsantre Bakır	18.000	18.000			
1.6.Murgul Bakır İşlt			12,0	13,0	
Blister Bakır	12.000	12.000			
1.7.Bolkardağ-Keban M.			7,5	8,8	
Kurşun	2.000	2.000			
Gümüş	14	14			
Altın	0,4	0,4			
1.8.Bakır Sanayi			12,3	16,4	
Levha, profil	19.000	19.000			
Gümüş	14	14			
Altın	0,2	0,2			

2.Elektrik Enerjisi

2.1.Tunçbilek Böl. Santr.	40.000 kw	40.000 kw	20,0	40,0
2.2.Çatalağzı Santr.	60.000 kw	60.000 kw	6,0	16,9
2.3.Ç.-Karabük enerj. Santr	100 km	100 km	5,0	6,5
2.4.Sarıyar Santrali	-	75.000 kw	-	60,0
2.5.Çağlayık Santrali	-	60.000 kw	-	30,0
2.6.Kadıncık Santrali	-	18.000 kw	-	11,3

Toplam Maliyet: **165,0** **395,4**

Kaynak; Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen'in Başbakanlığa yazdığı 13 Haziran 1945 tarihli mektup ve ekleri, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta'nın Başbakanlık'a yazdığı 24 Kasım 1947 tarihli mektup ve ekleri. Aktaran; Tezel, s.291-292.

5. Vaner Planı

1947 Vaner Planı Sektörlere Göre Maliyet Tablosu (Bin TL)

YILLAR	1948	1949	1950	1951	1952	TOPLAM
TARIM						
İÇ ÖDEME	88.000	63.000	64.000	58.000	59.000	332.000
DIŞ ÖDEME	107.000	74.500	41.500	28.500	28.500	280.000
TOPLAM	195.000	137.500	105.500	86.500	87.500	612.000
ULAŞTIRMA						
İÇ ÖDEME	158.891	178.236	163.963	167.413	127.852	848.855
DIŞ ÖDEME	172.931	158.978	181.396	161.177	105.018	779.500
TOPLAM	331.822	337.21	348.809	325.140	232.870	1.628.335
BÜYÜK SU İŞLERİ						
İÇ ÖDEME	12.338	25.980	37.961	34.940	31.440	142.659
DIŞ ÖDEME	2.304	4.765	1.969	1.930	1.373	12.341
TOPLAM	14.642	30.745	39.930	36.870	32.813	155.000
ENERJİ						
İÇ ÖDEME	51.340	58.020	59.930	60.780	40.130	270.200
DIŞ ÖDEME	61.450	75.850	69.700	68.350	51.850	327.200
TOPLAM	112.790	133.870	129.630	129.130	91.980	597.400
DEMİR ÇELİK						
İÇ ÖDEME	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	35.000

DIŞ ÖDEME	19.290	18.500	18.500	18.500	18.500	93.290
TOPLAM	26.290	25.500	25.500	25.500	25.500	128.290

ÇİMENTO (Devlet)

İÇ ÖDEME	2.700	2.700	2.700	2.700	1.200	12.000
DIŞ ÖDEME	2.500	2.500	2.500	2.500	1.000	11.000
TOPLAM	5.260	5.200	5.200	5.200	2.200	23.000

MADENLER

İÇ ÖDEME	8.150	9.100	9.500	5.200	3.000	34.950
DIŞ ÖDEME	7.050	6.500	5.500	3.250	2.500	24.800
TOPLAM	15.200	15.600	15.000	8.450	5.500	59.750

SANAYİ

İÇ ÖDEME	46.020	53.308	50.791	46.000	41.198	237.317
DIŞ ÖDEME	46.385	65.120	63.000	59.100	54.100	287.705
TOPLAM	92.405	118.428	13.791	105.100	95.298	525.022

İÇ ÖDEME TOPLAM	374.439	397.344	399.295	378.583	310.820	1.912.981
------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	------------------

DIŞ ÖDEME TOPLAM	418.910	406.713	384.065	343.307	262.841	1.815.836
-------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	------------------

<u>GENEL TOPLAM</u>	<u>793.349</u>	<u>804.057</u>	<u>783.360</u>	<u>721.890</u>	<u>573.661</u>	<u>3.728.817</u>
----------------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-------------------------

Kaynak: 1947 Vaner Planı. Aktaran; Tekeli-İlkin, 2009, s.52.

1947 Vaner Planı Genel Taslak

<u>1-TARIM:</u>	<u>1944/1945</u>	<u>1952</u>
HUBUBAT	6.970.000 TON	9.797.000 TON
BAKLİYAT	122.000 “	190.000 “

YAĞLI TOHUMLAR	84.000 “	310.000 “
PAMUK	36.000 “	90.000 “
KETEN	2.000 “	6.000 “
KENEVİR	11.000 “	52.000 “
HAYVAN MEVCUTLARI		
SİĞİR	10.700.000 BAŞ	12.400.000 BAŞ
DAVAR	40.000.000 “	45.000.000 “
KÜMES HAYVANLARI	19.000.000 “	27.000.000 “
KESİLEN ET	190.000 TON	320.000 TON
BALIK	18.000 “	125.000 “
SÜ VE MAMULLERİ	100.000.000 TL	167.000.000 TL
(1935/1936 FİYATLARI İLE)		
ZİRAİ MADDELER İHRACATI	210.000.000 TL	980.000.000 TL
ZİRAİ SAFİ GELİR (1945)	2.760.000.000 TL	4.170.000.000 TL
ZİRAİ NÜFUS BAŞINA GELİR (1945)	190 TL	259 TL
2-ULAŞTIRMA;	1946	1952
KARAYOLLARI		10.000 KM
DEMİR YOLLARI		1.600 KM
DEMİR YOLLARI MALZEMESİ		
- LOKOMOTİF	710	1.273 “
- YOLCU VAGONU	850	1.050 “
- YÜK VAGONU	12.500	23.518 “
DENİZ YOLLARI(TONAJ DW.)	293.635	413.399 “
- YOLCU GEMİLERİ	103.828	77.292 “
- YÜK GEMİLERİ	150.557	302.857 “
- TANKERLER	39.250	33.250 “

LİMAN İNŞAATIYAPILACAK LİMAN İNŞAATI

GÜNLÜK TAHMİL,

<u>(TONAJ)</u>	<u>TUL (METRE)</u>	<u>TAHLİYE KABİLİYETİ</u>
EREĞLİ(1948/1952)	590	4.500
TRABZON	400	2.500
SAMSUN	1.400	9.000
İSTANBUL	2.000	11.000
YEKÜN	4.390	27.000

3.BÜYÜK SU İŞLERİ**1947****1952**

KURUTULACAK BATAKLIK	13.540	29.300 HEKTAR
TAŞKINDAN KORUNACAK ARAZİ	30.500	148.500 “
SULANACAK ARAZİ	60.000	331.500 “

4.ENERJİ**1946****1952**

TAŞ KÖMÜR (İSTİNSAL SATILIK)	2.444.700 TON	4.300.000 TON
LİNYİT (YURT İSTAHSALİ SATILIK)	490.000 “	1.110.000 “
ELEKTRİK İSTİHSALİ	552 MİLYON Kwh	1.520 Mil. Kwh.

KURULACAK SANTRALLER

ÇAĞLAYIK (HİDROLİK)	TAKATI	33.900 Kw.
SARIYAR (HİDROLİK)	“	75.000 “
ADALA (HİDROLİK)	“	30.000 “
KADINCIK (HİDROLİK)	“	21.800 “
TUNÇBİLEK (TERMİK)	“	60.000 “

5. DEMİR-ÇELİK**1946****1952**

HAM DEMİR	73.800 TON	290.000 TON
-----------	------------	-------------

ÇELİK (KÜLÇE)	79.900 “	350.000 “
HADDE MAMULLERİ	64.200 “	245.000 “
KOK	184.200 “	660.000 “
6. ÇİMENTO	400.000 “	1.015.000 “
7. MADENLER	1946	1952
KROM	89.200	155.000 “
BAKIR	10.000	24.700 “
KÜKÜRT	4.200	5.000 “
DEMİR CEVHERİ	112.000	520.000 “
KURŞUN	-	2.000 “
TUZ	280.000	425.000 “
8. SANAYİ	1946	1952
PAMUKLU: (YURT İSTİHSALİ)		
-İPLİK (SATIŞ İPLİĞİ)	7.360 TON	15.264 TON
-DOKUMA	14.843 “	30.736 “
YÜNLÜ: (YURT İSTİHSALİ)		
-İPLİK (SATIŞ İPLİĞİ)	2.378 “	3.864 “
-DOKUMA	5.179 “	6.735 “
KENEVİR:		
-KENEVİR LİFİ	600/800 “	50.000 “
SİCİM, URGAN, KANAVİÇE	1.000 “	4.700 “
ASİT, NİTRİK:	-	6.000 “
SUN'İ GÜBRE:	6.500 “	44.000 “
<u>ŞEKER:</u>	<u>96.000 “</u>	<u>133.000 “</u>

Kaynak: 1947 Vaner Planı. Aktaran; Tekeli-İlkin, 2009, s.58-60.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Acar, Yalçın. **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi Ve İzlenen Politikalar (1923-1963)**. 4.Basım. Bursa: Bursa Üniversitesi Yayın Evi, 1999.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni, Dün- Bugün-Yarın**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1979

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1973.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**. 13. Basım. Ankara: İmge Kitapevi, 2009.

Çavdar, Teyfik. **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**. Ankara: İmge Kitapevi, 2003

İnan, Afet. **Devletçilik İlkesi Ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

İnan, Afet. **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**. 17. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2005.

Koçak, Cemil. **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**. Yurt Yayınları, 1986.

Kutay, Cemal ve Celal Bayar; **Sümerbank'ın 1935 İş ve Hesap Yılına Ait İdare Meclis Raporu**. İstanbul 1939

Pamuk, Şevket. **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ezgi Kitap Evi, 2007.

Tabakoğlu, Ahmet. **Türkiye İktisat Tarihi**. 9. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **İktisadi Politikaları Ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye**. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**. 1. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. **Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**. 1. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.

Tezel, Yahya S. **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**. Yurt Yayınları.

Tokgöz, Erdinç. **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**. Ankara: İmaj Yayınları, 1991.

Ülken, Yüksel. **1923'ten 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi**. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1994.

Ünal, A. Necip. **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişimleri 1923-1988**. Ankara: T.O.B.B. Yayınları, 1989.

Yaşa, Memduh. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1980.

Yerasimos, Stefanos. **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (I. Dünya Savaşından 1971'e)**. 1. Baskı. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976.

Makaleler

Akman, Şefik T. ve İnci S. Akman. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi". **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**. S.2, 2011, s.73-91.

Ay, İsmail Cem. "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı Ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi". **İstanbul Gelişim Üniversitesi**, 2012, s.147-172.

Bakırtaş, İbrahim Ve Ali Tekinşen. "Dünya Savaşları Ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşmenin Ekonomi Politikası". **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Dergisi. S.12, 2004, s.83-100.

Dokuyan, Sabit. "II. Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı Ve Ekmek Karnesi Uygulaması". Ankara: **Türkîsh Studies**. S.8/5, 2013, s.193-210.

Erhan, Çağrı. "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Cilt 51, S.1, 1996.

Ertem, Barış. "Türkiye -ABD İlişkilerinde Truman Doktrini Ve Marshall Yardımları". **Bahkkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt 12, S.21, Haziran 2009, s.377-397.

Eşiyok, B. Ali. "İktisadi Dönemler İtibari İle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004)". **Türkiye Kalkınma Bankası, A.Ş Ekonomik Araştırmalar**, Şubat 2006.

Güler, Hasan. "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni". **Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Yıl 4, S.1, Haziran 2011, s.63-87.

Güler, Yavuz. "II. Dünya Harbi Sonrası Türk- Amerikan İlişkileri (1945-1950)". **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt 5, S.2, 2004, s.209-224

Kara, Bülent. "Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Alt Yapısı: 1930-1960 Yılları Arasında Yabancı Uzmanlarının Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporları". **Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 30, No 2, Aralık 2006, s. 149-162.

Kasalak, Kadir. "Teşviki Sanayi Kanunları Ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**. 2012, S.27, s.65-79.

Kaya, Dilek Göze Ve Ayşe Durgun. "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları". **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Numara 17, S.19, Mayıs 2009, s. 223-249.

Kıran, Abdullah. "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", **Girne Amerikan Üniversitesi, Uluslar arası İlişkiler Bölümü dergisi**, S.3(6), 2008, s. 19-36.

Özel, Sabahattin. "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye**

Araştırmaları Dergisi, S.2, 2012, s. 235-247.

Özkan, M. Selçuk Ve Abidin Temizer. II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık. **Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, S.2/9, 2009, s.319-325.

Soylu, Perihan Ünlü Ve Özlem Yaktı. "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", **History Studies**, 2012, s.365-379.

Yaktı, Özlem Ve Perihan Ünlü Soylu. "İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı Ali İktisat Meclisi", **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, 2011, s. 677-700.

Yıldırım, Vehbi Emre. "1933 Yılında Ali İktisat Meclisi'nin Sanayi Raporu ve Sümerbank'ın Kurulması", **Turkish Studies**, S. 9/7, 2014, s.561-575.

Diğer

Aloğlu, Sibel. "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları", **Yüksek Lisans Tezi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıl 2010.

Aymalı, Ömer. "İsmet İnönü Moskova'ya niçin ısrarla davet edilmişti?", Tarih Dosyası: Dunyabulteni.net

Göçer, Nurissina. "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Kalkınma Politikasına Bir Model: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası". **Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ve Sonrasında Türkiye Ekonomisi. Dördüncü Bölüm. Yakupkucukkale.Net

İktisat Vekili Şakir Kesebir; İktisat Vaziyetimize Dair Rapor. Tbm Matbaası. Ankara 1930

Karaca, Mehmet. II. Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi. **Yüksek Lisans Tezi** Düzce Üniversitesi. Yıl 2005

Karataş, Özkan. "Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Türkiye'de Devletçilik Politikası". **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi

Enstitüsü, 2010.

Resmi Gazete. 11.06.1933, Sayı 2424

Resmi Gazete. 15.07.1936, Sayı 3356

Resmi Gazete. 18.01.1937, Sayı 3510

Resmi Gazete. 08.09.1939, Sayı 4305

Resmi Gazete. 26.01.1940, Sayı 4417

Resmi Gazete. 7.06.1943, Sayı 5244-5241

Şahinkaya, Serdar. 1930 Sanayi Kongresi ‘‘Türkiye Sanayileşmek Mecburiyetindedir’’.

10.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 2008.

T.B.M.M. Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları. Cilt 3, Yıl 2014.

Tbmm.gov.tr

Ulus Gazetesi. 16 Ocak 1940